

การเปลี่ยนแปลงการแต่งกายของคนไทย รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(พ.ศ. 2411-2453)

ปริญญานิพนธ์
ของ
ณัฐปิยะ อิศระสงคราม

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์
พฤษภาคม 2545
ลิขสิทธิ์เป็นของ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

391.009593

ณ 3367

5.2

การเปลี่ยนแปลงการแต่งกายของคนไทย รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(พ.ศ. 2411-2453)

บทคัดย่อ

ของ

ณัฐปิยะ อิศระสงคราม

๒

25 ก.ย. 2545

เสนอต่อบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์
พฤษภาคม 2545

๒ 157326

ณัฐปิยะ อิศระสงคราม. (2545). การเปลี่ยนแปลงการแต่งกายของคนไทย รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2411-2453). ปรินญาณพนธ์ ศศ.ม.(ประวัติศาสตร์ไทย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
คณะกรรมการควบคุม : รองศาสตราจารย์สนั่น เมืองวงษ์, ผู้ช่วยศาสตราจารย์ยุวดี วงศ์สว่าง.

ปรินญาณพนธ์เรื่องนี้ มีจุดมุ่งหมายเพื่อศึกษาการเปลี่ยนแปลงการแต่งกายของคนไทย รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พ.ศ. 2411-2453 โดยศึกษาเรื่องราวการแต่งกาย การวิจัยครั้งนี้ได้ใช้หลักฐานเอกสารที่เกี่ยวข้องทั้งที่ตีพิมพ์แล้วและยังไม่ได้ตีพิมพ์ รวมทั้งภาพเขียน ภาพถ่าย เป็นหลักฐานประกอบการศึกษา เพื่อให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงการแต่งกายของคนไทยในช่วงเวลาดังกล่าว โดยสาระที่สำคัญที่สรุปได้ดังนี้

สังคมไทยก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีลักษณะเป็นสังคมแบบจารีต รูปแบบการแต่งกายของชนชั้นสูง และสามัญชนมิได้แตกต่างกันมากนัก คือผู้ชายเวลาปกติไม่นิยมสวมเสื้อ นุ่งโจงกระเบนหรือนุ่งห่อกรั้ง ผู้หญิงนุ่งโจงกระเบนหรือผ้าซิ่น และห่มผ้าแถบหรือผ้าสไบ ชนชั้นสูงจึงเน้นความแตกต่างในด้านคุณภาพและความงามของผ้า ความประณีตในการนุ่งห่มรวมทั้งเครื่องประดับที่สูงค่า เพื่อเป็นการบ่งบอกถึงชนชั้นและฐานะ ส่วนสามัญชนใช้ผ้านุ่งห่มที่เรียบง่ายในชีวิตประจำวัน เมื่อมีเทศกาลต่างๆ หรือเมื่อไปวัดสามัญชนจึงจะแต่งการพิถีพิถันกว่าปกติ

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ รวมทั้งด้านการแต่งกาย องค์พระมหากษัตริย์ให้ความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงการแต่งกาย เพราะถือเป็นสัญลักษณ์ที่เป็นรูปธรรมของความเจริญก้าวหน้าของประเทศตามแบบตะวันตก โดยไม่ทอดทิ้งความเป็นไทย เครื่องแต่งกายสมัยนี้จึงเป็นการผสมผสานระหว่างเครื่องแต่งกายแบบตะวันตกและแบบเดิม สำหรับสามัญชนยังคงนุ่งห่มเช่นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น อย่างไรก็ตามการแต่งกายของสามัญชนก็มีส่วนเกี่ยวข้องกับ แนวคิดเรื่องความก้าวหน้าของสังคม โดยเฉพาะสามัญชนที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ ทั้งนี้เพราะรัฐได้พยายามดำเนินการให้สามัญชนสวมเสื้อ เพื่อแสดงถึงความเจริญของบ้านเมือง

การแต่งกายแบบใหม่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในสังคมหลายด้าน เช่น ความนิยมผ้าตัดเสื้อ และเครื่องประดับจากตะวันตก ในหมู่ชนชั้นสูงชนชั้นกลางและสามัญชนเริ่มนิยมซื้อผ้าจากตะวันตกโดยเห็นว่าสะดวกกว่าผ้าทอใช้เอง จากการที่มีการใช้ผ้าจากตะวันตกมากขึ้น ทำให้หัตถกรรมทอผ้าเสื่อมลงไป นอกจากนี้การเปลี่ยนแปลงการแต่งกายยังทำให้เกิดอาชีพใหม่ที่เป็นที่ติของคนในยุคหนึ่งคืออาชีพช่างเย็บผ้า แต่ผลของการบริโภคสินค้าตะวันตกทำให้ชนชั้นสูงและชนชั้นกลางบางส่วนเริ่มเป็นหนี้จากการซื้อของด้วยเงินเชื่อที่ห้างของชาวตะวันตก

THE CHNGE OF THAI DRESSING STYLE IN THE REIGN
OF KING RAMA V, 1868 –1910

AN ABSTRACT
BY
NATTAPIYA ITSARASONGKARM

Presented in partial fulfillment of the requirements
for the Master of Arts degree in Thai History
at Srinakharinwirot University
May 2002

Nattapiya Itsarasongkarm. (2002). *The Change Of Thai Dressing Style In The Reign Of King Rama V, 1868-1910*. Master thesis, M.A. (Thai History). Bangkok : Graduate School, Srinakharinwirot University. Advisor Committee : Assoc. Prof. Sanan Meungwong, Asst. Prof. Yuwadee Wongsawang.

This thesis aims to study the change of Thai dress style in the reign of King Rama V, 1868-1910. The data and documents used in the study include both published and unpublished works, paintings, and photographs in order to show the change of Thai dress style in the mentioned period of time. The study has revealed the following results;

Before the reign of King Rama V, Thai society was characterized as conservative society, in which the upper class people and the common people dressed similarly. However, the costume quality and the way of dressing of the elite are better and neater. For instance, they usually decorated valuable ornaments. The common put on much simple dress but they would be more punctilious when they go to the temple and participate in the special occasion.

In general Thai men wore nothing but only "*Jong Kra Ben*", a long cloth wrapped around the waist, fan-folded the edges together and passed the folded portion between the legs, and hitched it at the waist in the back. On contrary, Thai women tightened the upper part of the body with *Sa Bai* or *Pa Taep*; the rectangular cloth and passed the edge to another shoulder. For the lower part, they put on *Jong Kraben* or *Pa Sin*; Thai traditional skirt worn like sarong.

In the reign of King Rama V, many significant changes took place in the society including the way Thai people dressed. King Rama V himself promoted the change of the dress because it was one of the concrete symbols to show the western countries how the nation developed. Although the change occurred, Thai traditional style was maintained. Therefore, the costume in this time was the mixture of both traditional and western style. The commons mostly dressed the same as before while

those living in the capital, Bangkok, were encouraged to wear shirt due to the attempt of the government to promote the idea of civilization.

The change of Thai dress style in this period of time had also resulted in many other important changes in the society. For instance, the middle class people increasingly bought more ready-made cloths and ornaments from the western countries causing the decline of weaving manufacture. Moreover, the dressmaker or tailor career had become popular and made good profit. However, the increase in foreign goods consumption caused the middle class and upper class debt because they usually bought them with credit.

ปริญญานิพนธ์
เรื่อง

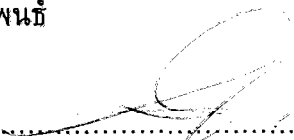
การเปลี่ยนแปลงการแต่งกายของคนไทย รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
(พ.ศ. 2411-2453)

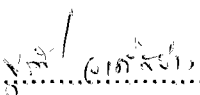
ของ
นาย ญัฐปิยะ อิศระสงคราม

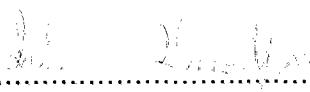
ได้รับอนุมัติจากบัณฑิตวิทยาลัยให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต วิชาเอกประวัติศาสตร์ไทย
ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

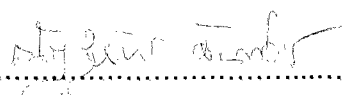

.....คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์นภาพร หะวานนท์)
วันที่ เดือน พ.ศ. 2545

คณะกรรมการสอบปริญญานิพนธ์

.....ประธาน
(รองศาสตราจารย์สนั่น เมืองวงษ์)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ยุวดี วงศ์สว่าง)

.....กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์มาลินี ประเสริฐธรรม)

.....กรรมการที่แต่งตั้งเพิ่มเติม
(อาจารย์ณัฐภัทร จันทวิช)

ประกาศคุณูปการ

ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลงได้เพราะความเมตตากรุณาจาก รองศาสตราจารย์สนั่น เมืองวงศ์ ประธานกรรมการที่ปรึกษาปริญญานิพนธ์ และผู้ช่วยศาสตราจารย์ยุวดี วงศ์สว่าง กรรมการที่ปรึกษาปริญญานิพนธ์ ที่ได้กรุณาให้คำแนะนำและข้อเสนอแนะ ตลอดจนชี้แนวทาง และแก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ ในการทำปริญญานิพนธ์ จนสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ผู้วิจัยรู้สึกซาบซึ้งในความกรุณา และขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

กราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์มาลินี ประเสริฐธรรม และอาจารย์ณัฐภัทร จันทวิช ที่ให้ความกรุณารับเป็นกรรมการในการสอบปริญญานิพนธ์ ซึ่งได้ให้ข้อเสนอแนะเพิ่มเติมที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง เพื่อให้ปริญญานิพนธ์ฉบับนี้มีความสมบูรณ์มากขึ้น

ขอขอบพระคุณเจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ และหอจดหมายเหตุแห่งชาติ ทุกท่านที่ได้ให้ความช่วยเหลือในการแนะนำข้อมูลและเอกสาร ผู้วิจัยขอขอบพระคุณไว้ ณ โอกาสนี้ด้วย

ความสำเร็จใดๆ ในการทำปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ คณาจารย์ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร ทุกท่านที่ได้อบรมสั่งสอน ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ที่มีค่ายิ่งแก่ผู้วิจัย

คุณค่า และประโยชน์ใดๆ ของปริญญานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยขอมอบเป็นเครื่องบูชาพระคุณของ บิดา มารดา ครู - อาจารย์ ทุกท่าน ที่ได้ถ่ายทอดวิชาความรู้และประสบการณ์ที่ดีให้แก่ผู้วิจัย ซึ่งเป็นสิ่งที่มีคุณค่ายิ่งหาที่เปรียบมิได้ และขอขอบคุณ ญาติ พี่น้อง และเพื่อนๆ ทุกคนที่สนับสนุน และให้กำลังใจผู้วิจัยด้วยดีตลอดมา จนทำให้ปริญญานิพนธ์สำเร็จได้ด้วยดี

ณัฐปิยะ อิศระสงคราม

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทนำ	ก
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	ข
จุดมุ่งหมายในงานวิจัย.....	ฅ
ความสำคัญในงานวิจัย.....	ฅ
ขอบเขตของการศึกษา.....	ญ
วิธีดำเนินการศึกษาค้นคว้า.....	ญ
แหล่งค้นคว้าข้อมูลที่สำคัญ.....	ญ
1 การแต่งกายของคนไทยก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว...	1
การแต่งกายสมัยสุโขทัย (พ.ศ.1781-1981).....	1
การแต่งกายสมัยอยุธยา (พ.ศ. 1893-2310).....	19
การแต่งกายสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2325-2395).....	32
การแต่งกายสมัยรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394-2411).....	49
2 การแต่งกายของคนไทยรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	55
การแต่งกายของเจ้านายฝ่ายหน้าและขุนนาง.....	55
ทหาร.....	71
พลเรือน.....	80
การแต่งกายของเจ้านายฝ่ายในและสตรีในราชสำนัก.....	88
การแต่งกายของสามัญชน.....	108
3 เครื่องประดับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	113
แหล่งที่มาของวัตถุดิบ.....	113
แหล่งผลิตและจำหน่าย.....	115
ความสำคัญของเครื่องประดับ.....	123
วิวัฒนาการและรูปลักษณะ.....	129
เครื่องประดับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	149

สารบัญ(ต่อ)

บทที่		หน้า
4	ผลของการเปลี่ยนแปลงการแต่งกายของคนไทย รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	164
	พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	164
	การเปลี่ยนแปลงการแต่งกายกับอาชีพใหม่.....	169
	ผลกระทบจากการบริโภคสินค้าตะวันตก.....	172
	การลดความนิยมผ้าทอพื้นเมือง.....	173
	การส่งเสริมหัตถกรรมทอผ้า รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.....	177
5	บทสรุป.....	185
	บรรณานุกรม.....	195
	ภาคผนวก.....	195
	ภาคผนวก ก ประเภทของผ้า.....	213
	ภาคผนวก ข พระราชกำหนดเครื่องแต่งตัวทหาร ร.ศ. 117.....	223
	ภาคผนวก ค พระราชบัญญัติเครื่องแต่งตัวพลเรือน ร.ศ. 119.....	244
	ประวัติย่อผู้วิจัย.....	

บัญชีภาพประกอบ

ภาพประกอบ	หน้า
1 การแต่งกายของพระมหากษัตริย์สมัยสุโขทัย.....	3
2 การแต่งกายของผู้ชายสมัยสุโขทัย แบบที่ 2.....	4
3 การแต่งกายของผู้ชายสมัยสุโขทัย แบบที่ 3.....	5
4 การแต่งกายของผู้ชายสมัยสุโขทัย แบบที่ 4.....	6
5 การแต่งกายของผู้ชายสมัยสุโขทัย แบบที่ 5.....	7
6 การแต่งกายของผู้ชายสมัยสุโขทัย แบบที่ 6.....	8
7 การแต่งกายของผู้หญิงสมัยสุโขทัย แบบที่ 1.....	9
8 การแต่งกายของผู้หญิงสมัยสุโขทัย แบบที่ 2.....	10
9 การแต่งกายของผู้หญิงสมัยสุโขทัย แบบที่ 3.....	11
10 การแต่งกายของผู้หญิงสมัยสุโขทัย แบบที่ 4.....	12
11 การแต่งกายของผู้หญิงสมัยสุโขทัย แบบที่ 5.....	13
12 การแต่งกายของผู้หญิงสมัยสุโขทัย แบบที่ 6.....	14
13 การแต่งกายของผู้หญิงสมัยสุโขทัย แบบที่ 7.....	15
14 การแต่งกายของผู้ชายสมัยอยุธยา แบบที่ 1.....	19
15 การแต่งกายของผู้ชายสมัยอยุธยา แบบที่ 2.....	20
16 การแต่งกายของผู้ชายสมัยอยุธยา แบบที่ 3.....	21
17 การแต่งกายของผู้ชายสมัยอยุธยา แบบที่ 4.....	22
18 การแต่งกายของผู้ชายสมัยอยุธยา แบบที่ 5.....	23
19 การแต่งกายของผู้ชายสมัยอยุธยา แบบที่ 6.....	24
20 การแต่งกายของผู้ชายสมัยอยุธยา แบบที่ 7.....	25
21 การแต่งกายของผู้หญิงสมัยอยุธยา แบบที่ 1.....	26
22 การแต่งกายของผู้หญิงสมัยอยุธยา แบบที่ 2.....	27
23 การแต่งกายของผู้หญิงสมัยอยุธยา แบบที่ 3.....	28
24 การแต่งกายของผู้หญิงสมัยอยุธยา แบบที่ 4.....	29
25 การแต่งกายของผู้หญิงสมัยอยุธยา แบบที่ 5.....	30
26 การแต่งกายของผู้หญิงสมัยอยุธยา แบบที่ 6.....	31
27 เครื่องทรงของพระมหากษัตริย์แบบไม่ฉลองพระองค์ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.....	35

บัญชีภาพประกอบ(ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
28 เครื่องทรงของพระมหากษัตริย์แบบฉลองพระองค์ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.....	36
29 เครื่องทรงของพระมหากษัตริย์แบบฉลองพระองค์ครุย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.....	37
30 การแต่งกายของชนชั้นสูงผู้ชายในขณะเข้าเฝ้ากษัตริย์ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แบบที่ 1.....	39
31 การแต่งกายของชนชั้นสูงผู้ชายในขณะเข้าเฝ้ากษัตริย์ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แบบที่ 2.....	40
32 การแต่งกายของขุนนางแบบสวมเสื้อครุย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น	42
33 การแต่งกายของสตรีชั้นสูงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.....	44
34 การแต่งกายของสามัญชนผู้ชายสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.....	46
35 การแต่งกายของสามัญชนผู้หญิงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น.....	48
36 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉลองพระองค์อย่างกษัตริย์ ตะวันตก.....	50
37 พระสนมของพระเจ้าแผ่นดินสยาม.....	51
38 พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชิน บุนนาค).....	52
39 สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีนาถ ทรงเครื่องบรมขัตติยราชินี ภูษิตาภรณ์ตามอย่างราชประเพณี.....	54
40 รูปหมู่เสด็จประพาสสิงคโปร์ พ.ศ.2413.....	56
41 พระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค).....	58
42 การแต่งกายในชุดราชปะแตน ของเจ้านายและขุนนาง สมัยรัชกาลที่ 5.....	59
43 การแต่งกายแบบสากลนิยม.....	60
44 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฉลองพระองค์ แบบลำลอง.....	62
45 การแต่งกายเต็มยศของขุนนางสมัยต้นรัชกาลที่ 5.....	64
46 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธ์.....	67
47 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฉลองพระองค์ แบบเสื้อทูนิก.....	70

บัญชีภาพประกอบ(ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
48 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช.....	75
49 เครื่องแบบมหาดเล็กรักษาพระองค์ สมัยปลายรัชกาลที่ 5.....	78
50 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ.....	82
51 พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์).....	83
52 เครื่องแต่งตัวครึ่งยศมหาดไทย.....	85
53 เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ (แพ บุนนาค).....	89
54 พระองค์เจ้าสุจิตราภรณี พระราชธิดาในรัชกาลที่ 5 ทรงผมตัด.....	90
55 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงผมตัด.....	91
56 สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ ฉลองพระองค์ ผ้ายกจีบ ห่มดาด.....	93
57 สมเด็จพระศรีสวรินทราบรมราชเทวี ฉลองพระองค์เต็มยศใหญ่.....	94
58 การแต่งกายของสตรีในราชสำนัก แบบเสื้อแขนขาหมูแฮม.....	96
59 พระนางเจ้าสุชุมาลศรีพระราชเทวี ฉลองพระองค์ แบบเสื้อแขนขาหมูแฮม.....	97
60 พระวิมาดาเธอฯ กรมพระสุทธาสินี ปิยมหาราชปรีธิดา ฉลองพระองค์ปลายสมัยรัชกาลที่ 5.....	99
61 การแต่งกายของสตรีในราชสำนัก เมื่อคราวเสด็จ ประพาสหัวเมืองต่าง ๆ.....	100
62 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ	102
63 เจ้าดารารัศมีพระราชชายาในรัชกาลที่ 5 ฉลองพระองค์ ตะวันตกปลายสมัยรัชกาลที่ 5.....	103
64 เจ้านายฝ่ายในและเจ้าจอมสมัยรัชกาลที่ 5.....	105
65 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ฉลองพระองค์เต็มยศใหญ่ ตามแบบโบราณ.....	107
66 การแต่งกายผู้ชายสามัญ สมัยรัชกาลที่ 5.....	109
67 การแต่งกายผู้หญิงสามัญ สมัยรัชกาลที่ 5.....	110
68 การแต่งกายของเด็ก สมัยรัชกาลที่ 5.....	111
69 ห้างกราเล็ด สมัยรัชกาลที่ 5.....	118
70 ห้างแบคแมน สมัยรัชกาลที่ 5.....	119

บัญชีภาพประกอบ(ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
71 ห้างยอนแชนมสัน สมัยรัชกาลที่ 5.....	120
72 ห้างกริมแอนโก สมัยรัชกาลที่ 5.....	121
73 ห้างกิมเซ่งหลี สมัยรัชกาลที่ 5.....	122
74 เหรียญเสมาที่รัชกาลที่ 5 พระราชทานแก่เด็ก.....	127
75 หม่อมเจ้าดิศฐานวุฒิ ดิศกุล.....	128
76 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเครื่องบรมขัตติราช ภูษิตราภรณ์ตามอย่างโบราณราชประเพณี ในงานบรมราชา ภิเษก.....	130
77 ทองกร.....	132
78 ทองบาท.....	133
79 เครื่องรางบุรุษ.....	137
80 แหวนพรอด.....	138
81 ดัมพูแบบต่างๆ ของสตรี.....	141
82 กำไลกำนันบัว.....	141
83 สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ ในรัชกาลที่ 5.....	143
84 หม่อมเจ้าหญิงพิมพ์ราไพ รพีพัฒน์.....	144
85 ปิ่นชนและเกี้ยวพร้อมปิ่น.....	145
86 เครื่องประดับสร้อยคอเด็ก.....	146
87 สายคาดเอวเด็กชาย.....	148
88 กระจับปิงเด็กหญิง.....	148
89 กระดุม.....	151
90 เหรียญที่ระลึก เนื่องในโอกาสพิเศษต่างๆ สมัยรัชกาลที่ 5,6,7.....	151
91 นาฬิกาพก.....	152
92 พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าเฉลิมเขตมงคล ในฉลองพระองค์ แบบตะวันตกปลายสมัยรัชกาลที่ 5.....	155
93 การแต่งกายสตรีในราชสำนักยามปกติ.....	156
94 การแต่งกายในราชสำนักปลายสมัยรัชกาลที่ 5.....	157

บัญชีภาพประกอบ(ต่อ)

ภาพประกอบ	หน้า
95 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงเครื่อง ชุดเพชรลูกเฟื่อง 3 ชั้น.....	159
96 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงเครื่อง อารมณ์เพชรรูปกลม.....	160
97 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงเครื่อง อารมณ์ชุดมรกต.....	161
98 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงชุดไข่มุก.....	162
99 นางสาวทองก้อน อมาตยกุล เย็บผ้าด้วยจักรเย็บผ้า สมัยรัชกาลที่ 5.....	167

บทนำ

การแต่งกายจัดเป็นวัฒนธรรมที่สำคัญ ทั้งนี้เพราะการแต่งกายเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงสภาพการเมือง เศรษฐกิจ ค่านิยม ของสังคมในช่วงนั้นๆ การแต่งกายนั้นประกอบด้วย เสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม เครื่องประดับ และทรงผม ที่มีใช้ในแต่ละเพียงปกปิดร่างกาย ป้องกันอันตรายจากธรรมชาติ หรือเสริมความงามให้แก่ร่างกายการแต่งกายยังเป็นเครื่องแสดงสถานภาพทางสังคม

ประเทศไทยมีการติดต่อค้าขายและมีสัมพันธไมตรีกับชาวตะวันตกตั้งแต่สมัยอยุธยา เป็นต้นมา จากนั้นชาวตะวันตกก็ได้เข้ามามีบทบาทเกี่ยวข้องกับคนไทย อย่างไรก็ตามอิทธิพลตะวันตกเริ่มมีมากขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์หลังจากที่ไทยได้ทำสนธิสัญญาทางไมตรีและการค้ากับนานาประเทศ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2394-2411) นั้นไทยได้รับอารยธรรมตะวันตกเข้ามาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมในด้านต่างๆรวมทั้งการแต่งกายด้วย ดังนั้นวัฒนธรรมตะวันตกจึงได้เริ่มเข้ามามีส่วนสัมพันธ์กับวัฒนธรรมการแต่งกายของไทย โดยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้ข้าราชการสวมเสื้อเข้าเฝ้าเป็นครั้งแรก ด้วยทรงมีพระราชดำริว่า การไม่สวมเสื้อนั้นดูคล้ายมัย และชาวต่างประเทศจะมองว่าคนไทยเป็นพวกชาวป่า ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ว่า

...ดูคนที่ไม่สวมเสื้อเหมือนเปลือยกาย ร่างกายจะเป็นเกลื่อนกลากก็ดี
หรือเหี่ยว ออกมาก็ดี ไสโครกนัก ประเทศอื่นๆ ที่เป็นประเทศใหญ่
เขาก็สวมเสื้อหมดทุกภาษา เว้นเสียแต่ละว้าลาว
ชาวป่าบริโศคผ้าผ่อนเป็นมนุษย์อย่างต่ำ
ก็ประเทศสยามนี่ก็เป็นประเทศใหญ่รู้ขนบธรรมเนียมมากอยู่แล้ว
ไม่ควรถือเอาอย่างโบราณที่เป็นชาวป่ามาแต่ก่อน
ขอท่านทั้งหลายจงสวมเสื้อเข้ามาในที่เฝ้าจงทุกคน ...¹

ในส่วน of ชาวตะวันตกนั้นมีทัศนะว่า การแต่งกายแบบเดิมของคนไทยโดยยกตัวอย่างการแต่งกายสตรีไทยนั้นบ่งบอกถึงความล้าหลังทางวัฒนธรรม เพราะการนุ่งผ้าห่มผ้า²

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2504). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4. หน้า 3-4.

² การนุ่งผ้าห่มผ้า การนุ่งผ้าโจงกระเบนและห่มผ้าแถบหรือสไบ ผ้าแถบนั้นกว้างประมาณ 10-12 นิ้ว ยาวพอพันรอบอกแล้วทิ้งชายประมาณศอกหนึ่งหรือมากกว่านั้นตามใจชอบ สตรีชั้นสูงแต่งกายผิดแผกออกไปเฉพาะเมื่องานพิธีหรือโอกาสอื่นที่ต้องแต่งกายเป็นทางการเท่านั้น นั่นคือ เปลี่ยนแปลงเป็นนุ่งผ้าจีบหน้า หรือที่เรียกว่า “ผ้าจีบหน้านาง”

และไผ่ผก¹ นั้นไม่แตกต่างกันกับการแต่งกายของบุรุษ และในขณะเดียวกันก็ไม่อาจปกปิดร่างกายให้มิดชิดอีกทั้งยังเปิดเผยร่างกายท่อนบนหลังจากแต่งงานแล้ว ดังที่สังฆราชปาเลกัวซ์ (มิสซังโรมันคาทอลิก เข้ามาในประเทศไทย พ.ศ. 2379 ดำรงตำแหน่งประมุขมิสซังแห่งกรุงสยาม) กล่าวถึงการแต่งกายของสตรีชาวไทยว่า หญิงสาวเมื่อแต่งงานแล้วได้ปีสองปี ก็เอาผ้าแถบออก เมื่ออยู่ในบ้าน อันเป็นประเพณีที่ชาวยุโรปตั้งข้อรังเกียจมาก² อย่างไรก็ตามการที่ชาวตะวันตกตั้งข้อรังเกียจเช่นที่กล่าวมานั้นคงเป็นเพราะการแต่งกายของสตรีตะวันตกในสมัยนั้นนิยม การแต่งกายแบบวิกตอเรีย³ คาร์ล บ็อค (นักธรรมชาติวิทยาชาวเยอรมัน เข้ามาสำรวจดินแดนไทยในด้านภูมิศาสตร์ พ.ศ. 2424) ได้กล่าวว่า การแต่งกายของสตรีสยามมิได้แตกต่างจากการแต่งกายของบุรุษ ทำให้ชาวต่างประเทศมองผู้หญิงและผู้ชายไทยด้วยความประหลาดใจ ดังความตอนหนึ่งในบันทึกของ คาร์ล บ็อค ที่กล่าวถึงการแต่งกายของสตรีไทยว่า

...ในประเทศสยามนั้น ผู้หญิงและผู้ชายแต่งกายคล้ายกันมาก
และยังทั้งสองเพศนี้นิยมตัดผมสั้น หวีเปิดขึ้นไปแล้ว
สำหรับคนอื่นทั่วโลก ผู้หญิงก็ยังดูเหมือนผู้ชายมากขึ้น...⁴

ในการปรับปรุงการแต่งกายสตรีนั้น นับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เป็นต้นมาพระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้านายฝ่ายในและสตรีในราชสำนักแต่งกายตามแบบอย่างของสตรีตะวันตกโดยเฉพาะในโอกาสต้อนรับชาวตะวันตก ดังปรากฏในภาพถ่ายและภาพลายเส้นของชาวตะวันตกที่เขียน และถ่ายภาพไว้ นางแอนนา เลียวโนเวนส์ สตรีชาวอังกฤษซึ่งเข้ามาสอนภาษาอังกฤษในราชสำนักในสมัยรัชกาลที่ 4 เล่าว่า ในครั้งที่ ลอร์ด จอห์น เฮย์ ทูตอังกฤษมาเยือนสยามพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ โปรดเกล้าฯ ให้นางแอนนาจัดการแต่งกายสตรีในราชสำนักเป็นแบบยุโรปเพื่อออกมารับแขกเมือง⁵

¹ ผมหก ซึ่งส่วนบนไม่ต่างกับผมทรงมหาดไทยของผู้ชายนัก กล่าวคือแสกกลางแบ่งผมออกดูคล้ายปีกนก ใช้น้ำมันจับเพื่อให้ทรงตัว ส่วนที่แตกต่างจากทรงของผู้ชายก็คือผมด้านข้างรอบศีรษะจะยาวกว่าทรงผมผู้ชายเล็กน้อย

² ปาเลกัวซ์ ฌ็อง ปีบติสซ์ . (2506). *เล่าเรื่องเมืองไทย*. สันต์ ท. โกมลบุตร. หน้า 124.

³ การแต่งกายแบบวิกตอเรีย เป็นเสื้อแขนพองส่วนบนได้ศอกลงมาลิบพอดีแขนยาวจดข้อมือเรียกว่า "เสื้อแขนหมูแฮม" (leg of mutton) ตัวเสื้อประดับด้วยผ้าลูกไม้หรือดิดไบว์ทั้งตัว คอเสื้อตั้งสูง

⁴ คาร์ล บ็อค. (2505). *สมเด็จพระปิยะมหาราช*. หน้า 76.

⁵ มาร์กาเร็ต ไคโรทีแลนดอน. (2513). *แอนนากับพระเจ้ากรุงสยาม*. หน้า 43.

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้มีการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการแต่งกายครั้งใหญ่ โดยเฉพาะการแต่งกายของขุนนางและสตรีไทยในราชสำนัก นับเป็นช่วงเวลาของการผสมผสานการแต่งกายแบบเดิมและแบบตะวันตกโดยเริ่มจากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาส สิงคโปร์และชวา ใน พ.ศ. 2313 เพื่อทอดพระเนตรการปรับปรุงตามแบบตะวันตกในอาณานิคมทั้งสอง และใน พ.ศ. 2414 ¹ เสด็จพระราชดำเนินกลับจากประพาสสิงคโปร์ ได้ทรงปรารภกับท่านผู้ใหญ่ว่า

...ที่ไทยเรายังไว้ผมมหาดไทยอย่างโบราณ
ใช้โกนผมรอบหัว ไว้แต่บนกลางกระบานนั้น ทำให้ฝรั่งดูหมิ่น
ไทยว่าเป็นชาวป่าเถื่อน ... ทรงพระราชดำริว่าบ้านเมืองเจริญ
คงมีฝรั่งเข้ามามากขึ้น ถ้าไว้ผมมหาดไทยอยู่ ฝรั่งก็จะเข้ามาดูหมิ่น
ถึงในบ้านเมือง ควรเลิกประเพณีตัดผมมหาดไทยเสีย
ไว้ผมยาวตัดเป็นทรงเดียวกันทั้งหัวเมืองอย่างฝรั่ง...²

เมื่อผู้ชายเลิกไว้ผมมหาดไทยเปลี่ยนไปไว้ทรงผมตามแบบตะวันตกแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ มีพระราชดำริว่าสตรีควรเปลี่ยนทรงผมจากเดิมที่เรียกว่า “ผมปึก” มาไว้ผมตามแบบสตรีตะวันตก ทรงผมของสตรีในราชสำนักจึงเปลี่ยนจากทรงผมปึกมาเป็นผมยาวประป่าแทน ตามพระราชดำริอยู่ระยะหนึ่ง โดยทรงชักชวนเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ พระสนมเอกให้เปลี่ยนทรงผมเป็นคนแรก ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเล่าว่า “ครั้งนั้นพระเจ้าอยู่หัวตรัสชวนอย่างไรไม่ทราบ ปรากฏแต่เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ทรงรับอาสา แล้วเอาตัวออกหน้าเลิกตัดผมปึก ไว้ผมยาวก่อนผู้อื่น” ³ แต่ต่อมาความนิยมกลับเปลี่ยนเป็นการไว้ผมทรงดอกกระพุ่ม คือ ตัดผมทั้งศีรษะแล้วปล่อยให้ยาวขึ้นเล็กน้อยคล้ายดอกกระพุ่ม เมื่อผมยาวพอดีก็หวีเสยขึ้นไปตรงๆ และตัดพองามเรียกว่า “ผมทัด” หรือ “ผมดอกกระพุ่ม”⁴

¹ จดหมายเหตุเสด็จประพาสต่างประเทศในรัชกาลที่ 5 เสด็จเมืองสิงคโปร์และเมืองเบตาเวียครั้งแรก และเสด็จประพาสอินเดีย. (2460). หนังสือพิมพ์แจกในงานศพพระยาอภิรักษ์ราชอุทยาน (แฉล้ม อมาตยกุล). หน้า 46.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2525). พระสนมเอก. หน้า 42.

³ แหล่งเดิม. หน้า 43.

⁴ กรมศิลปากร. (2525). สมุดภาพวิวัฒนาการแต่งกายสมัยรัตนโกสินทร์.

ส่วนการปรับเปลี่ยนการแต่งกายสตรีนั้น แต่เดิมข้าราชการฝ่ายในนุ่งจีบ¹ และห่มแพรสไบเฉียงในงานพระราชพิธี แต่ในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเมื่อ พ.ศ. 2416 โปรดเกล้าฯ ให้ปรับเปลี่ยนเครื่องแต่งกายกล่าวคือ ให้คนนุ่งจีบอย่างเดิมไว้แต่สำหรับแต่งกับห่มคาดในงานพระราชพิธีที่ต้องแต่งเต็มยศใหญ่ แต่ในงานพิธีโดยทั่วไปนั้น ให้นุ่งโจง² และใส่เสื้อแขนยาวชายเสื้อเพียงบันเอว ซึ่งเรียกว่า “เสื้อแขนกระบอก” แล้วห่มแพรสไบเฉียงบานอกเสื้อ และให้สวม “เกือกบูต” กับถุงเท้าหุ้มตลอดน่องด้วย ในเวลาต่อมาได้มีการดัดแปลงตัวเสื้อสตรีด้วยการประดับลูกไม้ และเริ่มใช้เสื้อตัดตามแบบตะวันตกสมัยวิกตอเรียเป็นเสื้อแขนพองส่วนบนได้ศอกลงมาลิบพอดียาวจดข้อมือเรียกว่า “เสื้อแขนหมูแฮม” หรือ “ขาหมูแฮม” (leg of mutton) บางครั้งก็นิยมแขนเพียงศอก ตัวเสื้อประดับประดาตกแต่งด้วยผ้าลูกไม้หรือติดโบว์ทั้งตัว เสื้อพอดีตัวคอเสื้อตั้งสูง พร้อมสะพายผ้าแพรบนบ่าซ้ายรวบชายไว้ที่เอวข้างขวาแทนการห่มสไบเฉียง แต่ท่อนล่างยังนุ่งโจงกระเบนเป็นผ้าลาย ผ้าม่วง หรือผ้าพื้น เข้ากับเสื้อตามโอกาส สวมถุงน่อง รองเท้า

ด้านเครื่องประดับเปลี่ยนจากสร้อยสังวาลย์ กำไลต้นแขน และจี๊แบบเดิมที่ใช้คู่กับการห่มสไบตัวเปล่า มาใช้เครื่องประดับใหม่ๆ ที่ได้รับความนิยมแทน เพราะในสมัยนี้ นิยมสวมเสื้อแขนกระบอกไว้ชั้นในก่อนแล้วจึงห่มสไบแพรทับอีกชั้น จากนั้นก็ใช้เข็มกลัดติดกับผ้าสไบ ทำรูปแบบอย่างเข็มกลัดติดเสื้อของสตรีตะวันตก ซึ่งออกแบบแล้วสั่งทำจากต่างประเทศดังที่เคมเปิลชาวตะวันตกซึ่งเข้ามารับราชการในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้กล่าวว่า

...แม้ผู้หญิงชั้นสูงยังคงนุ่งผ้าถุง แต่สวมเสื้อแบบตะวันตก
ดัดเย็บด้วยไหม ผ้ามัสลินหรือ ผ้าซาติน ตกแต่งด้วยลูกไม้
พร้อมทั้งกระดุมและเข็มกลัดราคาแพง...³

สตรีไทยชั้นสูงในสมัยรัชกาลที่ 5 นิยมห้อยสายนาฬิกายาว เช่นเดียวกับกับนิยมสร้อยไข่มุกซ้อนกันหลายๆ สาย มีการประดับเพชรนิลจินดามากกว่าแต่ก่อน หลังจากที่รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสยุโรป ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขามาพระราชทานและทรงแนะนำวิธีการที่ได้ทอดพระเนตรเห็นตัวอย่างราชินีชาวยุโรปแต่งเครื่องเพชรพลอยต่างๆ มาเพื่อเป็นแนวทางแก่สมเด็จพระ

¹ นุ่งจีบ คือ การนุ่งผ้าจีบด้านหน้าหรือที่เรียกว่า “ผ้าจีบนาง” เป็นการนุ่งผ้าของสตรีชั้นสูง เฉพาะเมื่อมีงานพิธี หรือโอกาส อื่นที่ต้องแต่งกายเป็นทางการ

² นุ่งโจง คือ การนุ่งผ้าผืนยาวชายผ้าสั้น แล้วรวบไปเหน็บไว้ข้างหลัง เรียกว่า “โจงกระเบน”

³ J.G.D. Campbell. (1902). *Siam in the twentieth Century*. p.52.

พระบรมราชินีนาถ ซึ่งข้าหลวงในสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินี มีความเห็นว่า "เป็นพระราชเจตนาที่จะใคร่จะให้สมเด็จพระบรมราชินีของพระองค์ทรงปรับปรุงการประดับเครื่องอาภรณ์ให้งามเทียมทันพระราชินีในอารยประเทศ" ¹

การเปลี่ยนแปลงการแต่งกายของสตรีดังกล่าวเกิดขึ้นพร้อมๆ กับการเปลี่ยนแปลงการแต่งกายของฝ่ายชายดังที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงมีพระราชดำริว่า

...ด้วยธรรมเนียมข้าราชการ สมปักปุม ปักล่องจอน
ปักริ้ว เข็มเฝ้านั้นก็เป็นธรรมเนียมมาแต่โบราณ แต่ข้าราชการ
ปลงใจเรียกว่าเป็นผ้าหลวง ได้มาอย่างไรก็ใช้ไปอย่างนั้น
หาใครเอาใจใส่บำรุงรักษาให้สะอาดไม่ เหมือนสาบสาาง
เนียนประอะขมุขมอมและฉีกขาด ก็ใช้นุ่งเข้ามาเฝ้า
ไม่เป็นที่เจริญพระเกียรติ...²

ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้ดเลิกละเลิกสมปักยศตามธรรมเนียมทุกอย่างนั้นเสียโดยโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางทั้งปวงนุ่งผ้าม่วงสีน้ำเงิน³ แทนสมปัก และสวมเสื้อต่างๆ ตามเวลา ผ้าม่วงสีน้ำเงินเข้มนี้สั่งทำมาจากเมืองจีนและใช้ในประเทศไทยเท่านั้น ให้เป็นผ้าสำหรับเจ้านาย และข้าราชการนุ่งห่มเป็นยศแทนสมปักอย่างเดิมการนุ่งผ้าม่วงสีน้ำเงินแก่ข้าเฝ้านี้ใช้ได้ทั้งในเวลาเต็มยศและครึ่งยศ เปลี่ยนแต่เพียงเสื้อ ถ้าเช่นเต็มยศเจ้านายจะทรงกับเสื้อเยียรบับเข้มขาบ และถ้าครึ่งยศจะแต่งกับเสื้อชั้นในขาว ผ้าผูกคอยาว เสือกักขาวหรือดำคลุมด้วยเดรสโค้ดสีดำ⁴ ทางด้านรูปแบบของเสื้อ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ โปรดเกล้าฯ ให้กำหนดแบบเสื้อสำหรับเจ้านายและขุนนางแต่งเข้าเฝ้า เป็นสวมเสื้อนอกสีขาว ทรงมีพระราชดำริว่าเสื้อแบบตะวันตกที่มีเสื้อนอกไม่เหมาะสมกับอากาศของไทย จึงตรัสสั่งให้ช่างฝรั่งทำเสื้ออีกอย่างหนึ่งให้รูปเหมือนอย่างเสื้อใส่เที่ยวเล่น แต่ให้ปิดตั้งแต่คอมีตุ้มกลัดตลอดอก มิให้ต้องใส่เสื้อเชิ้ตหรือผูกผ้าผูกคอ เจ้าพระยาภาสกร

¹ อุทุมพร วีระไวทยะ. (2509). *พระราชประวัติชีวิตส่วนพระองค์สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง*. หน้า 128-129.

² ฅัญฐภัทร จันทวิช. (2524, กันยายน-พฤศจิกายน). "ผ้าโบราณ," *ศิลปากร* หน้า 37.

³ ผ้าม่วง คือ ผ้าพื้นสีไม่ฉูดฉาด ผ้ามีลักษณะเนื้อหนา คนไทยสั่งซื้อผ้าไหมมาจากเมืองจีนมาใช้ทำเป็นผ้าม่วง ใช้แทนผ้าสมปักปุม ผ้าม่วงนั้นเป็นเพียงชื่อผ้า มิได้หมายถึงสีของผ้า นอกจากสีน้ำเงินแล้วยังมีสีเหลืองแดง ผู้ชายไทยแต่ก่อนใช้ทำเป็นผ้าถุงโจงกระเบน.

⁴ ฅัญฐภัทร จันทวิช. *เล่มเดิม*. หน้า 38-39.

รวงศ์อาศาดิษฐ์แบบเสื้อนั้น ซึ่งเป็นคำประสมระหว่างคำไทยและคำภาษาอังกฤษ “ราชปะแตน” (Raj pattern) แปลว่าแบบหลวงหรือเรียกกันโดยทั่วไปว่า “เสื้อราชปะแตน” นำสังเกตจากชื่อของเสื้อที่ตั้งขึ้นดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่าเป็นการผสมผสานกันระหว่างวัฒนธรรมเดิมและวัฒนธรรมตะวันตก ใน พ.ศ.2411 มีพระบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ผ่านราชเลขาธิการ ถึงกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์เสนาบดีกระทรวงนครบาล เกี่ยวกับการกวตั้นให้ราษฎรแต่งกายเรียบร้อย เนื่องในโอกาสที่มีแขกเมืองมาเยือน ดังมีความตอนหนึ่งว่า

...มีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งว่าในเวลารับเฝ้าหน้าอู่ฟตั้นนั้น
ได้พบผู้หญิงเปลือยผ้าห่มและเด็กเปลือยผ้าห่มตามทางไปมาเนืองๆ
ย่อมเป็นที่เสื่อมเสียพระเกียรติยศเป็นอันมาก
การที่จะรับเจ้าเฮนริกกรุงเยอรมันครั้งนี้ขอให้ดีขึ้น...¹

พระบรมราชโองการดังกล่าวนี้เน้นที่การแต่งกายของสตรีและเด็ก ทั้งนี้เพราะชาวตะวันตกที่เดินทางเข้ามามีกิจกรรมการแต่งกายของสตรีที่ไม่ปกปิดมิดชิด ตลอดจนเด็กที่มักจะเปลือยกาย ซึ่งเป็นที่ผิดแปลกกับความนิยมของตะวันตกในขณะนั้น จึงโปรดเกล้าฯ ให้ราชเลขาธิการกราบทูลกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ด้วยว่า “ถ้าแม่เจ้าเฮนริกกรุงเยอรมันไปมาในที่ใด ถ้าพบหญิงเปลือยผ้าห่ม ถ้าเด็กแก้ผ้าในแขวงกรุงเทพฯ คนหนึ่ง จะให้ปรับผ้าพระบาท (กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์) เป็นเงินบาทหนึ่ง”² ในปีเดียวกันนั้นทางราชการได้ออก “ประกาศห้ามการแต่งกายไม่สมควร”³ ซึ่งเป็นประกาศที่ควบคุมการแต่งกายของคนกรุงเทพฯ ในที่สาธารณะ ให้แต่งกายเรียบร้อย ห้ามห่มหัยกรั้ง ห้ามผู้หญิงเปลือยอกหรือห่มผ้าในลักษณะที่ไม่ปิดบังอก และห้ามเด็กเปลือยกาย ผู้ใดฝ่าฝืนจะถูกปรับไม่เกิน 10 บาท ซึ่งเป็นเงินจำนวนมากสำหรับสามัญชนในขณะนั้น ต่อมามีการประกาศฉบับที่สองคือ ประกาศห้ามการแต่งกายไม่สมควรมิให้ไปมาในพระราชฐานที่เสด็จออก พระราชฐานที่เสด็จออก หมายถึง บริเวณพระราชวังชั้นนอกกับวัด

¹ พระบรมราชโองการผ่านราชเลขาธิการถึงกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์เสนาบดีกระทรวงนครบาล เกี่ยวกับการกวตั้นให้ราษฎรแต่งกายเรียบร้อย เนื่องในโอกาสที่มีแขกเมืองมาเยือน. (ไมโครฟิล์ม มร.5 น./1). (จ.ศ. 1428). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 8, หมวดจดหมายเหตุ.

² พระบรมราชโองการผ่านราชเลขาธิการถึงกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์เสนาบดีกระทรวงนครบาล เกี่ยวกับการกวตั้นให้ราษฎรแต่งกายเรียบร้อย เนื่องในโอกาสที่มีแขกเมืองมาเยือน. (ไมโครฟิล์ม มร.5 น./1). (ร.ศ. 117). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 8, หมวดจดหมายเหตุ.

³ ประกาศห้ามการแต่งกายไม่สมควร. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ว./1). (22 ม.ค ร.ศ. 117). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 32, หมวดจดหมายเหตุ.

พระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งห้ามผู้แต่งกายไม่สมควร 4 ลักษณะ คือนุ่งโจงกระเบน นุ่งกางเกงขาสั้นเหนือเข่า ไม่สวมเสื้อชั้นนอกและไม่สวมถุงเท้า¹ แม้ไม่มีหลักฐานในการสอดส่องให้ราษฎรปฏิบัติตามประกาศดังกล่าว แต่อาจสันนิษฐานได้ว่าประกาศของรัฐฉบับนี้ น่าจะส่งผลให้สตรีสามัญชนบางส่วนในกรุงเทพฯ ซึ่งประกอบอาชีพหรือไปมาในที่สาธารณะ แต่งกายมิดชิดขึ้น และน่าจะมีบางส่วนเริ่มสวมเสื้อแบบเรียบๆ กันตั้งแต่ครั้งนั้นเป็นต้นมา

แนวความคิดในการปรับเปลี่ยนผ้าและการแต่งกายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้ยึดตามแนวผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมเดิมและวัฒนธรรมตะวันตก ดังที่ข้าหลวงผู้หนึ่งของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ได้กล่าวถึงแนวพระราชดำริของพระองค์ในการปรับปรุงการแต่งกายตามพระราชนิยม ในลักษณะการผสมผสานระหว่างการแต่งกายแบบจารีตและแบบตะวันตก มีความตอนหนึ่งว่า

...ทรงปรับปรุงเครื่องพระองค์ให้ค่อยๆ เปลี่ยนจากแบบโบราณ
เข้าสู่อารยสมัย โดยมีได้ทรงทั้งความงามตามแบบฉบับไทย
เสียทีเดียว และทรงนำเอาของใหม่เข้ามาผสมผสานของเก่า
ให้งดงามขึ้นได้เป็นอย่างดี...²

การเปลี่ยนแปลงการแต่งกายที่เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 นั้นเป็นการเปลี่ยนแปลงที่เป็นไปตามแบบแผนของประเทศตะวันตกโดยการเปลี่ยนแปลงมีลักษณะค่อยเป็นค่อยไป และเป็นการผสมผสานกับวัฒนธรรมการแต่งกายเดิมของคนไทยไว้ด้วย จากความนิยมในการแต่งกายแบบวัฒนธรรมตะวันตกที่ค่อยเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ในสังคมไทย ส่งผลให้เกิดอาชีพใหม่ของคนไทยขึ้นอาชีพหนึ่งคือการเป็นช่างตัดเย็บเสื้อผ้า ในระยะแรกๆ นั้นมีชาวตะวันตกเปิดร้านตัดเสื้อผ้าขึ้นในกรุงเทพฯ เช่น ห้างแรมเซย์ ห้างแบคแมน³ และห้างยอนแซมสัน⁴ และร้านตัดเสื้อผ้าของชาวจีนในแถบริมถนนสายแรกๆ ได้แก่ ถนนบำรุงเมือง เพ็ญนคร พาหุรัด และเจริญกรุง เป็นต้น สำหรับห้างตะวันตกนี้ถือว่าเป็นร้านตัดเสื้อชั้นนำสำหรับผู้มีฐานะมั่งคั่ง หากผู้ใดต้องการ

¹ ประกาศห้ามการแต่งกายไม่สมควรมิให้ไปมาในพระราชฐานที่เสด็จออก. (ไมโครฟิล์ม มร.5 น./2). (20 ม.ค. ร.ศ. 117). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 43, หมวดจดหมายเหตุ.

² อุทุมพร วีรไวยะ. เล่มเดิม. หน้า 120.

³ ห้างแบคแมน (Messrs. Harry A Badman & co). (ไมโครฟิล์ม มร.5 บ./27). (7 เม.ย. - 29 เม.ย. ร.ศ. 128). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 31, หมวดจดหมายเหตุ 64/251.

⁴ ห้างยอนแซมสัน (John Sampson & Son). (ไมโครฟิล์ม มร.5 บ./27). (26 ก.พ. ร.ศ. 116 - 20 ม.ค. ร.ศ. 121). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 51, หมวดจดหมายเหตุ 19/225.

ตัดเสื้อผ้าที่ทันสมัยก็ต้องไปที่ห้างเหล่านี้ ซึ่งรับตัดเสื้อผ้าทั้งของบุรุษและสตรี ดังเช่น สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ โปรดเกล้าฯ ให้ห้างฝรั่ง เช่น ห้างแรมเซย์ตัดฉลองพระองค์สำหรับงานสำคัญ¹ และพระองค์ทรงสนพระทัยในเรื่องการตัดเย็บเสื้อผ้าแบบใหม่อย่างยิ่ง โดยทรงดัดแปลงพระที่นั่งทรงธรรมในพระบรมมหาราชวังเป็นโรงเย็บผ้าส่วนพระองค์ แล้วโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้าไชยศรี ปราโมช เป็นหัวหน้าควบคุมการตัดเย็บ ตลอดจนรับจ้างตัดเย็บฉลองพระองค์ของเจ้านายฝ่ายในและเสื้อผ้าของผู้ที่อยู่ในพระราชฐานชั้นในด้วย โรงเย็บผ้านั้นดำเนินการอย่างเป็นกิจลักษณะ ถึงขั้นจ้างครูฝรั่งมาเป็นช่าง และฝึกสอนช่างคนไทย² โดยเหตุนี้สิ่งประดิษฐ์ของชาวตะวันตกอีกอย่างหนึ่ง คือจักรเย็บผ้าจึงเป็นที่นิยมมากในหมู่สตรีชั้นสูง ชั้นกลาง ทั้งนี้ชาวตะวันตกได้ประดิษฐ์จักรเย็บผ้าขึ้นในราว พ.ศ. 2389 และมีการพัฒนาเรื่อยมาจนแพร่หลายไปทั่วโลก และเป็นที่นิยมในเมืองไทยในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว³ จักรเย็บผ้างดงกล่าวนี้เป็นสิ่งที่สตรีไทยทั่วไปต้องการมีไว้ในครอบครองเพื่อเป็นเครื่องมือในการตัดเย็บเสื้อผ้าแบบตะวันตก

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานศึกษาการแต่งกายของคนไทย รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2411-2453) โดยตรงยังไม่มีผู้ใดกระทำมาก่อน แต่มีเอกสารและผลงานการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องบางเรื่องได้แก่

สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา การแต่งกายสตรีกับหัตถกรรม ทอผ้าในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์. (2536). งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับการแต่งกายสตรีในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัย การปรับเปลี่ยนดังกล่าวเป็นผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง รวมทั้งความคาดหวังของสังคมต่อบทบาทของสตรี การปรับเปลี่ยนการแต่งกายสตรีอยู่ในความสนใจของผู้เฝ้าในแต่ละช่วงเวลา และได้พยายามชักจูงให้เป็นไปในแนวทางที่พึงประสงค์

อาทิตย์ ธงอินเนตร เครื่องแต่งกายของคนไทยสมัยรัชกาลที่ 4 จากภาพจิตรกรรมฝาผนัง. (2526). งานวิจัยนี้มุ่งศึกษาเรื่องเครื่องแต่งกายในสมัยรัชกาลที่ 4 โดยมุ่งศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากจิตรกรรมฝาผนังในวัดสมัยรัชกาลที่ 4 ที่ตั้งอยู่ในเขตกรุงเทพฯ รวมวัดที่ศึกษาทั้งหมด 10 วัด เป็นการศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบโดยละเอียดถึงที่มาของเครื่องแต่งกาย รวมทั้งลักษณะ

¹ อุทุมพร วีรไวทยะ. เล่มเดิม. หน้า 55.

² สมภพ จันทรประภา. (2529). สมเด็จพระศรีสวรินทิราพระบรมราชเทวี. หน้า 64.

³ พวงผกา คุโรวาท. (2536). ประวัติเครื่องแต่งกาย. หน้า 101.

ต่างๆที่เหมือนหรือแตกต่างไปจากอดีต นอกจากนี้ยังรวมไปถึงการรับอิทธิพลจากต่างชาติด้วย ลักษณะของการวิเคราะห์ได้แยกออกเป็น 3 ชั้น คือ กษัตริย์ ชั้นสูง และสามัญชน

จากการศึกษาพบว่าเครื่องแต่งกายในสมัยรัชกาลที่ 4 มีบางอย่างที่ได้รับอิทธิพลรูปแบบจากเครื่องแต่งกายในสมัยก่อน และมีอยู่หลายอย่างที่แสดงให้เห็นถึงการรับอิทธิพลจากต่างชาติ เช่น โรมัน เปอร์เซีย อินโดนีเซีย พม่า จีน ญี่ปุ่น เป็นต้น ซึ่งผลของการวิจัยทำให้ทราบถึงวิวัฒนาการทางด้านการแต่งกายของคนไทยได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

นิติ กลีโกศล การพัฒนาอุตสาหกรรมไหมไทยในภาคอีสาน รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลเจ้าเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2444-2455). (2536). งานวิจัยนี้มุ่งศึกษา สาเหตุที่รัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมการเลี้ยงไหมในภาคอีสาน ทำไมการเลี้ยงไหมของราษฎรชาวอีสานไม่พัฒนาเป็นอาชีพ และผลิตเป็นสินค้าได้ บทบาทผู้ชำนาญการไหมชาวญี่ปุ่นที่รัฐบาลจ้างเข้ามาสำรวจและพัฒนาการทำไหม ปัญหาและอุปสรรคในการส่งเสริมการเลี้ยงไหม จนกระทั่งยกเลิกกองช่างไหม

จากการศึกษาพบว่า สาเหตุที่การทำไหมของราษฎรชาวอีสานไม่เจริญเป็นสินค้าขึ้น เพราะพันธุ์ไหมไม่ดี การปลูกหม่อนและการเลี้ยงไหมขาดการเอาใจใส่ดูแล และไม่ปฏิบัติตามหลักวิชา ตัวไหมมีโรคและราษฎรไม่รู้จักรักษาป้องกัน รวมทั้งเครื่องสาวไหมเป็นแบบโบราณทำให้เส้นไหมที่ได้ไม่มีคุณภาพ ผู้ชำนาญการไหมชาวญี่ปุ่นได้ช่วยอบรมสั่งสอนและแนะนำหลักวิชาการเลี้ยงไหม เช่น การปลูกหม่อนพันธุ์ดี การปรับปรุงพันธุ์ไหม วิธีการเลี้ยงไหม วิธีสาวไหม และการทอผ้าให้ดีขึ้น

จุดมุ่งหมายในงานวิจัย

1. เพื่อศึกษาสาเหตุและปัจจัยการเปลี่ยนแปลง การแต่งกายของคนไทยสมัยรัชกาลที่ 5
2. เพื่อศึกษาลักษณะของการแต่งกายของคนไทย สมัยรัชกาลที่ 5
3. เพื่อศึกษาผลการเปลี่ยนแปลง การแต่งกายของคนไทยสมัยรัชกาลที่ 5

ความสำคัญในงานวิจัย

1. ทำให้ทราบถึงสาเหตุและปัจจัย การเปลี่ยนแปลง การแต่งกายของคนไทยสมัยรัชกาลที่ 5
2. ทำให้ทราบถึงลักษณะของการแต่งกายของคนไทยสมัยรัชกาลที่ 5
3. ทำให้ทราบถึงผลของการเปลี่ยนแปลง การแต่งกายของคนไทยสมัยรัชกาลที่ 5

ขอบเขตของการศึกษา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้จะเน้นการเปลี่ยนแปลงการแต่งกายของคนไทย รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ช่วงปี พ.ศ. 2411-2453

วิธีการดำเนินการศึกษาค้นคว้า

การวิจัยนี้ได้ใช้วิธีพรรณนาเชิงวิเคราะห์ (Analytical Description) โดยอาศัยวิธีทางประวัติศาสตร์ (Historical Approach) วิเคราะห์ข้อมูลเอกสารหลักฐานซึ่งประมวลผลจากหลักฐานชั้นต้น (Primary Sources) และหลักฐานชั้นรอง (Secondary Sources) เพื่อให้การวิจัยนี้เป็นไปตามเหตุผลและความถูกต้องใกล้เคียงกับข้อเท็จจริงในเวลานั้นอย่างมากที่สุด

เนื่องจากการศึกษานี้เป็นเรื่องราวที่เน้น คือ การแต่งกาย ซึ่งมีเอกสารเขียนไว้โดยตรงไม่มากนัก การวิจัยครั้งนี้ได้ใช้หลักฐานประเภท ภาพเขียน ภาพถ่าย วรรณกรรม ตลอดจนฉบับที่รวบรวมสมัยของผู้คนในระยะนั้นทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ เป็นหลักฐานประกอบการศึกษา

แหล่งค้นคว้าข้อมูลที่สำคัญ

1. หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร
2. หอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร
3. สำนักหอสมุด มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร
4. หอสมุดกลาง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
5. สถาบันวิทยบริการ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
6. ห้องสมุดมหาวิทยาลัยศิลปากร

บทที่ 1

การแต่งกายของคนไทยก่อนรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว

ในระยะต้นของประวัติศาสตร์ไทยพบว่าการแต่งกายของคนไทยเป็นประเพณี อย่างหนึ่งที่คนไทยได้ปฏิบัติตามกัน โดยไม่มีกฎหมายหรือข้อบังคับให้ปฏิบัติ คนไทยในยุคหนึ่งๆ จึงมีการแต่งกายที่ลักษณะคล้ายคลึงกัน แต่พอเปลี่ยนยุคเปลี่ยนสมัยไปแล้ว การแต่งกายของคนไทยมีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างช้าๆ อันเป็นไปตามเงื่อนไขของสิ่งแวดล้อมทั้งในทางภูมิศาสตร์และทางสังคม การแต่งกายบางแบบจึงนิยมอยู่ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ต่อมาก็หมดความนิยมไปเอง แล้วก็เกิดเครื่องแต่งกายแบบใหม่เข้าแทนที่ ดังนั้นการแต่งกายจึงเป็นวัฒนธรรมที่คนเราสร้างขึ้นมา ซึ่งย่อมมีทั้งเจริญเปลี่ยนแปลงตลอดจนเสื่อมสูญไป เพื่อเป็นวิถีชีวิตของคนในส่วรวม และมีการถ่ายทอดปรับปรุงและสืบกันมาให้เป็นความเจริญก้าวหน้าโดยลำดับ

1.1 การแต่งกายสมัยสุโขทัย (พ.ศ. 1781-1981)

อาณาจักรสุโขทัยเริ่มขึ้นตั้งแต่ประมาณปี พ.ศ. 1800 ผู้คนสมัยสุโขทัยนับถือศาสนาพุทธแบบเถรวาทนิกายลังกาวัศ อธิษฐานของศาสนาจึงมีอยู่ทั่วไปในงานศิลปะของสุโขทัย เมื่อพิจารณาจากศิลปโบราณวัตถุ พบว่า ผู้คนสมัยสุโขทัยไว้ผมทั้งแบบเกล้าเป็นมวย และผมยาวแฉกกกลาง นิยมใช้เครื่องประดับ สามีญชนทั่วไปไม่สวมเสื้อ จะสวมเสื้อเฉพาะกษัตริย์และนักรบ ไม่สวมรองเท้า และนิยมนุ่งผ้าถุงเป็นลวดลาย และตกแต่งเชิงผ้าด้วยลวดลาย โดยมีวิธีการนุ่งผ้าถุง ซึ่งเป็นที่นิยม 4 แบบด้วยกันคือ

1. นุ่งผ้าถุงในแบบหยักรั้ง หรือแบบ “ตกเขมร” ทั้งแบบสั้นเหนือเข่า จนถึงสั้นแค่เข่า และทั้งชายพกมาด้านหน้า แลดูทะมัดทะแมง
2. นุ่งผ้าถุงในแบบ “นุ่งสั้น” เป็นการนุ่งผ้าถุงโดยยกกลีบซ้อนกันเป็นชั้น จนทำให้ชายผ้าร่นขึ้นมาสูงกว่าเข่าหรือแค่เข่า และทั้งหางเหน็บที่ตรงบริเวณสะโพก ที่เรียกว่า “กระเบนเหน็บ” โดยพับเสียก่อน แล้วปล่อยชายให้เหลือออกมาข้างนอก การปล่อยชายนั้นมีทั้งแบบสั้นและแบบยาว และทั้งชายพกมาด้านหน้า
3. นุ่งผ้าถุงในแบบ “โจงยาว” ซึ่งคล้ายคลึงกับแบบ “นุ่งสั้น” แตกต่างกันตรงที่ปล่อยชายผ้าถุงให้ยาวถึงครึ่งแข้ง
4. นุ่งผ้าถุงในแบบ “นุ่งโรยเชิง” เป็นการนุ่งผ้าถุงทั้งแบบ “นุ่งสั้น” และแบบ “โจงยาว” แล้วทั้งชายผ้าให้ยาวมาทางด้านหน้าต่อจากชายพกลงมา ซึ่งเป็นการนุ่งที่ยาก บางที่ต้องทำกลีบไว้สำหรับนุ่งโรยเชิง โดยเฉพาะก่อนนุ่ง

จากบันทึกของโจวต้ากวน ในปีพ.ศ.1839 กล่าวไว้ว่า "...ชาวเสียนใช้ผ้าไหมทอ ผ้าแพรบางๆ สีดำเป็นเครื่องนุ่งห่ม ผู้หญิงเสียนนั้นเย็บซุนเป็น ..." ¹ คำว่าชาวเสียนนี้รวม หมายถึงชาวเมืองสุโขทัยด้วย ซึ่งสะท้อนให้เห็นได้ว่า ผ้าคงมีบทบาทในชีวิตประจำวันของชาวสุโขทัยอยู่มาก ชาวสุโขทัยใช้ผ้าเป็นเครื่องนุ่งห่ม เครื่องประดับตกแต่งบ้านเรือน ทำหมอน ฟูก ธงทิว สัปทน ม่าน ไปจนถึงถวายเป็นปัจจัยในการทำบุญกุศลแด่พระภิกษุสงฆ์ เช่น จีวร ผ้าทำสมุดลายปักสำหรับรองพระคัมภีร์ เป็นต้น ² จากหลักฐานเอกสารต่างๆ พบชื่อของผ้าสมัยสุโขทัยหลายชนิด ซึ่งจะมีวัตถุประสงค์ในการใช้สอยที่แตกต่างกันออกไป ตามจดหมายเหตุราชทูตจีน ³ กล่าวถึงผ้าไหม ผ้าแพรตั้ง กำมะหยี่ ว่านำมาตัดเย็บฉลองพระองค์ของพระเจ้าแผ่นดิน ในศิลาจารึกกล่าวถึงผ้าเบญจรงค์ ⁴ สำหรับปูลาดพื้นต้อนรับพระเจ้าแผ่นดินหรือพระสงฆ์สังฆราช นอกจากนี้ ในไตรภูมิพระร่วง ⁵ ยังกล่าวถึงผ้าอื่น ๆ เช่น ผ้าสุกุลพัสดร์ ผ้าเล็กหลก ผ้าสำลี ผ้าชมพู ผ้าหนง ผ้ากรอบ เป็นต้น

การแต่งกายของผู้ชายสมัยสุโขทัย

การแต่งกายของผู้ชายสมัยสุโขทัยนั้นพบว่า มีการแต่งกาย 6 แบบ ดังนี้
จดหมายเหตุจีนกล่าวถึงการแต่งกายของกษัตริย์สมัยสุโขทัยว่า

... กษัตริย์ทรงไว้พระเกศายาว

มีมงกุฎทำด้วยทองคำประดับเพชรและพลอยสี

มงกุฎมีลักษณะเหมือนหมวกสำหรับออกศึก

สวมเสื้อมีเชิงที่คอและแขน ห่มสไบทับเสื้อ

นุ่งกางเกงขายาวเลยหัวเข่า นุ่งผ้าทับกางเกงอีกชั้นหนึ่ง ... ⁶

¹ เฉลิม ขงบุญเกิด. (2510). บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของจีนละ. หน้า 7.

² ธนาคารแห่งประเทศไทย. (2540). เงินตราล้านนาและผ้าไท. หน้า 56.

³ ครุสภา. (2507). ประชุมพงศาวดารเล่ม 4. หน้า 47.

⁴ กรมศิลปากร. (2515). ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 หลักที่ 4 ด้านที่ 2. หน้า 58.

⁵ พญาสิทธิ. (2506). ไตรภูมิพระร่วง. หน้า 95, 103.

⁶ กรมศิลปากร. (2515). หน้าเดิม.

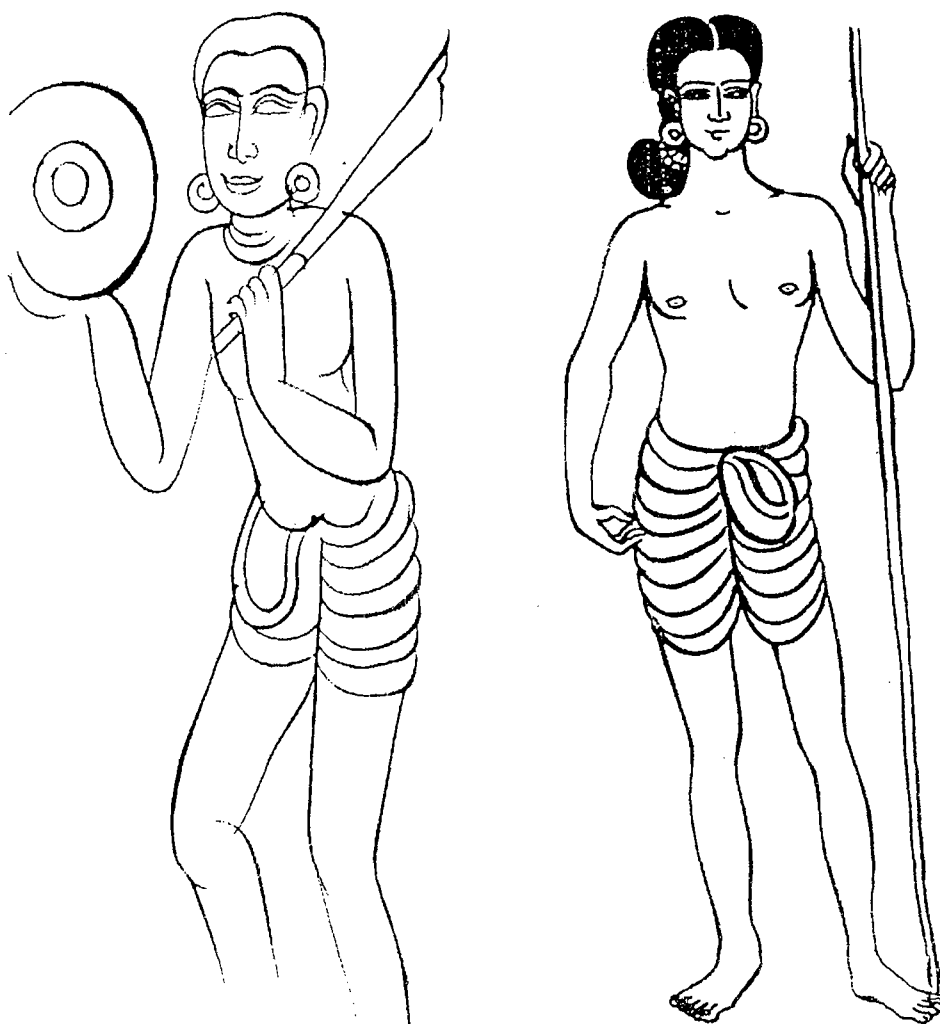
แบบที่ 1 เป็นการแต่งกายของพระมหากษัตริย์สมัยสุโขทัย ทรงฉลองพระองค์คอกลม แขนสั้น ผ่าอกด้านหน้าตลอด ตกแต่งคอเสื้อแขนเสื้อด้วยลวดลาย มีผ้าสไบห่มพาดบ่าทับตัวเสื้ออีกชั้นหนึ่ง ทรงสนับเพลา(กางเกง) รัดรูป ยาวครึ่งแข้ง ตกแต่งปลายขาสนับเพลาด้วยลวดลาย ทรงผ้าถุงแบบ "นุ่งโรยเชิง" สั้นเหนือเข่า ทับสนับเพลาอีกชั้นหนึ่ง ไว้พระเกศามวย และประดับเครื่องประดับศีรษะ ทรงคาดเข็มขัดเส้นใหญ่ และสวมกำไลพระกร (ภาพประกอบ 1)

ภาพประกอบ 1 การแต่งกายของพระมหากษัตริย์สมัยสุโขทัย

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์ และโบราณคดี : 75.

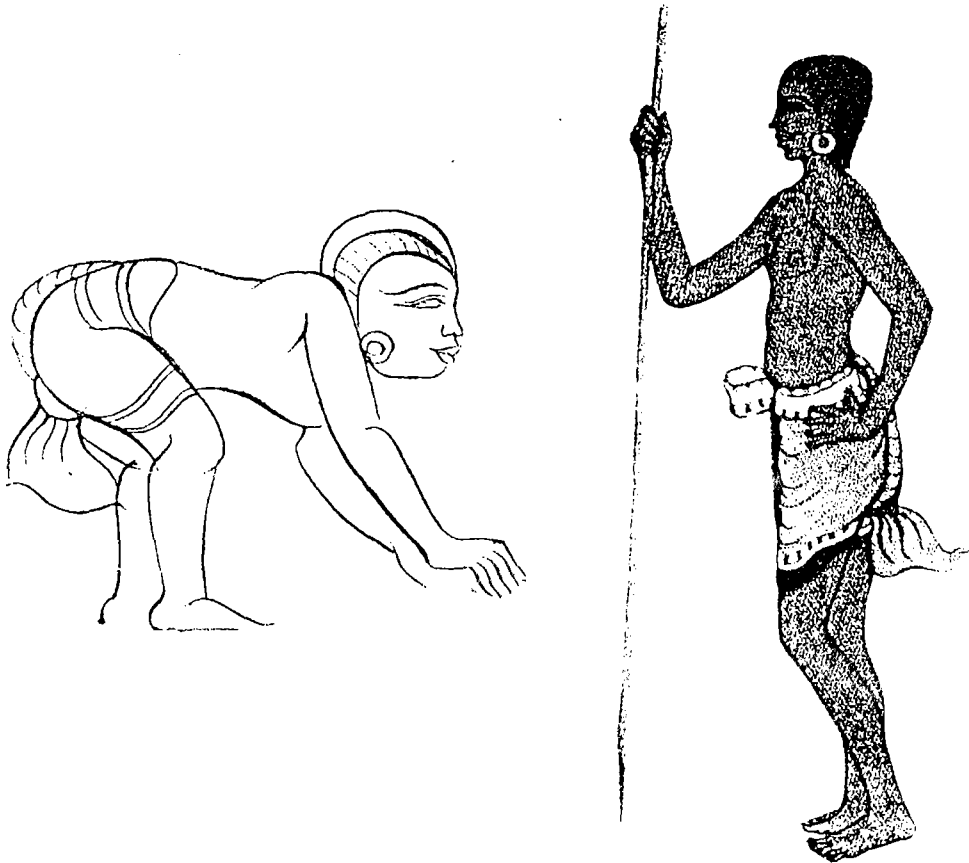
แบบที่ 2 ผู้ชายสมัยสุโขทัยนุ่งผ้าแบบ “นุ่งสั้น” เหนือเข่า ไว้ผมยาวแสดกลาง รวบผมไว้ด้วยรัดผมตรงท้ายทอย และใส่ตุ้มหูห้วงกลม (ภาพประกอบ 2)

ภาพประกอบ 2 การแต่งกายของผู้ชายสมัยสุโขทัย แบบที่ 2 (เขียนเลียนแบบลายเส้นบนแผ่นศิลา วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี : 77.

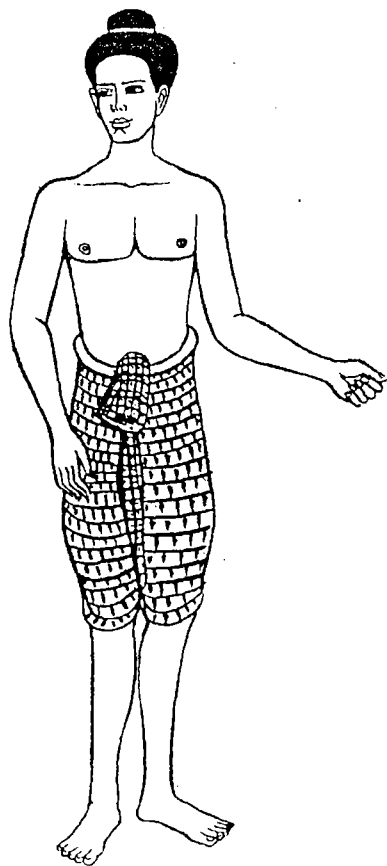
แบบที่ 3 ผู้ชายสมัยสุโขทัยนั่งผ้าถุงแบบ “นั่งสั้น” เหนือเข่า ไขว้ผมสั้นแค่ต้นคอ และใส่
ตุ้มหูห่วงกลม (ภาพประกอบ 3)

ภาพประกอบ 3 การแต่งกายของผู้ชายสมัยสุโขทัย แบบที่ 3 (เขียนเลียนแบบลายเส้นบนแผ่น
ศิลา วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และ
โบราณคดี : 79.

แบบที่ 4 ผู้ชายสมัยสุโขทัยนุ่งผ้าแบบ “ถกเขมร” ยาวแค่เข่าเกล้าผมมวย สวมรัด
ผม และไม่สวมเครื่องประดับอื่น (ภาพประกอบ 4)

ภาพประกอบ 4 การแต่งกายของผู้ชายสมัยสุโขทัย แบบที่ 4 (เขียนเลียนแบบตุ๊กตาสังคโลก
สมัยสุโขทัย)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และ
โบราณคดี : 80.

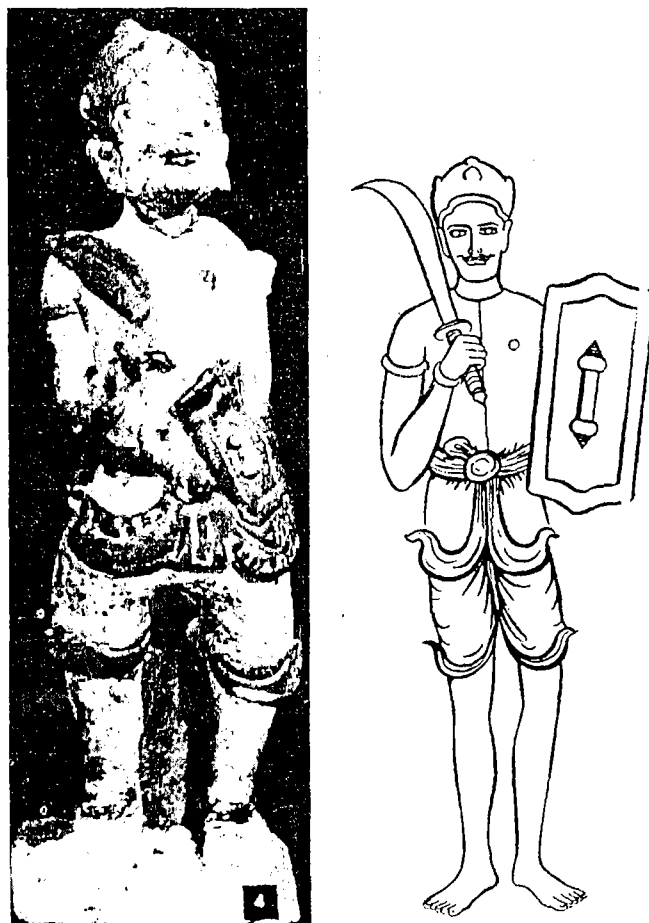
แบบที่ 5 ผู้ชายสมัยสุโขทัยนุ่งผ้าแบบ “ถกเขมร” สั้นเหนือเข่า ไข้วมยาว แสกกลาง รวบผมไว้ด้วยรัดผมตรงท้ายทอย สวมกรองคอ และสวมกำไลมือข้างเดียว (ภาพประกอบ 5)

ภาพประกอบ 5 การแต่งกายของผู้ชายสมัยสุโขทัย แบบที่ 5 (เขียนเลียนแบบตุ๊กตาสังคโลก สมัยสุโขทัย)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี : 81.

แบบที่ 6 การแต่งกายของนักรบสมัยสุโขทัย นุ่งผ้านุ่งแบบ “รอยเชิง” เหนือเข่า คาดเข็มขัดทับรัดกุม สวมเสื้อคอกลม ผ่าอก ติดกระดุม และรัดแขน (ภาพประกอบที่ 6)

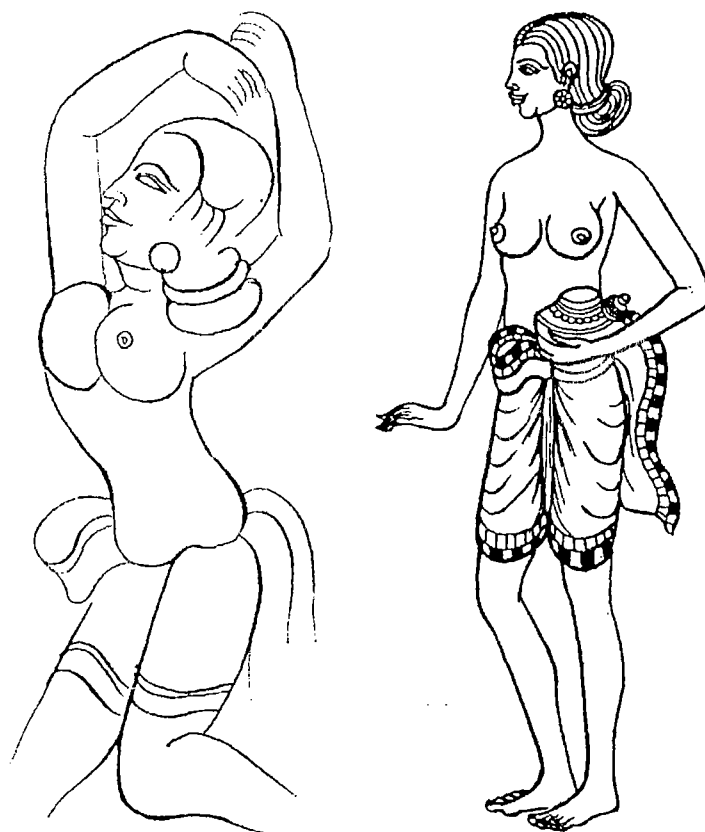
ภาพประกอบ 6 การแต่งกายของผู้ชายสมัยสุโขทัย แบบที่ 6 (เขียนเลียนแบบดึกดำสังคโลก สมัยสุโขทัย)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี : 82.

การแต่งกายของผู้หญิงสมัยสุโขทัย

การแต่งกายผู้หญิงสมัยสุโขทัย พบว่ามี 7 แบบ ดังนี้

แบบที่ 1 ผู้หญิงสมัยสุโขทัยนุ่งผ้าถุง “แบบนุ่งสั้น” สั้นเหนือเข่า ไข้วมยาวแฉกกลาง รัตผมไว้ตรงท้ายทอย และสวมตุ้มหูจำหลักเป็นดอกไม้ (ภาพประกอบ 7)

ภาพประกอบ 7 การแต่งกายของผู้หญิงสมัยสุโขทัย แบบที่ 1 (เขียนเลียนแบบลายเส้นบนแผ่นศิลา วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี : 68.

แบบที่ 2 ผู้หญิงสมัยสุโขทัยนั่งแบบ “โจงยาว” ยาวครึ่งแข้ง ไข้วมยาว แสกกลาง รัดผมไว้ตรงท้ายทอย ใส่ตุ้มห่วงกลม สวมกรองคอ รัดแขน และใส่กำไลมือ (ภาพประกอบ 8)

ภาพประกอบ 8 การแต่งกายของผู้หญิงสมัยสุโขทัย แบบที่ 2 (เขียนเลียนแบบลายเส้นบนแผ่นศิลา วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี : 69.

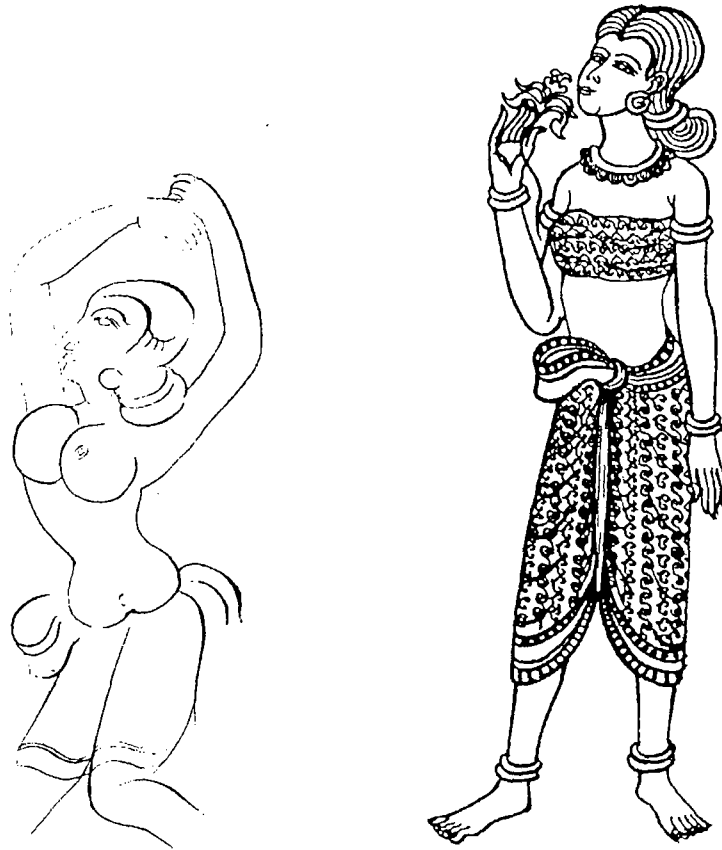
แบบที่ 3 ผู้หญิงสมัยสุโขทัยนุ่งผ้าแบบ “โจงยาว” ครึ่งแข้ง รัดกลีบซ้อนเป็นชั้น ไ่ว
ผมายาวแสดกลาง รัดผมไว้ตรงท้ายทอย ใส่ตุ้มหูห่วงกลม สวมกรองคอ รัดแขน และกำไลมือ
(ภาพประกอบ 9)

ภาพประกอบ 9 การแต่งกายของผู้หญิงสมัยสุโขทัย แบบที่ 3 (เขียนเลียนแบบลายเส้นบน
แผ่นศิลา วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และ
โบราณคดี : 70.

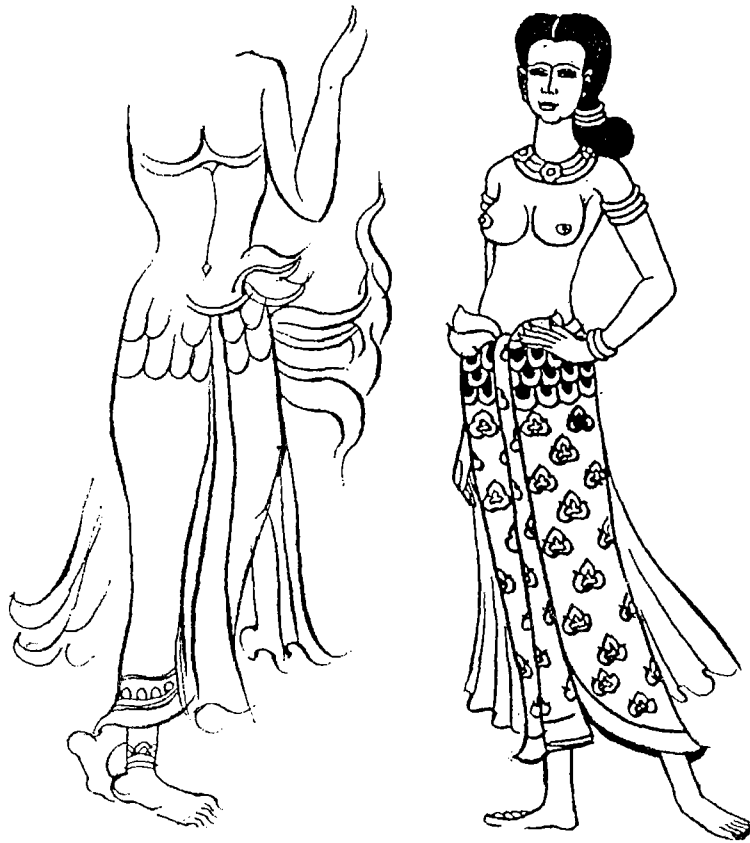
แบบที่ 4 ผู้หญิงสมัยสุโขทัยนุ่งผ้าแบบ "โจงยาว" ครึ่งแข้ง มีผ้าคาดอก ไข่มุมยาว แสกกลาง รดผมไว้ตรงท้ายทอย ใส่ตุ้มหูห่วงกลม สวมกรองคอ รัดแขน กำไลมือ และกำไลเท้า (ภาพประกอบ 10)

ภาพประกอบ 10 การแต่งกายของผู้หญิงสมัยสุโขทัย แบบที่ 4 (เขียนเลียนแบบลายเส้นบนแผ่นศิลา วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี : 71.

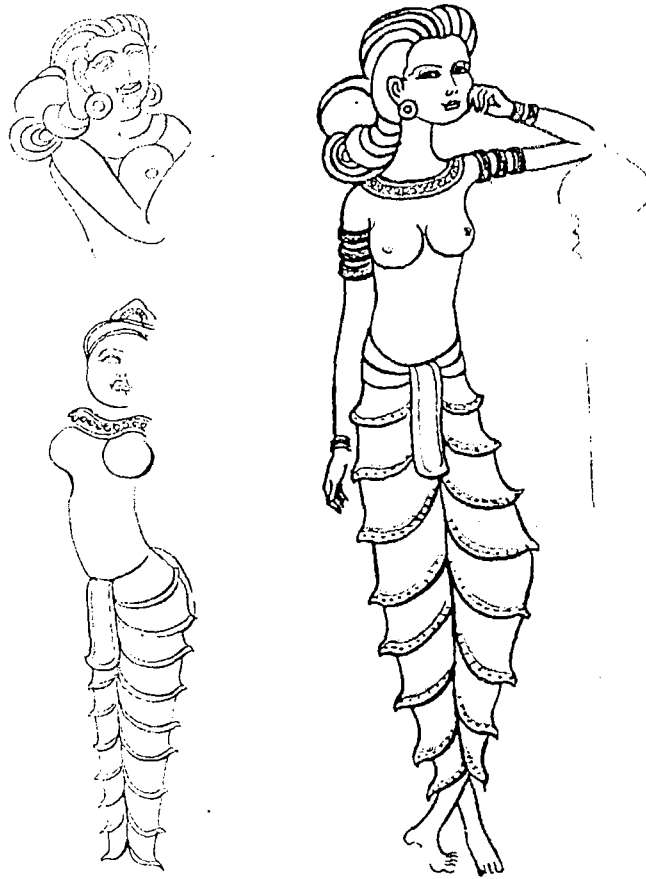
แบบที่ 5 ผู้หญิงสมัยสุโขทัยนุ่งผ้าแบบ “รอยเชิง” ยาวครึ่งแข้ง ไข้วมยาวแฉกกลาง รัตผมไว้ตรงท้ายทอย ใส่ตุ้มหูห่วงกลม สวมกรองคอ รัตแขน และกำไลมือ (ภาพประกอบ 11)

ภาพประกอบ 11 การแต่งกายของผู้หญิงสมัยสุโขทัย แบบที่ 5 (เขียนเลียนแบบลายเส้นบน
บนรอยพระพุทธรูปสำริด สมัยสุโขทัย)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และ
โบราณคดี : 72.

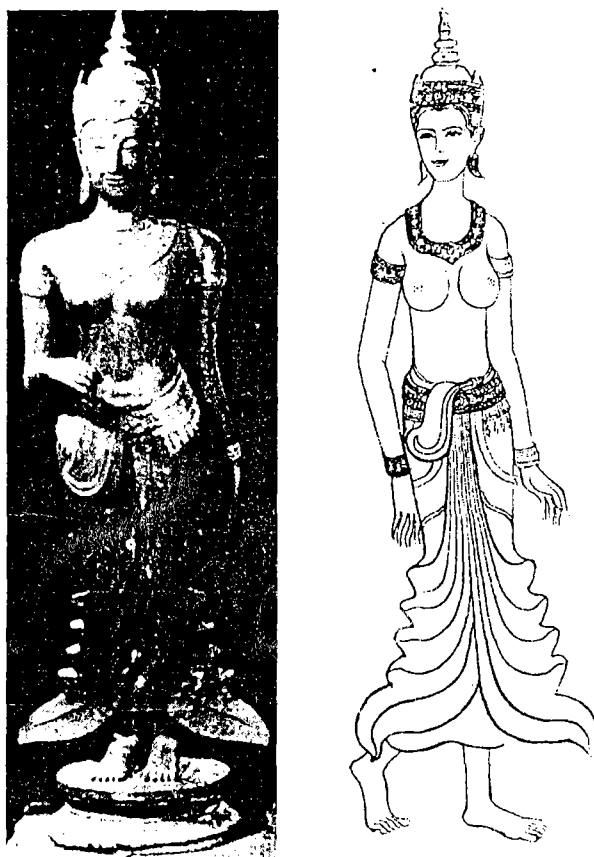
แบบที่ 6 ผู้หญิงสมัยสุโขทัยนุ่งผ้าแบบ “โจงยาว” ยาวครึ่งแข้ง รัดกลีบซ้อน เป็นชั้น ไ่ว้ผมยาวแสดกกลาง รัดผมไว้ตรงท้ายทอย ใส่ตุ้มหูห้วงกลม สวมกรองคอ รัดแขน และกำไลมือ (ภาพประกอบ 12)

ภาพประกอบ 12 การแต่งกายของผู้หญิงสมัยสุโขทัย แบบที่ 6 (เขียนเลียนแบบลายเส้นบนแผ่นศิลา วัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี : 74.

แบบที่ 7 สันนิษฐานว่าเป็นการแต่งกายของผู้หญิงชนชั้นสูงสมัยสุโขทัย นุ่งผ้าแบบ “นุ่งโรยเชิง” ยาวครึ่งแข้ง ทั้งชายพริ้วบานเป็น 2 แฉก คาดเข็มขัดเป็นแผงใหญ่ตกแต่งลวดลาย ประดับดุมหูจ๋าหลักเป็นรูปกลีบดอกไม้ สวมเครื่องประดับศีรษะ กรองคอ รัตแขน และ กำไลมือ (ภาพประกอบ 13)

ภาพประกอบ 13 การแต่งกายของผู้หญิงสมัยสุโขทัย แบบที่ 7 (เขียนเลียนแบบพระอูมาสำริด สมัยสุโขทัย พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี : 74.

1.2 การแต่งกายสมัยอยุธยา (พ.ศ.1893 -2310)

การใช้ผ้าในสมัยอยุธยา นอกจากใช้ในชีวิตประจำวันแล้ว ผ้ายังมีความสำคัญยิ่งในทางเศรษฐกิจ อีกทั้งยังเป็นเครื่องแสดงฐานะทางชนชั้นของสังคมอีกด้วย มีจดหมายเหตุและบันทึกของชาวยุโรปกล่าวว่าสมัยอยุธยามีการใช้ผ้าอย่างแพร่หลาย จนกรุงศรีอยุธยาเป็นแหล่งค้าผ้าที่ใหญ่แห่งหนึ่ง มีแหล่งจำหน่ายผ้าภายในพระนครอยู่มากมาย ดังปรากฏในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมว่า

... บ้านป่าขมภูผ้าขมภูคาคดคดคดคดหนึ่งไก ผ้าขมภูเลว ผ้ากิมเลว ๑...
 ย่านป่าไหม ป่าเหล็กฟากถนนซีกหนึ่ง ชายไหมครุยไหมพื้นไหมเบญจพรรณ
 ย่านป่าฟูกชายแต่ฟูกแลหมอนเบาะ ๑... ป่าหน้าพระกาลมีร้านชำขายหัวในโคลงในบ้าน
 ผ้าย ... แล้วไปย่านป่าผ้าเหลือง ... แล้วไปย่านหน้าจวนคลังทำหีบผ้ายขายย่านป่าต้อง
 ขายผ้าย ... ย่านฉะไกรใหญ่ ขายผ้าสุหรัดและผ้าขาว ... ที่วัดลวดช่องก็มีพวกแขกจาม
 ทอผ้าไหมกับผ้าด้ายขาย ¹

นอกจากนี้มีผ้าจากหัวเมืองมาขาย เช่น จากโคราชมีผ้าตะราง และผ้าสายบัวสี่คืบหน้า เกบทองหรือผ้าขาวม้าแดง นอกจากนี้พ่อค้าจีนนำไหม ผ้าแพรมาจากเมืองกังต้งและมาเก๊า พ่อค้าอินเดีย แซกมัวร์ และเปอร์เซีย นำผ้ามาจากอินเดียมาขาย พ่อค้าอังกฤษนำผ้ามาจากปัตตาเวีย รวมถึงพ่อค้าฮอลันดาและอื่นๆ มารอซื้อขายผ้าที่อยุธยาด้วย ผ้าที่เชื่อกันว่ามาจากต่างประเทศในสมัยนั้น ได้แก่ ผ้าแพร ผ้าสาหลู ผ้ากำมะหยี่ ผ้าคาฟนิส ผ้าละตินส์ ผ้าลูกไม้ ผ้าปราชญ์เนล ผ้าทัพดำ ผ้าจันพิมพ์ดอก ฯลฯ ส่วนการซื้อขายผ้ากับต่างประเทศนั้น จดหมายเหตุลาลูแบร์² ระบุว่า สมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช การค้าผ้าดำเนินการโดยพระคลังสินค้าเพียงผู้เดียว โดยเฉพาะผ้าผ้าย พระคลังฯส่งผ้าที่ซื้อไปยังคลังสินค้าของหัวเมืองต่างๆ เพื่อขายให้กับประชาชน หรือส่งไปขายต่างประเทศ เมื่อมีผ้าหลากหลายชนิดทั้งผ้าไทยและต่างประเทศในอยุธยาเช่นนี้แล้ว ชาวอยุธยาจึงใช้ผ้าอย่างมาก ดังจดหมายเหตุและบันทึกของชาวต่างชาติที่เข้ามาสู่กรุงศรีอยุธยา³ กล่าวถึงคนไทยนอกจากจะนิยมนำผ้ามาตัดเย็บเครื่องแต่งกายแล้ว ยังประดับตกแต่งบ้านเรือน ยานพาหนะ สิ่งของเครื่องใช้ ห่อของมีค่าด้วยผ้า ตลอดจนถวายเป็นพุทธบูชาอีกด้วย ส่วนพระมหากษัตริย์ก็ปฐมนิเทศข้าราชการผู้

¹ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. (2534). คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง. หน้า 12-14.

² จดหมายเหตุ ลาลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์. (2510). สันต์ ท. โกมลบุตร แปล. หน้า 53.

³ หน้าเดิม.

ทำความดีความชอบส่วนหนึ่งด้วยผ้าและส่งเป็นเครื่องราชบรรณาการไปยังต่างประเทศ เพื่อ
เจริญสัมพันธไมตรี

ผ้ายังเป็นเครื่องแสดงฐานะ ตำแหน่งของผู้สวมใส่ ดังจดหมายเหตุของโยสเซาเดิน พ่อ
ค้าชาวฮอลันดา ซึ่งเดินทางมายังกรุงศรีอยุธยาและบันทึกไว้ในปี พ.ศ.2179 ว่า

... ทั้งหญิงชายแต่งตัวด้วยผ้าผืนน้อยชิ้น เพราะประเทศนี้เป็นประเทศร้อน เขาชอบผ้า
สีต่างๆ นุ่งสำหรับส่วนล่างของร่างกาย ส่วนบนนั้นชายใส่เสื้อชั้นในแขนครึ่งท่อน ส่วน
หญิงนั้นมีผ้าบางๆ พาดไหล่หรือปิดหน้าอก... การแต่งกายเช่นนี้ แต่งด้วยกันทั้งคนจน
คนมีจึงยากที่จะดูว่าใครรวย ใครจน นอกจากจะรู้ราคาชนิดผ้าที่นุ่งห่มนั้น ...¹

ดังนั้นหากพิจารณาการแต่งกายของชนชั้นต่างๆ จะพบรายละเอียดที่แตกต่างกัน
สำหรับพระมหากษัตริย์นั้นปรากฏในวรรณคดี เช่น ลิลิตพระลอ เป็นต้น กล่าวถึงเครื่องทรง
ของพระมหากษัตริย์ว่า ทรงผ้าถุงที่เป็นผ้าพื้นทองหรือผ้าเลื่อมลาย สวมเสื้อซึ่งจะนิยมผ้าสีแดง
เป็นพิเศษ สตรีชั้นสูง นิยมใช้ผ้าคาด ผ้ายกลายต่างๆ ผ้าริ้ว เมื่อมีการพระราชพิธีจะกำหนด
ระเบียบการแต่งกายของพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางไว้ชัดเจน ตามพระ
ตำราเครื่องทรงต้น กล่าวถึงเครื่องทรงพระมหากษัตริย์ในสมัยอยุธยาไว้ว่า

... ถ้าเสด็จไปวัดพระศรีสรรเพชญ์และฉลองวัดทรงพระมาลาพระเสวีสองกุหาว่าชนนกดั่ง
ทรงพระภูษาลายพื้นขาว๑ ทรงฉลองพระองค์ยี่ปุ่น ฉลองพระองค์รองก็ได้ ๑... สนับ
เพลาชิงนอน สองชั้นประดับพลอยต่างๆ ... พระภูษาจีบโจงริ้วเขียว แดง ม่วง ทอง เขียว
ประดับพลอยต่างๆ ชายพกห้อยสิ่วกรวยทองปัดหล้า ๑...²

สำหรับสตรีชั้นสูงมีข้อกำหนดให้นุ่งห่มตามฐานะ เช่น พระอัครมเหสีใช้แพรลายทอง
พระอรรคชายาใช้แพรดารากร หลานเธอใช้แพรดารากรเลว ภรรยาพวกมีศักดิ์นา หมิ่นใช้แพร
เคราพ ภรรยาจตุสดมภ์ใช้แพรจมรวจ ส่วนขุนนางจะนุ่งผ้าที่ได้รับพระราชทานจากพระมหา
กษัตริย์เข้าเฝ้า ผ้านี้กล่าวว่าจะเป็นผ้าสมบัติ ซึ่งทอด้วยผ้าไหมเพลาะ กลางผืนเป็นสี และลวด

¹ กรมศิลปากร. (2540). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 76 จดหมายเหตุของโยสเซาเดิน พ่อค้าชาว
ฮอลันดาในสมัยพระเจ้าทรงธรรมและพระเจ้าปราสาททอง. หน้า 28.

² กรมศิลปากร. (2515). ลัทธิธรรมเนียมต่าง ๆ ภาคที่ 19. หน้า 558 - 559.

ลายต่างๆ หลายแบบ เช่น สมปักปุม สมปักล่องจวน สมปักลาย สมปักริ้ว เป็นต้น เมื่อมีพิธีการจะต้องนุ่งสมปักตามระเบียบที่มีอยู่ เช่น

... ถ้าเสด็จ ไปทอดพระเนตรการมหรสพนั้น เจ้ากรมปลัดกรมมุ้งสมปักลาย ห่มเสื้อครุย ... ถ้าเสด็จ ไปวัดพระศรีสรรเพชญ์เป็นการปกติ ให้เจ้ากรมปลัดกรมมุ้งสมปักไหมคาดดาบแห่เสด็จ ... ถ้าเสด็จ เป็นการปกติเป็นกระบวนประพาสและทอดพระเนตรเสื่อแห่งใดนั้น นุ่งผ้าแถบไหมห่มเสื้อหนาว เกี้ยวผ้าเกี้ยว ...¹

ยามปกติ สวมเสื้อครุยมัสลิน หรือเสื้อแบบอื่นๆ นุ่งผ้าที่มีลักษณะเฉพาะ เช่น ผ้าม่วงไหมยกดอก ผ้าม่วงไหมไม่ยกดอก ผ่าลายเนื้อดี ซึ่งอนุญาตให้ผู้ได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์ใช้เท่านั้น

ประชาชนทั่วไป ผู้ชายนุ่งผ้าเป็นโจงกระเบน หรือสวมกางเกง ท่อนบนสวมเสื้อซึ่งเป็นผ้าพื้นย้อมสีธรรมชาติ ผ้าพื้นเมือง เช่น ผ้านาคาขาว ผ้านาคาขาวปากที่มาจากโคราช ส่วนผู้หญิงนุ่งผ้าโจงกระเบนแล้วห่มสไบหรือสวมเสื้อที่มีหลายแบบ ดังปรากฏแหล่งคำเสื้อผ้าในตำนานกรุงเก่า “ย่านป่าหมากก็ว่า ป่าผ้าเขียวก็ว่า ชายเสื้อเขียว เสื้อขาว เสื้อจีบเอว เสื้อฉีกอก เสื้อกรอมหัว กังเกงขาว”²

จะเห็นว่าสามัญชนแต่งกายอย่างเรียบง่ายไม่มีกฎเกณฑ์ การใช้ผ้าต่างประเทศราคาแพงจะมีเฉพาะหมู่ชนชั้นสูง อย่างไรก็ตามคนไทยสมัยนั้นโดยเฉพาะพระเจ้าแผ่นดินและขุนนางจะมีความเชื่อเรื่องสีผ้า ว่าจะมีอิทธิพลบันดาลโชคเคราะห์แก่ผู้สวมใส่ เชื่อกันว่าหากสวมเสื้อผ้าให้ตรงกับสีกายของเทวดาสัปตเคราะห์ประจำวันทั้ง 7 (แม้ชื่อผู้คุ้มครองเด็กแรกเกิด) จะเกิดสิริมงคลส่งเสริมอานุภาพ บารมี ตลอดจนยังถือโชคลาภว่าคนตัดเย็บผ้าใหม่ ควรทำในวันข้างขึ้นข้างแรมที่กำหนดไว้จะได้โชคลาภ

ทั้งนี้ จะเห็นได้ว่า ผ้ามีบทบาทเกี่ยวข้องกับชนบประเพณี วัฒนธรรม เศรษฐกิจ สังคม และการเมืองสมัยกรุงศรีอยุธยาอยู่มากทีเดียว ตลอดจนมีรูปแบบ ระเบียบการแต่งกายที่มีเอกลักษณ์เฉพาะของยุคสมัย ซึ่งจะมีอิทธิพลต่อการแต่งกายสมัยกรุงธนบุรีและรัตนโกสินทร์ตอนต้นต่อมา

¹ กรมศิลปากร. (2515). ลัทธิธรรมเนียมต่างๆ ภาคที่ 19. หน้า 558 - 559.

² สำนักงานเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. เล่มเดิม. หน้า 15.

เครื่องแต่งกายในสมัยอยุธยาตอนต้นๆ จะมีลักษณะที่แสดงว่าสืบต่อวัฒนธรรมการแต่งกายมาจากสมัยสุโขทัย คือมีลักษณะที่คล้ายคลึงกันมาก แต่ต่อมาการแต่งกายก็เปลี่ยนไปตามความเหมาะสมตามกาลสมัย ซึ่งพอจะประมวลเครื่องแต่งกายในสมัยอยุธยาได้ดังต่อไปนี้

การแต่งกายของผู้ชายสมัยอยุธยา

การแต่งกายของผู้ชายสมัยอยุธยา พบว่า มีการแต่งกาย 7 แบบ ดังนี้

แบบที่ 1 ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ และนักบวชสมัยอยุธยา สวมเสื้อแขนสั้น คอป้าย ผ่าหน้าตลอด ยาวคลุมสะโพก ตกแต่งแขนเสื้อและชายเสื้อด้วยลวดลาย นุ่งสนับเพลาอีกชั้นหนึ่ง ไขว้ผมแสกกลางเป็นปึก และสวมกำไลแขนขนาดใหญ่ (ภาพประกอบ 14)

ภาพประกอบ 14 การแต่งกายของผู้ชายสมัยอยุธยา แบบที่ 1 (เขียนเลียนแบบภาพจิตรกรรมในสมุดไตรภูมิ สมัยอยุธยา)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี : 93.

แบบที่ 2 เป็นการแต่งกายของนักรบ นุ่งโจงกระเบนยาวครึ่งแข้ง ทิ้งชายพกไว้ด้านหน้า สวมเสื้อป้ายคลุมสะโพก แขนยาว ผ้าหน้าตลอด ไข่มุมแสงกลางเป็นปีกนก โทนด้านข้างโดยรอบศีรษะ และไม่สวมเครื่องประดับ (ภาพประกอบ 15)

ภาพประกอบ 15 การแต่งกายของผู้ชายสมัยอยุธยา แบบที่ 2 (เขียนเลียนแบบภาพจิตรกรรมในสมุดไตรภูมิ สมัยอยุธยา)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี : 85.

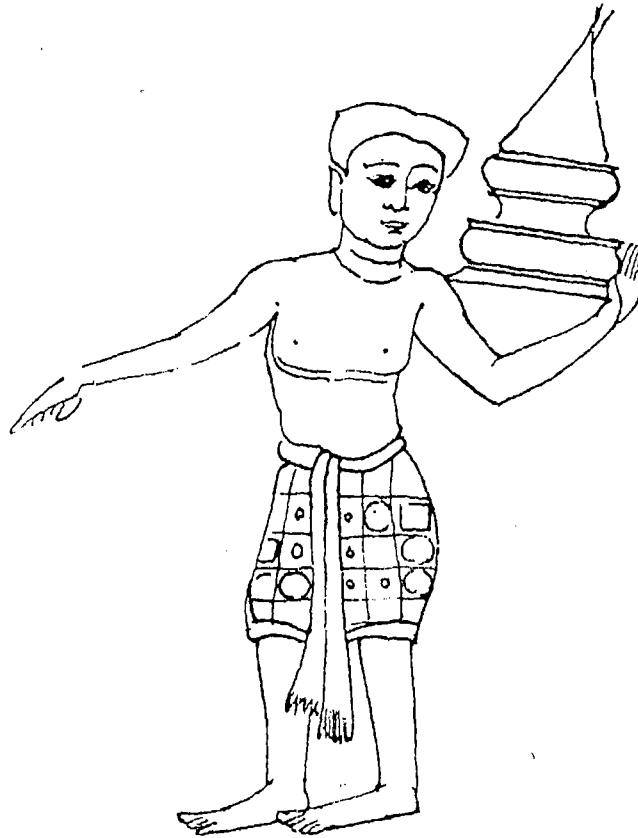
แบบที่ 3 ผู้ชายสมัยอยุธยาแต่งสนับเพลาครึ่งแข้ง แล้วนุ่งโจงกระเบนทับสนับเพลาอีกชั้นหนึ่ง ทั้งชายพกด้านหน้ายาวเป็น 2 ชาย ไม่สวมเสื้อ ไว้ผมแสกกลางเป็นปึก และไม่สวมเครื่องประดับ (ภาพประกอบ 16)

ภาพประกอบ 16 การแต่งกายของผู้ชายสมัยอยุธยา แบบที่ 3 (เขียนเลียนแบบภาพจิตรกรรมในสมุดไตรภูมิ สมัยอยุธยา)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี : 86.

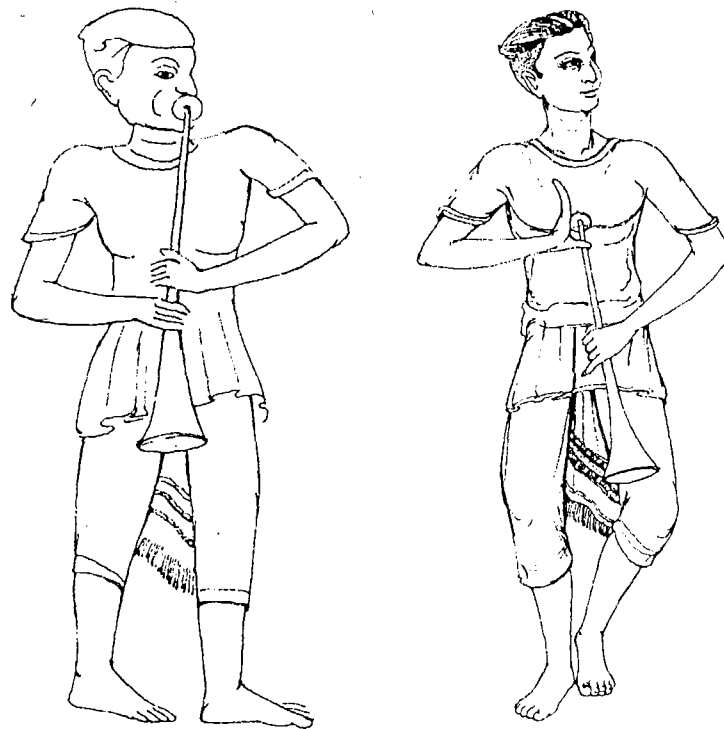
แบบที่ 4 ผู้ชายสมัยอยุธยาทุ่งโจงกระเบนสั้น ทั้งชายพกด้านหน้ายาวเป็น 2 ชาย ไม่สวมเสื้อ ไว้ผมแสกกลางเป็นปึก และไม่สวมเครื่องประดับ (ภาพประกอบ 17)

ภาพประกอบ 17 การแต่งกายของผู้ชายสมัยอยุธยา แบบที่ 4 (เขียนเลียนแบบภาพจิตรกรรมในสมุดไตรภูมิ สมัยอยุธยา)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี : 86.

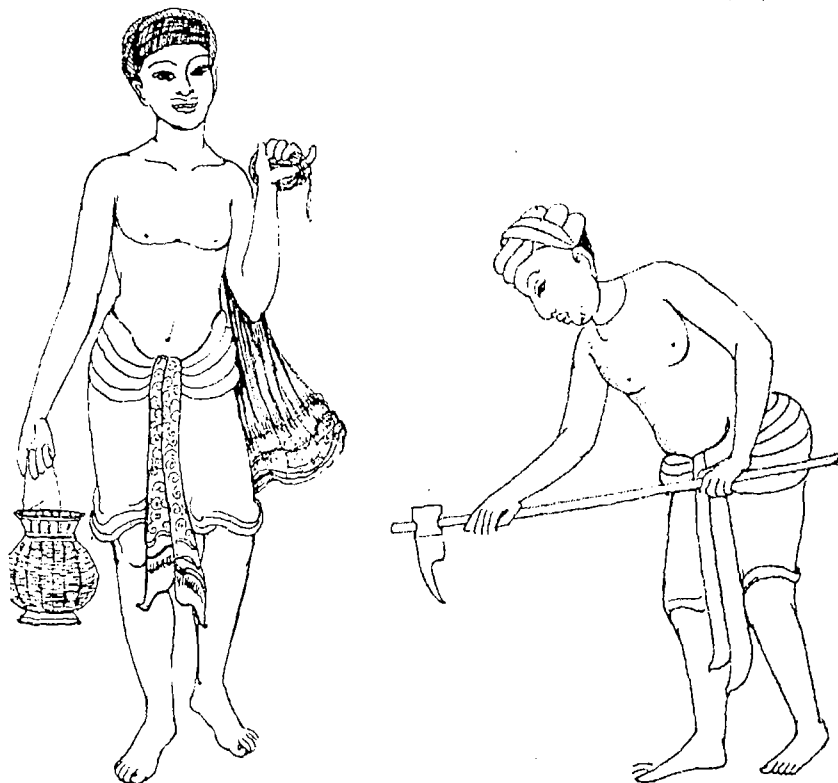
แบบที่ 5 เป็นการแต่งกายของนักดนตรีสมัยอยุธยา นุ่งสนับเพลาคลุมเข่า สวมเสื้อคอกลมแขนสั้น ตัวเสื้อยาวคลุมสะโพก มีผ้าคาดพุงทั้งชายด้านหลัง และไม่สวมเครื่องประดับ (ภาพประกอบ 18)

ภาพประกอบ 18 การแต่งกายของผู้ชายสมัยอยุธยา แบบที่ 5 (เขียนเลียนแบบภาพจิตรกรรมในสมุดไตรภูมิ สมัยอยุธยา)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี : 92.

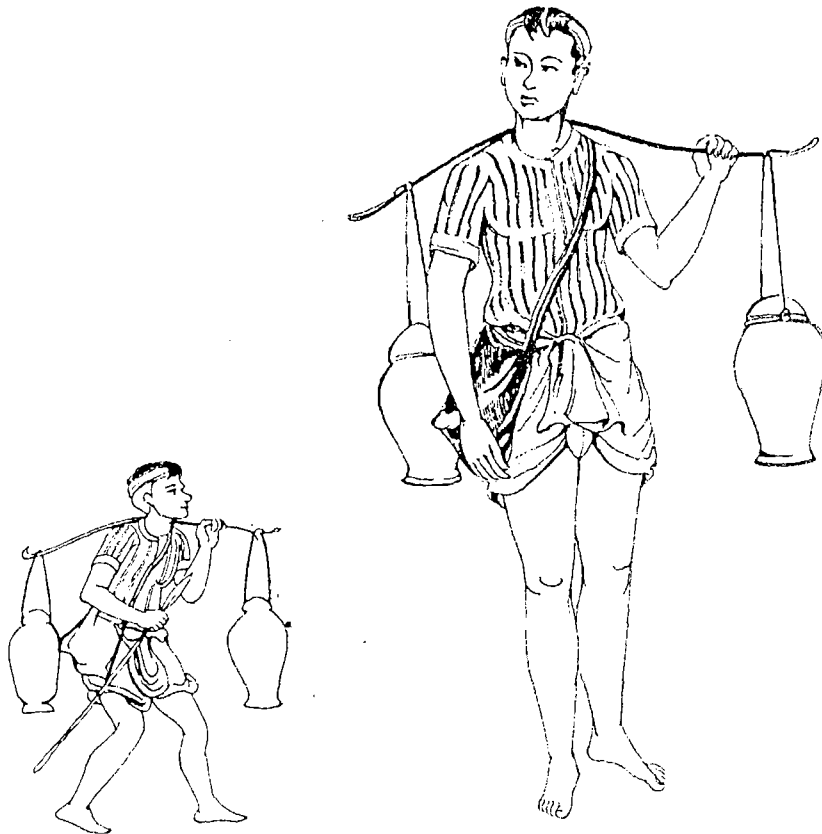
แบบที่ 6 เป็นการแต่งกายในเวลาทำงานของผู้ชายสมัยอยุธยา นุ่งโจงกระเบนสั้นแค่เข่า ทิ้งชายพกมาด้านหลังยาวครึ่งแข้งมีสวมเสื้อ ใช้ผ้าโพกผมรัดผมแน่น และไม่สวมเครื่องประดับ (ภาพประกอบ 19)

ภาพประกอบ 19 การแต่งกายของผู้ชายสมัยอยุธยา แบบที่ 6 (เขียนเลียนแบบภาพจิตรกรรมในสมุดไตรภูมิ สมัยอยุธยา)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี : 94.

แบบที่ 7 เป็นการแต่งกายในเวลาทำงานของผู้ชายสมัยอยุธยา นุ่งโจงกระเบนสั้น เหนือเข่า ขมวดชายพกรัดกุมทั้งชายสั้นไว้ด้านหน้า สวมเสื้อคอกลมป้ายแขนสั้น ผ่าหน้า ตลอด สวมไว้ในผ้าห่ม ใช้ผ้าคาดผม แลดูทะมัดทะแมง และไม่สวมเครื่องประดับ (ภาพประกอบ 20)

ภาพประกอบ 20 การแต่งกายของผู้ชายสมัยอยุธยา แบบที่ 7 (เขียนเลียนแบบภาพจิตรกรรมในสมุดไตรภูมิ สมัยอยุธยา)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี : 96.

การแต่งกายของผู้หญิงสมัยอยุธยา

การแต่งกายของผู้หญิงสมัยอยุธยา พบว่า มี 6 แบบ ดังนี้

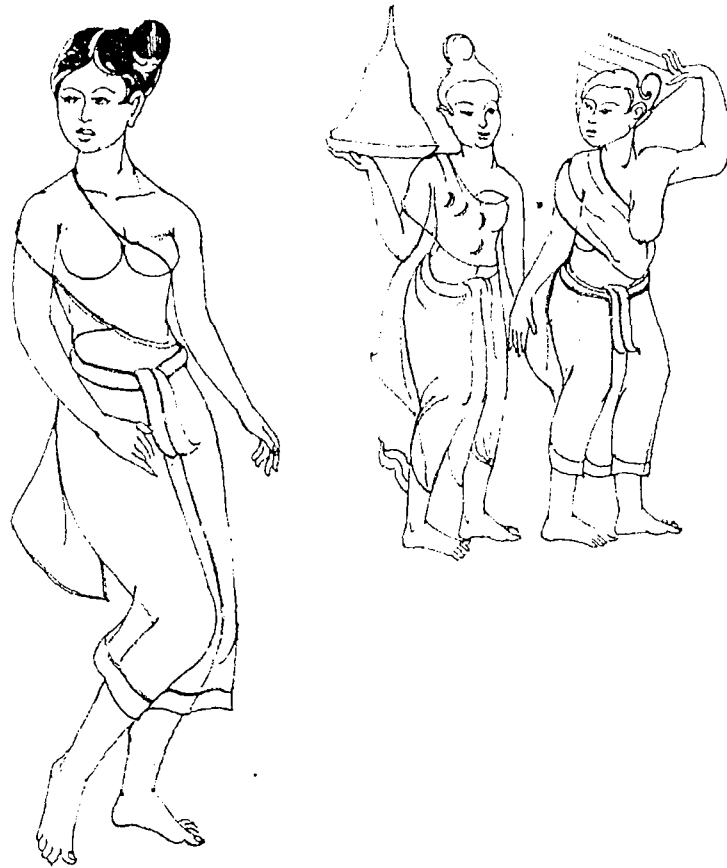
แบบที่ 1 ผู้หญิงสมัยอยุธยานุ่งผ้าถุงยาวครึ่งแข้ง จีบทบซ้อนกัน ทั้งชายพกด้านหน้ายาวถึงสะโพก ห่มสไบ ทั้งชายยาวด้านหลัง ไวผมหักม้วยสูง สวมรัดผม (ภาพประกอบ 21)

ภาพประกอบ 21 การแต่งกายของผู้หญิงสมัยอยุธยา แบบที่ 1 (เขียนเลียนแบบภาพจิตรกรรมในสมุดไตรภูมิ สมัยอยุธยา)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี : 85.

แบบที่ 2 ผู้หญิงสมัยอยุธยาแต่งโจงกระเบนยาวครึ่งแข้ง สวมเสื้อคอป้าย แขนสั้น แคศอก ผ้าหน้าตลอด เก้าผมสูงเป็นมวย สวมรัดผมและกำไลมือ (ภาพประกอบ 22)

ภาพประกอบ 22 การแต่งกายของผู้หญิงสมัยอยุธยา แบบที่ 2 (เขียนเลียนแบบภาพจิตรกรรมในสมุดไตรภูมิ สมัยอยุธยา)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี : 87.

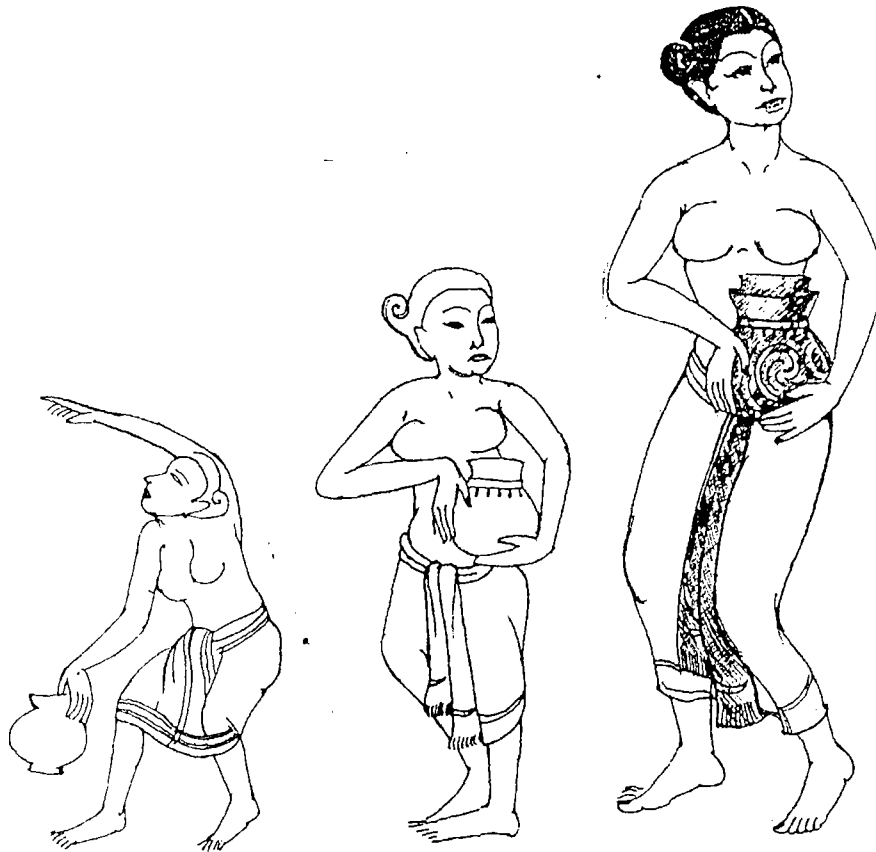
แบบที่ 3 ผู้หญิงสมัยอยุธยาแต่งผ้าถุงยาวครึ่งแข้ง จีบหน้านาง ปลอยชายพกไว้ด้านหน้ายาวถึงสะโพก ห่มสไบเฉียง ปลอยชายสไบไว้ด้านหลัง ไว้ผมแฉกกกลางเกล้าเป็นมวยไว้ด้านหลัง (ภาพประกอบ 23)

ภาพประกอบ 23 การแต่งกายของผู้หญิงสมัยอยุธยา แบบที่ 3 (เขียนเลียนแบบภาพจิตรกรรมในสมุดไตรภูมิ สมัยอยุธยา)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี : 88.

แบบที่ 4 ผู้หญิงสมัยอยุธยาแต่งตัวยาวครึ่งแข้ง จีบหน้านาง ปล่อยชายพก 2 ชาย
 เลยเข่า ไม่สวมเสื้อ ไว้ผมแสกกลาง เก้าเป็นมวยไว้ด้านข้าง (ภาพประกอบ 24)

ภาพประกอบ 24 การแต่งกายของผู้หญิงสมัยอยุธยา แบบที่ 4 (เขียนเลียนแบบภาพจิตรกรรม
 ในสมุดไตรภูมิ สมัยอยุธยา)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี : 89.

แบบที่ 5 ผู้หญิงสมัยอยุธยาแต่งตัวยาวครึ่งแข้ง จีบหน้านาง ปลอยชายพกไว้ด้านหน้ายาวถึงสะโพก ห่มสไบเฉียง ปลอยชายสไบไว้ด้านหลัง ไว้ผมปีกแสกกลาง ปลอยปลายผมเคลียไหล่ (ภาพประกอบ 25)

ภาพประกอบ 25 การแต่งกายของผู้หญิงสมัยอยุธยา แบบที่ 5 (เขียนเลียนแบบภาพจิตรกรรมในสมุดไตรภูมิ สมัยอยุธยา)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี : 90.

แบบที่ 6 เป็นการแต่งกายเวลาทำงานของผู้หญิงสมัยอยุธยา นุ่งโจงกระเบนสั้นเหนือเข่า มัดชายพกแน่น ปล่อยชายพกให้ตั้งสูง ห่มผ้าแบบตะเบ็งมาน ดูทะมัดทะแมง ผมเกล้าเป็นมวยไว้ด้านหลัง (ภาพประกอบ 26)

ภาพประกอบ 26 การแต่งกายของผู้หญิงสมัยอยุธยา แบบที่ 6 (เขียนเลียนแบบภาพจิตรกรรมในสมุดไตรภูมิ สมัยอยุธยา)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). *สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี* : 93.

1.3 การแต่งกายสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น รัชกาลที่ 1-3 (พ.ศ. 2325-2394)

การแต่งกายในสมัยรัตนโกสินทร์ระยะเริ่มแรกยังคงรับช่วงต่อมาจากสมัยอยุธยาตอนปลาย เนื่องจากคนไทยส่วนใหญ่สมัยรัตนโกสินทร์มาจากกรุงศรีอยุธยาจะนั้นความรู้ ความคิด ความเชื่อ และขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ จึงไม่ผิดแผกแตกต่างจากสมัยอยุธยามากนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยรัชกาลที่ 1 ซึ่งเป็นช่วงเวลาของการสร้างบ้านเมืองใหม่ได้เลียนแบบสมัยเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยารุ่งเรือง จึงได้วางรากฐานขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ตามสมัยอยุธยาเป็นหลัก การแต่งกายในสมัยนี้จึงยังคงยึดแบบอยุธยาตอนปลาย เช่นกัน

การใช้ผ้าเป็นเครื่องแต่งกายนั้น เดิมคงมีระเบียบเคร่งครัดว่าคนชั้นไหนใช้ผ้าชนิดใดได้บ้าง หรือชนิดไหนใช้ไม่ได้ ต่อมาระเบียบนี้จะเว้นไปไม่เคร่งครัด จึงปรากฏว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 โปรดให้ออกพระราชบัญญัติว่าด้วยการแต่งกาย การใช้ผ้าบังคับและห้าม ไว้ใหม่อีกครั้งหนึ่ง ดังความปรากฏว่า

... ธรรมเนียมแต่ก่อนสืบมาจะนุ่งผ้าสมปักท้องนาก และใส่เสื้อครุยกรองคอ กรองตันแขน กรองปลายแขน จะคาดรัดประคดหนามขนุนได้ แต่มหาดไทย กลาโหม จตุสดมภ์ และแต่ง บุตรหลานขุนนาง ผู้ใหญ่ผู้น้อยได้แต่เสมา แลจี้ภคว์จันจำหลักประดับพลอย แต่เพียงนี้ และทุกวันนี้ ข้าราชการผู้น้อยนุ่งห่มมิได้ทำตามอย่างธรรมเนียมแต่ก่อน ผู้น้อยก็นุ่งสมปัก ปุ่มท้องนาก ใส่เสื้อครุยกรองคอ กรองสังเวียน กรองสำรด คาดรัดประคดหนามขนุนกันรุ่ม ผ้าสีผึ้งกลตาไปจนตำรวจเลว แลลูกค้าวณิกันรุ่มสีผึ้งแล้วแต่งบุตรหลานเล่า ผูกลูก ประหล่ำ จำหลักประดับพลอยแลจี้ภคว์จันประดับพลอย เพชรถมยาราชชาติ ใส่เกี้ยวมีกระจิง ประจำยามสีทิส ผูกภคว์จันถมยาประดับเพชรประดับพลอย สายเข็มขัดมีดอกประจำยาม เข้าอย่างต้องห้าม เกินบรรดาศักดิ์ผิดอยู่ แต่สืบไปเมื่อหน้าให้ข้าราชการแลราษฎรทำ ตามอย่างธรรมเนียมแต่ก่อน ครั้งนี้โปรดเกล้าฯ ให้แต่ขุนนางผู้ใหญ่กันรุ่มผ้าสีผึ้ง คาดรัด ประคดหนามขนุน ห้ามอย่าให้ข้าราชการผู้น้อยใส่ เสื้อครุย กรองคอ กรองสังเวียน กรอง สมรศ คาดรัดประคดหนามขนุนนุ่งสมปักท้องนาก สายเข็มขัดอย่าให้มีดอกประจำยาม กัน รุ่มผ้าสีผึ้ง ใส่เสื้อครุย ได้แก่กรองปลายมือจะแต่งบุตรหลาน ก็ให้ใส่แต่จี้เสมาภคว์จัน จำหลักประดับพลอยแดงเขียว แต่เท่านี้ อย่าได้ประดับเพชรถมยาราชชาติ ลูกประหล่ำเล่า ก็ให้ใส่แต่สายแทงแลเกลี้ยง เกี้ยวอย่าให้มีกระจิงประจำยามสีทิส และอย่าให้ใส่กระจับปึง พริกเทศทองคำ กำไลทองคำใส่เท้า อย่าให้ข้าราชการผู้น้อย และราษฎรกันรุ่มผ้าสีผึ้ง และ กระทำให้ผิดด้วยอย่างธรรมเนียมเกินบรรดาศักดิ์เป็นอันขาดทีเดียว และห้ามอย่าให้ ช่างทองทั้งปวงรับจ้าง ทำจี้ เสมา ภคว์จัน ประดับเพชรถมยาราชชาติประดับพลอย ห้ามมิ ให้ซื้อขายเป็นอันขาดทีเดียว ...¹

¹ กฎหมายตราสามดวง เล่ม 1. (2520). หน้า 65.

การแต่งกายสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ยังคงปฏิบัติตามแบบอย่างกรุงศรีอยุธยา กล่าวคือ ผู้ชายนิยมนุ่งผ้าโจงกระเบน เมื่อจะสวมกางเกงก็จะเป็นกางเกงสามส่วนอย่างที่เรียกกันว่าสนับเพลา ถ้าเป็นทหารจะแต่งตัวเป็นพิเศษคล้ายเครื่องแบบ กล่าวคือ นุ่งโจงกระเบน ทับลงไปบนกางเกงหรือสนับเพลา ผู้ชายชาวบ้านจะนุ่งผ้าพื้นเมืองเรียบๆ หรือผ้าลายเนื้อเรียบๆ แต่ถ้าเป็นพระมหากษัตริย์และชนชั้นสูง จะใช้ผ้าทอเนื้อละเอียดสอดเงิน สอดทอง หรือผ้าไหมอย่างดี เช่น ผ้ายก ผ้าปุม ส่วนขุนนางจะนุ่งผ้าสมปักที่ได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์ เข้าเฝ้าและในบางสมัยได้รับพระราชทานแทนเงินปีละหน ที่เรียกว่าผ้าเบี้ยหวัดรายปี¹ สันนิษฐานว่า ผู้ชายทั่วไปสวมเสื้อ หรือเปลือยท่อนบนมีผ้าพาดไหล่ ส่วนสตรีชั้นสูงกับสตรีสามัญได้มีรูปแบบการแต่งกายที่แตกต่างกันมากนัก โดยทั่วไป นุ่งผ้าโจงกระเบนห่มผ้าแถบ ผ่าสบ เช่นเดียวกัน เมื่อมีงานพิธี สตรีชั้นสูงจะนุ่งผ้าจีบหน้า แต่สตรีชั้นสูงจะเน้นความสำคัญด้านคุณภาพและความสวยงามของผ้า ความประณีตในการนุ่งห่มและใช้เครื่องประดับอันงดงามบ่งบอกถึงชนชั้นและฐานะ ผ่าสบเฉียงของเจ้านายสตรีที่เรียกว่า “ผ้าทรงสะพัก” ถ้าเป็นการแต่งตัวเต็มยศ ผ้านิดนี้จะเป็นผ้าดาดทอง ผ่ากรองทอง หรือผ้าปักไหมทอง ยามปกติอาจจะนุ่งผ้าแพร นุ่งสตรีชั้นสูงที่ใช้กัน ได้แก่ ผ่าเยียรบับ เป็นผ้าทอด้วยไหมสี ควบไหมเงิน ไหมทอง ผ่าลายอย่างคือ ผ้าที่ราชสำนักสั่งให้ทอขึ้นจากประเทศอินเดีย โดยส่งตัวอย่างลายไปให้ ผ้าเขียนทองซึ่งใช้เป็นผ้าทรงของพระมหากษัตริย์นั้น เป็นผ้าพิมพ์ที่เพิ่มความสวยงามด้วยการเขียนเส้นปิดทองดัดขอบลาย การนุ่งห่มผ้าจะใช้สีตามวันอย่างเคร่งครัด

วันจันทร์	นุ่งเหลืองอ่อน ห่มน้ำเงินอ่อนหรือบานเย็น
วันอังคาร	นุ่งน้ำเงินนกกพิราบ ห่มจำปาแดง
วันพุธ	นุ่งสีตะกั่วหรือเหล็ก ห่มจำปา
วันพฤหัสบดี	นุ่งสีเขียวใบไม้ ห่มแดงเลือดนก หรือนุ่งแสด ห่มเขียวอ่อน
วันศุกร์	นุ่งสีน้ำเงินแก่ ห่มเหลือง
วันเสาร์	นุ่งเม็ดมะปราง ห่มโศก
วันอาทิตย์	นุ่งเขียว ห่มแดง หรือนุ่งผ้าลายพื้นสีลิ้นจี่ หรือเลือดหมู ห่มโศก

การแต่งกายไว้ทุกข์ นุ่งลายพื้นม่วง ห่มนวล²

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2504). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 2. หน้า 204.

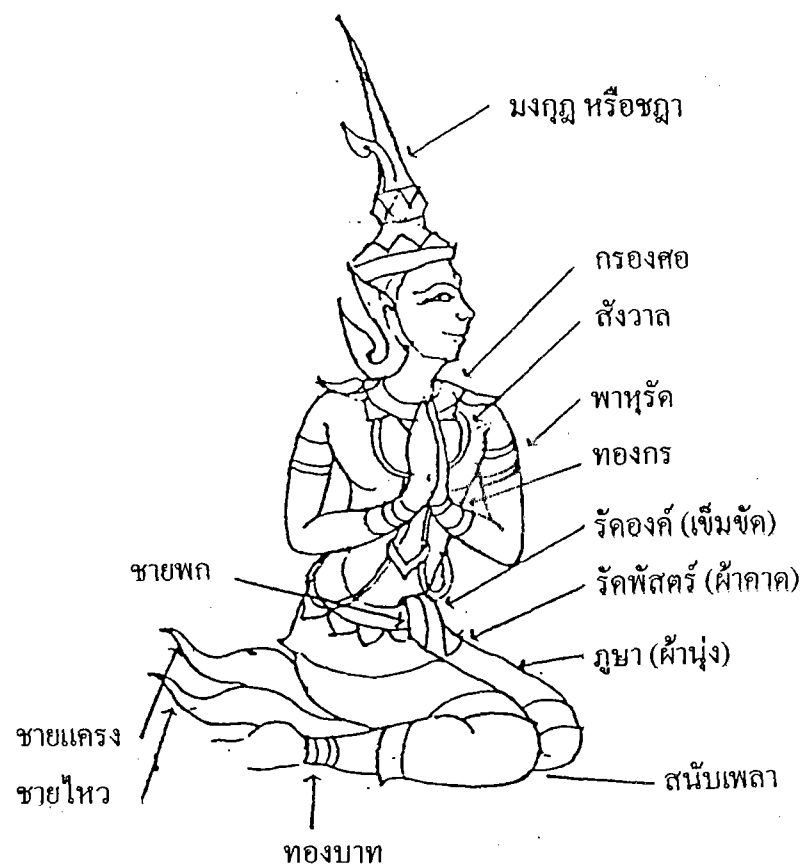
² ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช. (2515). สีแผ่นดิน. หน้า 33.

ตามความเชื่อเรื่องเทวดาสัปตเคราะห์ที่กล่าวมาแล้ว ในขณะที่สตรีสามัญมีการแต่งกายที่เหมาะสมกับการทำงานตามภารกิจด้านงานครัวเรือนและงานในไร่นา ในชีวิตประจำวัน จึงมักนุ่งและห่มผ้าฝ้ายพื้นเมือง เช่น ผ้าตาบัวปก ผ้าตาเล็งงา ผ้าตามะกล่ำ ผ้าตาราง เป็นต้น ในรูปแบบโจงกระเบนและคาดอกด้วยผ้าแถบ ห่มตะเบงมาน เมื่อต้องการความกระฉับกระเฉง สตรีสามัญจะแต่งกายงดงามเป็นพิเศษเมื่อมีงานเทศกาลหรือไปทำบุญที่วัด จึงจะห่มผ้าสไบทับผ้าแถบอีกชั้นหนึ่ง

ผ้าสไบนี้นิยมใช้ลินไหมหรือลินทองเหลืองจับจีบผ้าสไบ ซึ่งอาจเป็นผ้าไหมหรือผ้าฝ้ายที่ทอด้วยลวดลายและสีที่งดงามเหมาะสมกับการใช้งานในโอกาสพิเศษ

1.3.1 พระมหากษัตริย์

จากจิตรกรรมฝาผนังซึ่งเขียนโดยช่างสมัยรัชกาลที่ 1 ที่พระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร เป็นภาพมัลลกะกษัตริย์กำลังเตรียมงานถวายพระเพลิงพระพุทธรูป จากลักษณะการทรงเครื่องประกอบไปด้วย ชฎา กรองคอ พาหุรัด ทองกรและทองบาท สนับเพล เป็นต้น แต่ไม่ทรงฉลองพระองค์ (ภาพประกอบ 27)

ภาพประกอบ 27 เครื่องทรงของกษัตริย์แบบไม่ฉลองพระองค์ สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น
(เขียนเลียนแบบภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ
พระนคร)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และ
โบราณคดี : 100.

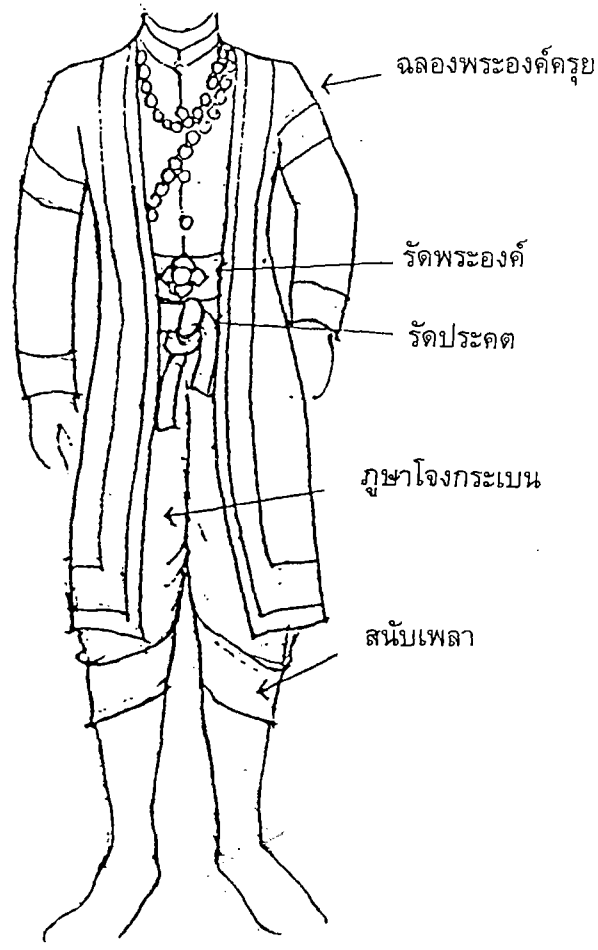
สำหรับเครื่องทรงแบบฉลองพระองค์บรมราชาภิเษกพบที่จิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณารามเขียนโดยช่างสมัยรัชกาลที่ 3 (ภาพประกอบ 28)

ภาพประกอบ 28 เครื่องทรงของกษัตริย์แบบฉลองพระองค์บรมราชาภิเษก
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (เขียนเลียนแบบจิตรกรรมฝาผนังวัดสุวรรณาราม เขียนโดย
ช่างสมัยรัชกาลที่ 3)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี : 109.

ส่วนการทรงเครื่องของกษัตริย์ในสมัยรัตนโกสินทร์อีกแบบหนึ่งจากหนังสือ "Lord of Life" ได้เขียนลักษณะไว้ดังนี้ (ภาพประกอบ 29)

ภาพประกอบ 29 เครื่องทรงของกษัตริย์แบบฉลองพระองค์ครุย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ที่มา : His Royal Highness Prince Chula Chakabong of Thailand. (1967). Lord of Life : 96.

1.3.2 ชนชั้นสูงผู้ชาย

เครื่องแต่งกายในงานพิธี ในราชสำนักถือว่าเป็นแหล่งที่รวบรวมของแบบแผนประเพณีต่างๆ รวมทั้งประเพณีการแต่งกายด้วย มีเครื่องแต่งกายหลายอย่างที่ทำได้เฉพาะในราชสำนัก เช่นสมัยรัชกาลที่ 1 ได้ออกพระราชบัญญัติเกี่ยวกับการแต่งกาย ออกเมื่อ พ.ศ.2343 พอสรุปได้ว่า ในงานราชพิธี เช่น งานเข้ากระบวนแห่พระราชสาส์น หรือเข้าเฝ้าในวันต้อนรับแขกเมือง ต้องแต่งกายด้วยเครื่องแบบที่ได้รับพระราชทาน เพื่ออวดประชาชนหรือชาวต่างประเทศว่า เมืองไทยมีวัฒนธรรมในการแต่งกายสูงและร่ำรวยมาก ผ้านุ่งต้องทอด้วยไหมหลายสีและมีดอกมีดวงสวยงาม เรียกว่า “ผ้าสมปัก”¹ เสื้อนอกก็ต้องตัดด้วยผ้าต่างประเทศ เช่น ผ้าอัตลัด² ผ้าเข้มขาบ³ ผ้าเยียรบับ⁴ เครื่องแบบสำคัญนอกจากผ้าและเสื้อ ยังมีรัดประคดสำหรับคาดเอวอย่างหนึ่งกับเสื้อครุยอีกอย่างหนึ่ง รัดประคดทำหน้าที่อย่างเข็มขัดในสมัยปัจจุบัน แต่ไม่ได้ทำด้วยหนัง กลับทำด้วยแพรสี ปักไหมทองไหมเงิน มีดอกมีลายต่าง ๆ รัดประคดสำหรับเสนาบดีมีซึ่งมีเนื้อผ้าคล้ายหนามขนุน จึงเรียกว่า “รัดประคดหนามขนุน” ขุนนางชั้นผู้น้อยใช้รัดประคดหนามขนุนไม่ได้ เพราะมีข้อห้ามในพระราชบัญญัติเกี่ยวกับการแต่งกายในสมัยรัชกาลที่ 1⁵

นอกจากนี้ยังมีเครื่องแต่งกายที่เกี่ยวกับการนุ่งผ้าของขุนนางอีก 3 อย่าง คือ

1. สนับเพลลา คือกางเกงชั้นใน แล้วนุ่งผ้าสมปักทับลงไป สนับเพลลาจะทำหน้าที่ป้องกันไม่ให้ผ้านุ่งเปื้อนหรือโคล ใช้ใส่เมื่อเวลาเข้ากระบวนแห่ (ภาพประกอบ 30,31)
2. ผ้าเกี้ยว เป็นผ้าขาวซ้อนทับกันสามชนบ กว้าง 4-5 นิ้ว คาดที่ท้องน้อยติดหนังกำพรวนเหนือผ้าสมปักขึ้นมาเล็กน้อย ขุนนางจะใช้ผ้านี้เฉพาะเวลาเข้าเฝ้าในท้องพระโรงเท่านั้น

¹ผ้าสมปัก คือผ้าที่ทอด้วยไหมกลางผืนผ้ามีลวดลายต่างๆ มีขนาดกว้างยาวกว่าผ้านุ่งธรรมดา เพราะใช้เป็นผ้านุ่งแบบโจงกระเบน นิยมนุ่งกันมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ผ้าชนิดนี้อาจเรียกอย่างอื่นได้ เช่น ผ้าสองปัก สมัยก่อนกษัตริย์จะพระราชทานผ้าประเภทนี้เป็นเครื่องยศขุนนาง หรือผู้ที่รับราชการมีบรรดาศักดิ์ต่างๆ ใช้นุ่งตามยศตามเหล่า ผ้าแสดงเครื่องยศนี้มีผ้าประเภท สมปักปุม สมปักกรวยเชิง สมปักริ้ว สมปักลาย และสมปักล่องจวน

²ผ้าอัตลัด แปลว่า แพร่ต่วน เป็นผ้าที่ทอให้เห็นลวดลายน้อย เห็นพื้นมากกว่า พบว่าผ้าอัตลัดนี้ใช้ทำเครื่องแต่งกายในราชสำนัก คือทำเป็นเสื้อของหญิงชาย และทำเป็นผ้าคลุมสิ่งของก็มี

³ผ้าเข้มขาบ เป็นผ้าทอเห็นลวดลาย เป็นริ้วยาว ภายในริ้วสลักอีกทีหนึ่งเรียกเข้มขาบมิสรู

⁴ผ้าเยียรบับ มีลักษณะทองแดง หุ้มเส้นไหม ทอกับไหม สักมาจากอินเดียหรือเปอร์เซีย ใช้แต่งกายละครรำไทยและแต่งตามประเพณีนิยมและคลุม หุ้ม ห่อสิ่งของ

⁵สนั่น เมืองวงศ์. (2519). *ประวัติศาสตร์ไทย ธนบุรี รัตนโกสินทร์*. หน้า 377.

คือเวลาที่จะถวายบังคมจะมีเจ้านางชาววังตีฟูก (กรับพวง) เป็นสัญญาณ ขุนนางก็จะปลดผ้ากราบที่เคียนพวงวางลงกับพื้นทอพระโรง แล้วกราบถวายบังคม¹

3. ผ้าสำรด เป็นผ้าคาดเอวนอกเสื้อนอก มีสีดอกสวอยงาม ปักไหมทองก็มี ทอด้วยดิ้นเงินก็มี กว้างประมาณ 12 เซนติเมตร ยาวพอที่จะปล่อยชายผ้าทั้งสองห้อยลงมาข้างหน้า จัดเป็นเครื่องแบบอีกแบบหนึ่ง

แบบที่ 1 ไม่สวมเสื้อ แต่สวมลอมพอก นุ่งโจงกระเบน

ภาพประกอบ 30 การแต่งกายของชนชั้นสูงผู้ชายในขณะเข้าเฝ้ากษัตริย์

สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แบบที่ 1 (เขียนเลียนแบบภาพจิตรกรรมฝาผนัง วัดราชสิทธาราม กรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 3)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี : 111.

¹ ก.ส.ร. กุหลาบ (นามแฝง). (ร.ศ.177). เล่มเดิม ตอนที่ 9. หน้า 90-91.

แบบที่ 2 เครื่องแต่งกายขุนนางรองลงมาไม่มีเครื่องสวมศีรษะ

ภาพประกอบ 31 การแต่งกายของชนชั้นสูงผู้ชายในขณะเข้าเฝ้ากษัตริย์สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แบบที่ 2 (เขียนเลียนแบบภาพจิตรกรรมฝาผนัง วัดราชสิทธิาราม กรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ 3)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี : 111.

สำหรับเสื้อนอกขุนนางมี 2 แบบ คือเสื้อชั้นนอกกับเสื้อครุย เสื้อชั้นนอก เป็นเสื้อมี 2 ชนิด คือเป็นแพรสีเดียวอย่างหนึ่ง กับเป็นแพรหลายสีซึ่งยกทองอีกอย่างหนึ่ง ขุนนางจะสวมเสื้อนอกอย่างไหนต้องแล้วแต่พระเจ้าแผ่นดินทรงกำหนดเป็นครั้งคราว เช่น หมายรับสั่งฉบับหนึ่ง กำหนดให้ข้าราชการที่จะต้องเฝ้าในท้องพระโรงเมื่อคราวเสด็จออกรับกงสุลฝรั่ง ให้เอาเสื้อเข้มขาบเข้ามาเตรียมไว้ด้วย ถ้าจะให้ใส่เสื้อเข้มขาบหรือเสื้อแพรประการใด จะได้ใส่เข้าเฝ้าทันการตามรับสั่ง¹

เสื้อครุย เป็นเสื้อขาวตาโปรงคล้ายผ้ามุ้ง แขนยาวถึงข้อมือ ชายเสื้อยาวคลุมหน้าแข้ง เปิดอกตั้งแต่คอตลอดถึงชายเสื้อ จึงไม่มีกระดุม มี "สำรด" คือแถบที่ปักด้วยไหมทองเป็นเส้นยาวติดที่สาบเสื้อ ด้านแขน ปลายแขน และชายเสื้อ เสื้อครุยของขุนนางผู้ใหญ่และผู้น้อยแตกต่างกันที่เนื้อผ้าและดอกของไหมทอง² (ภาพประกอบ 3)

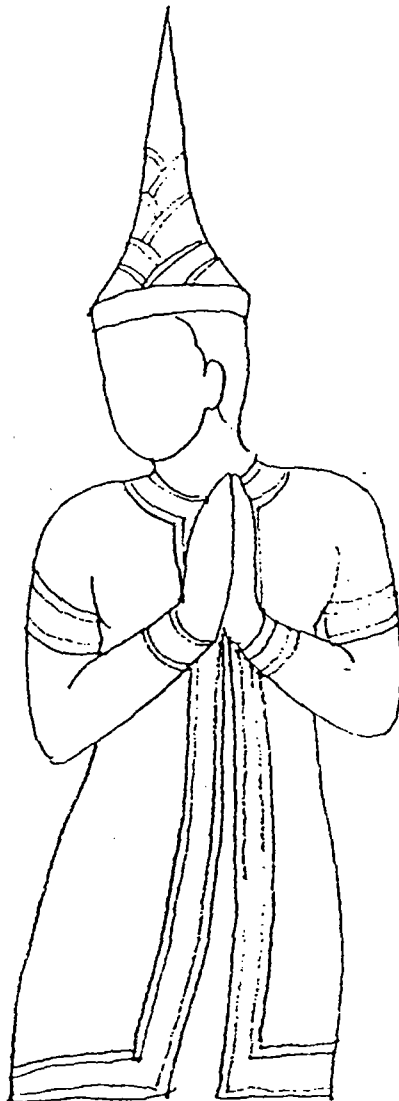
ชายหนุ่มผ้าม่วงโจงกระเบนสีต่างๆ สวมเสื้อคอปิด ผ่าอก แขนยาว แต่โดยปกติไม่นิยมสวมเสื้อการแต่งกายของขุนนางในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจะสวมเสื้อเข้าเฝ้าในฤดูหนาวเท่านั้น ดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 ว่า

... ครั้นทรงความฤๅกาแล้ว ขุนนางจึงเข้าเฝ้ากรมมหาดไทยก็เข้าทางประตูท้องพระโรงฝ่ายตะวันออก กรมพระกลาโหมเข้าทางประตูท้องพระโรงฝ่ายตะวันตก นำขุนนางและหัวเมืองเข้าพร้อมกันทั้ง 2 ฝ่าย ถึงเหลี่ยมลับแลก็กราบถวายบังคม 3 ครั้งแล้วคลานเข้าไปสู่ที่เฝ้าทุกๆ นาย ถ้าฤดูหนาวเจ้าทรงเสื้อสีชั้นเดียว คาดसानบ้าง แพรสีบ้าง ขุนนางสวมเสื้อเข้มขาบ อัดลัด แพรสี 2 ชั้นที่ได้พระราชทาน เสนาบดีคาดसान ถ้าวันที่ไม่หนาวหรือฤดูร้อนผู้ใดสวมเสื้อเข้มาก็ไม่โปรด ...³

¹ ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 62. หน้า 329.

² ก.ส.ร. กุหลาบ (นามแฝง). (ร.ศ.177). เล่มเดิม ตอนที่ 9. หน้า 520-523.

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2503). พระราชทานพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3.

ภาพประกอบ 32 การแต่งกายของขุนนางแบบสวมเสื้อครุย (เขียนเลียนแบบภาพจิตรกรรมฝาผนังในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี : 122.

1.3.3 ชนชั้นสูงผู้หญิง

ในราชสำนัก สตรีนุ่งผ้ายกหรือผ้าลายทอง ห่มสไบเฉียงด้วยผ้าปักหรือผ้าแพรที่พับเหมือนอักษฎกليب ผมดัดไว้เชิงสั้น (เล่าสืบต่อกันมาว่า เนื่องจากในสมัยอยุธยาตอนปลายเกิดสงคราม หญิงต้องตัดผมสั้นเพื่อปลอมตัวเป็นชาย สะดวกในการหนีภัยจากพม่า)

เครื่องแต่งกายในงานราชพิธี ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น พบว่าสตรีที่มีบรรดาศักดิ์สูง ผ้ายืน ได้แก่ พระเมหสิ เจ้าจอม และนางพระกำนัล เป็นแบบเครื่องแต่งพระองค์ที่กำหนดไว้ในกฎมณเฑียรบาล ซึ่งระบุถึงเครื่องราชูปโภค อันเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องทรงอื่น ที่ประกอบด้วย เครื่องศิริภรณ์ พระราชอาภรณ์ ฉลองพระองค์ เครื่องประดับพระองค์ ตลอดจนฉลองพระบาท เครื่องราชูปโภคเหล่านี้กำหนดไว้ลดหลั่นกันตามฐานะของเจ้านายแต่ละพระองค์

ผ้าห่มสไบเฉียงของเจ้านายชั้นสูง (เรียกเป็นราชาศัพท์ว่า ผ้าทรงสะพัก) ผ้าทรงสะพักนี้มักเป็นผ้าดาดทอง การนุ่งผ้ายก ห่มดาด ถือเป็นเครื่องเต็มยศใหญ่ของผ้ายืน นอกจากจะทรงสะพักด้วยผ้าดาดแล้ว ก็อาจห่มผ้ากรองทอง (ผ้าโปร่งปักเป็นตาข่ายเล็ก ๆ ด้วยไหมทองหรือแสงทั้งผืน) ผ้าสำน (ผ้าขนสัตว์จากเปอร์เซีย ทอด้วยไหมกับขนอูฐ หรือขนแกะ) (ภาพประกอบ 33)

ส่วนสตรีชั้นรองลงมา จะไม่มีเครื่องสวมศีรษะ แต่จะมีการปิดอกด้วยผ้าสไบ สตรีเหล่านี้จะไม่มีเครื่องประดับใดๆ ในร่างกาย ผ้าสไบจะใช้ผ้าชนิดดี ส่วนใหญ่นิยมใช้ผ้าแพรชนิดดี(ภาพประกอบ 33)

เกี่ยวกับผ้านุ่ง พบว่ามีการนุ่งอยู่ 2 แบบ คือ

แบบที่ 1 นุ่งจีบหน้านาง

แบบที่ 2 นุ่งโจงกระเบน

เครื่องแต่งกายในยามปกติ ไม่มีเครื่องประดับใดๆ ในร่างกาย และไม่สวมเสื้อ แต่นิยมการห่มสไบและนุ่งผ้าแบบโจงกระเบนที่มีลักษณะเหมือนกับการแต่งกายในงานราชพิธี

ภาพประกอบที่ 33 การแต่งกายของสตรีชั้นสูงในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (จิตรกรรมฝาผนัง วัดโสมนัสวรวิหาร กรุงเทพฯ)

ที่มา : กรมศิลปากร. (2525). สมุดภาพวิวัฒนาการการแต่งกายสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ : 8.

นางบุษบา ทรงเครื่องราชูปโภคอย่างนางกษัตริย์ประกอบด้วย มงกุฎกษัตริย์มหา
 กุณฑล เครื่องประดับพระศอ สร้อยสังวาลย์ พาหุรัด อุดริ้อุดรา (กำไลพระกร) ปิ่นหนึ่ง
 ฉลองพระบาททอง ซึ่งเจ้านายชั้นรองทรงฉลองพระบาทกำมะหยี่หรือสักหลาด ทรงภูษาอย่าง
 เจ้านายชั้นสูง เป็นผ้ายกพื้นทองแกมไหมทอง ลายก้านแย่ง หรือกนก ส่วนการแต่งกายเจ้า
 นายชั้นรองทรง ศิราภรณ์ สุวรรณมาลา และกรรเจียกจร (ส่วนคล้องใบหู)

1.3.4 สามัญชนผู้ชาย

โดยปกติทั่วไปการแต่งกายในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ถึงแม้จะรับอิทธิพลสมัยกรุงศรีอยุธยา แต่ก็มีความประณีตมากกว่า¹ เช่นการนุ่งโจงกระเบนการสวมเสื้อมักจะไม่นิยมในหน้าร้อน จะสวมก็แต่หน้าหนาวหรือเวลามีกงานมงคลเป็นส่วนใหญ่ แต่แม้ในงานมงคลก็ยังไม่สวมเสื้อก็ยังมีอีกมาก สำหรับเสื้อจะมีแขนยาวทรงกระบอก สังฆราช ปาลเลกซ์ (Jean-Baptiste Pallegiox) ชาวฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาในกรุงเทพฯ พ.ศ.2373 ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และอยู่ตลอดมาจนถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรวม 24 ปี ได้เขียนบันทึกเกี่ยวกับการแต่งกายของคนไทยไว้ว่า

... การแต่งเนื้อแต่งตัวของคนไทยนั้นง่าย ๆ เข้าเดินเท้าเปล่าและศีรษะเปล่า เครื่องนุ่งห่มก็เป็นผ้าลายอินเดีย ใช้เข็มขัดคาดทับกับชายทั้งสองข้างและโจงย่นไปเหน็บไว้เบื้องหลัง นุ่งด้วยวิธีนี้ทั้งสองเพศ ผู้ชายนั้นมีผ้าขาวชั้นเดียวใช้เป็นผ้าคาดพุงก็ได้ เช็ดหน้าผากน้ำลายก็ได้ ชับเหงื่อก็ได้ และกางเกงก็ใช้โพกหัวป้องกันแสงแดด คนจนไม่ค่อยจะมีร่มกันแดดใช้กันนัก ตรงกันข้ามกับคนมีเงินซึ่งจะต้องมีร่มใช้กันคันหนึ่งทุกคน พระเจ้าแผ่นดินหรือเจ้านายก็ทรงเครื่องไม่ผิดจากสามัญชนเท่าไร เพียงแต่ว่าเป็นเครื่องนุ่งห่มที่หรูหราราคาแพงกว่าเท่านั้น ระหว่างกลางเดือนตุลาคมถึงกุมภาพันธ์ ทุกคนทั้งหญิงชายใช้เสื้อแขนทรงกระบอกลักษณะแปลกไปตามเพศ ...²

จากบันทึกของปาลเลกซ์ แสดงให้เห็นถึงว่า ผู้ชายไทยนิยมนุ่งโจงกระเบน ไม่สวมเสื้อ จะสวมก็ต่อเมื่อถึงฤดูหนาว คือระหว่างเดือนตุลาคมถึงกุมภาพันธ์และผู้ชายมักจะมีผ้าขาวมาคาดพุงด้วย (ภาพประกอบ 34)

¹ ประkob โขประการ. (2513). *วิวัฒนาการทางชนบประเพณีไทย*. หน้า 464-466.

² สังฆราช ปาลเลกซ์. (2506). *เล่าเรื่องเมืองไทย*. สันต์ ท.โกมลบุตร แปล. หน้า 184.

ภาพประกอบ 34 การแต่งกายของสามัญชนชายสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ที่มา : กรมศิลปากร. (2514). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกายตามสมัยประวัติศาสตร์และโบราณคดี : 108.

1.3.5 สามัญชนผู้หญิง

หญิงในสมัยรัตนโกสินทร์อยู่ในสภาพที่ไม่ถูกกีดกันในเรื่องการแต่งกายจนเกินไปนัก แต่มีเกณฑ์อยู่ว่าต้องให้เหมาะสมกับภาวะของบ้านเมือง ฐานะ และวัย ยกเว้นเครื่องถนิมพิมาภรณ์มีค่า เพราะมีข้อห้ามว่าห้ามมิให้แต่งเครื่องประดับบางประเภทตามอย่างเจ้านาย

ตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 1-3 (พ.ศ.2325-2394) สตรีทั่วไปยังคงไว้ผมสั้นเหมือนในสมัยอยุธยาการแต่งกายของผู้หญิงชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นไปอย่างธรรมดาทั้งนี้อาจพิจารณาได้ว่าด้วยเหตุหลายประการ เป็นต้นว่า ผู้หญิงชาวบ้านต้องช่วยครอบครัวทำงานบ้านและประกอบอาชีพ จึงไม่นิยมแต่งกายให้สวยงามนัก เพราะไม่สะดวกกับกิจการงานหรืออาจเป็นเพราะว่าไม่มีโอกาสจะไปในงาน

วันเร่บอยๆ จะมีอยู่บ้างเมื่อถึงเวลามีงานเทศกาลหรืองานวัด ซึ่งนับว่าเป็นโอกาสให้ผู้หญิงชาวบ้านได้แต่งตัวประกวดประชันอย่างเต็มที่ ผ้าชั้นดีสำหรับชาวบ้านที่ใช้แต่งในโอกาสพิเศษ เช่น เมื่อมีเทศกาลหรืองานพิธีสำคัญต่างๆ คือ "ผ้าลาย" ส่วนชาววังนั้นนิยมนุ่งผ้าลายเสมอ¹

โดยทั่วไปแล้วในยามปกติหญิงชาวบ้านจะนุ่งโจงกระเบน มีผ้าคาดอกเพียงผืนเดียว แต่ถ้าไปงานมงคลจะนิยมห่มผ้าแถบทับด้วยสไบ หรือผ้าคาดอกอยู่ตามเดิม สังฆราชปาลเลกัวซ์อธิบายถึงเครื่องแต่งกายของหญิงไทยว่า "หญิงโดยทั่วไปใช้ผืนแพรคล้องคอมาข้างหน้า ดลบชายให้ตกไหลไปทางเบื้องหลัง"² ซึ่งเป็นการอธิบายถึงวิธีห่มสไบของหญิงไทยนั่นเอง สำหรับเสื้อนั้นจะสวมเสื้อรัดรูป แขนทรงกระบอก ส่วนหญิงที่มีลูกแล้วหรือแก่แล้วจะนุ่งโจงกระเบนอย่างเดียว ผ้าสไบหรือผ้าคาดอกไม่มี คือเปลือยท่อนบน³ (ภาพประกอบ 35)

¹ บุญยงค์ เกศเทศ. (2517). สถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงปี พ.ศ. 2325 -2394 (ร.1-ร.3). หน้า 455.

² สังฆราช ปาลเลกัวซ์. (2506). เล่าเรื่องเมืองไทย. สันต์ ท.โกมลบุตร แปล. หน้า 184.

³ หน้าเดิม.

ภาพประกอบ 35 การแต่งกายของสามัญชนผู้หญิงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ที่มา : กรมศิลปากร. (2525). สมุดภาพวิวัฒนาการการแต่งกายสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ : 15.

1.4 การแต่งกายสมัยรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394-2411)

การเปลี่ยนแปลงการแต่งกายของคนไทย โดยเฉพาะชนชั้นสูงและบรรดาข้าราชการ เริ่มต้นขึ้นในสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีสัมพันธไมตรีทางการค้าและการทูตกับนานาประเทศ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีการเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมการแต่งกายให้ทันสมัย ทัดเทียมกับอารยประเทศ และทรงริเริ่มฉลองพระองค์แบบตะวันตกด้วย เสื้อนอก พระมาลา สนับเพลา ฉลองพระบาทแบบฝรั่งทั้งสิ้น (ภาพประกอบ 36) เจ้านายฝ่ายในและข้าราชการบริพาร ก็เริ่มมีการแต่งกายแบบตะวันตกตามพระราชนิยม (ภาพประกอบ 37) โปรดให้ข้าราชการสวม เสื้อเข้าเฝ้าเป็นครั้งแรก ด้วยทรงมีพระราชดำริว่า การไม่สวมเสื้อนั้นดูลำสมัย และชาวต่างประเทศจะมองว่าคนไทยเป็นพวกชาวป่าดังปรากฏในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 ว่า

... เวลาวันหนึ่ง ข้าราชการเข้าเฝ้าที่พลับพลาโรงแสงพร้อมกัน ครั้งนั้นยังไม่มีธรรมเนียมที่จะสวมเสื้อเข้าเฝ้า จึงดำรัสว่า ดูคนที่ไม่สวมเสื้อเหมือนเปลือยกาย ร่างกายจะเป็นเกลื่อนกลาดก็ดี หรือเหงื่อออกมาก็ดี โสโครกนัก ประเทศอื่นๆ ที่เป็นประเทศใหญ่เขาก็สวมเสื้อหมดทุกภาษา เว้นเสียแต่ละว้าลาว ชาวป่าที่ไม่ได้บริโภคผ้าผ่อนเป็นมนุษย์อย่างต่ำก็ประเทศสยามนี้ก็เป็นประเทศใหญ่รู้ขนบธรรมเนียมมากอยู่แล้ว ไม่ควรจะถือเอาอย่างโบราณที่เป็นชาวปามาแต่ก่อน ขอท่านทั้งหลายจงสวมเสื้อเข้ามาในที่เฝ้าจงทุกคน ตั้งแต่นั้นมาเจ้าและขุนนางก็สวมเสื้ออย่างน้อยเข้าเฝ้าทุกคน ครั้นนานมาเห็นว่า เสื้ออย่างน้อยนั้นจะคาดผ้ากราบมิได้จึงยกย้ายทำเป็นเสื้อเหมือนเสื้อibaba (เสื้อผ่าอก คอแหลม ตื้น ไม่มีปกแขนยาวตรง) บุตรจีนที่เมืองปัตตาเวียก็เป็นธรรมเนียมมาจนทุกวันนี้...¹

การไว้ผมของชายไทยในสมัยนี้ ยังคงไว้ทรงมหาดไทย เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ส่งราชทูตไทยไปเจริญพระราชไมตรีแก่พระนางวิกตอเรีย ให้คณะทูตเล็กไว้ผมมหาดไทยเปลี่ยนเป็นไว้ผมทั้งศีรษะและตัดยาวอย่างฝรั่ง (ภาพประกอบ 38) แต่เมื่อคณะทูตกลับมาถึงกรุงเทพฯ ก็ตัดมหาดไทยตามเดิม อย่างไรก็ตาม รัชกาลที่ 4 ทรงริเริ่มการไว้ผมสมัยใหม่แบบฝรั่ง ดังปรากฏหลักฐานจากพระบรมฉายาลักษณ์ของพระองค์

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2504). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4. หน้า 3-4.

ภาพประกอบ 36 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ถวายฉลองพระองค์อย่างกษัตริย์ตะวันตก

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. กชช. (ส.) 1364).

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงฉลองพระองค์ พระภูษา และฉลองพระองค์ครุยคลุม อย่างกษัตริย์ประเทศตะวันตก

ภาพประกอบ 37 พระสนมของพระเจ้าแผ่นดินสยาม

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (ภ. 004 หวญ.25/3).

เจ้าจอมมารดาสังวาล เจ้าจอมมารดาเปี่ยม ในรัชกาลที่ 4 ฉลองพระองค์แบบตะวันตก
(ภาพถ่ายเส้นสมัยรัชกาลที่ 4)

ภาพประกอบ 38 พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชิน บุนนาค)

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. 001 หวญ. 50).

ราชทูตจำทูลพระราชสาสน์ และเครื่องราชบรรณาการ ไปถวายพระนางเจ้าวิคตอเรีย ประเทศอังกฤษ เมื่อปี พ.ศ.2400 แต่งเครื่องแบบขุนนางไทยเต็มยศใส่ “เสื้ออย่างน้อย” นุ่งผ้าสมปักพื้นมีเชิง ใจกระเบนคาดรัดประคด บั้นเหน่งเพชรถมยาราชาวดี เกี้ยวผ้าชานชน สัตว์ มีเชิงดินทอง สวมเสื้อครุย มีกรองคอตันและปลายแขน และมีหมวกมาลาเส้าสูง

สตรีชั้นสูงในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 4 สมเด็จพระราชินี นุ่งผ้าจีบเขียนทอง ผ้าทรง สะพัก ใช้เครื่องประดับต่างๆ เช่น ทับทรวง (เครื่องประดับอก) พาหุรัด (เครื่องประดับแขนหรือ ทองตันแขน) สะอึ่ง (สายรัดเอว) สร้อยสังวาล (สร้อยยาวใช้คล้องสะพายแล่งที่เรียกว่าสร้อยตัว) ตุ่มหูเพชร แหวนเพชร ฯลฯ และยังคงไว้ผมปักเหมือนรัชกาลที่ 1-3 (ภาพประกอบ 39)

ราษฎรทั่วไป สตรีนิยมสวมเสื้อคอกลม ปิดคอ แขนยาวทรงกระบอก รัดรูป นุ่งผ้าลาย ใจกระเบนทับเสื้อคาดแพรหรือห่มสไบเฉียงทับตัวเสื้ออีกทีหนึ่ง สวมกำไลที่ข้อเท้า (การสวม กำไลข้อเท้าเป็นหญิงที่ยังไม่ได้แต่งงาน) ไม่สวมรองเท้า บางพวกนิยมห่มสไบจีบ ส่วนผมยังคงไว้ผมปักถอนไหม ¹ ไว้เล็บ ผัดหน้า ด้วยแป้งนวลหรือกระแจะจันทร์ และยังคงทาสีหน้าให้ผิว เหลืองเหมือน เช่น รัชกาลที่ 1-3 ตามปกติเมื่ออยู่กับบ้านก็ห่มผ้าแถบ ถ้าทำงานกลางแจ้งกลาง แดดจึงสวมเสื้อแขนกระบอก แขนสั้นยาวถึงข้อมือ ผ่าอก ติดกระดุม บางที่เมื่อทำงานที่ต้องยก แขนขึ้น-ลง ก็ห่มตะแบงมานเช่นเดียวกับสมัยก่อน ส่วนการห่มผ้าแถบ (คาดอก) ยังคงมีเรื่อยมา จนกระทั่งคนรุ่นเก่าหมดไป และภายหลังเห็นว่าไม่สุภาพ การห่มผ้าแถบจึงหมดใน ที่สุด ²

เด็กยังนิยมไว้ผมจุก ถ้าเป็นเด็กหญิงใส่เสื้อคอกลมระบายลูกไม้ที่คอ แขน ฯลฯ หากเป็นผู้มีฐานะ พ่อแม่ญาติผู้ใหญ่มักมีเครื่องประดับทองเงินแต่งตัวให้เด็ก เป็นเหตุให้เด็กถูกฆ่าอยู่ เนื่องๆ เพราะคนร้ายต้องการชิงเครื่องประดับ กรณีดังกล่าวนี้มีมาแต่สมัยรัชกาลก่อนๆ แม้จะลง โทษถึงขั้นประหารชีวิตก็ตาม คนร้ายก็ยังไม่เกรงพระราชอาญา พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า เจ้าอยู่หัวจึงโปรดให้ออกหมายประกาศในปี พ.ศ. 2409 ห้ามไม่ให้เอาเครื่องประดับทองเงินแต่ง กายให้เด็กที่ยังไม่รู้จักรับผิดชอบโจรผู้ร้าย ³ และประกาศห้ามไม่ให้แต่งตัวเด็กด้วยเครื่องทอง เงินแล้วปล่อยไปเที่ยวโดยลำพัง หากเด็กได้รับอันตรายถึงตายด้วยเหตุนี้ นอกจากคนร้ายจะได้ รับโทษแล้ว ผู้นำเครื่องประดับมาแต่งให้ก็มีความผิดด้วย

¹ กุรุสภา. (2511). *ประชุมรัชกาลที่ 4 พ.ศ. 2405-2411*. หน้า 250-255.

² เบญจมาศ แพทอง และราศี มีเนตรี. (2540, สิงหาคม). "แฟชั่นราชสำนัก เมื่อสยามแต่ง ฝรั่ง," *ศิลปวัฒนธรรม*. หน้า 90.

³ กุรุสภา. (2511). หน้าเดิม.

ภาพประกอบ 39 สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีนาถ ทรงเครื่องบรมขัตติยราชินีภูมิตากวรรณ์
ตามอย่างโบราณราชประเพณี

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. กจช. (ส.) 14442).

สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีนาถ ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
เครื่องอย่างโบราณราชประเพณี พร้อมเครื่องราชูปโภค ทรงสไบแพรชั้นใน ชั้นนอกเป็นผ้า
ทรงสะพัก ทรงพระภูษาจีบ รัตพระองค์ด้วยปั้นเหน่ง ประดับเพชรมยาราชวดี สวมพระ
ขำมรงค์ และไว้พระเกศาแบบผมปัก

บทที่ 2

การแต่งกายของคนไทยรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า เจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเทศไทยอยู่ในระยะปฏิรูปประเทศให้ทันสมัย มีการยกเลิกระบบไพร่และระบบทาส ปฏิรูปการปกครอง การศึกษา กฎหมาย ตลอดจนการปรับปรุงการคมนาคม ในทางด้านเศรษฐกิจนั้น ประเทศไทยได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับตลาดโลกมากขึ้น จากการเปิดประเทศตามสนธิสัญญาเบาริ่ง ตั้งแต่ พ.ศ. 2398 ทำให้กรุงเทพฯ กลายเป็นศูนย์กลางทางการค้าของประเทศ ในการติดต่อค้าขายกับประเทศตะวันตกการส่งออกข้าวเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ขณะที่สินค้าจากตะวันตกส่วนใหญ่หลั่งไหลเข้ามาในตลาดของประเทศไทย

การเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจและสังคมดังกล่าว มีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงในทางโครงสร้างสังคมด้วย การปรับปรุงเปลี่ยนแปลงสังคมไทยในด้านต่าง ๆ จะนำไปสู่ความ "ศิวิไลซ์" ทัดเทียมนานาชาติอารยประเทศ โดยมีความเจริญก้าวหน้าของประเทศตะวันตกเป็นแบบอย่างที่สำคัญ การแต่งกายนับเป็นสัญลักษณ์ที่เห็นชัดเจนเป็นรูปธรรมของความเจริญก้าวหน้าของสังคมตามแบบประเทศตะวันตก ผสมผสานกับวัฒนธรรมการแต่งกายแบบเดิม ทั้งนี้ก็เพื่อรักษาลักษณะเฉพาะบางประการของการแต่งกายแบบเดิมไว้ด้วย

2.1 การแต่งกายของเจ้านายฝ่ายหน้าและขุนนาง

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เป็นช่วงเวลาของการผสมผสานการแต่งกายแบบเดิมและแบบตะวันตก ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำเอาแบบอย่าง การแต่งกายตามประเพณีนิยมของชาวตะวันตก มาผสมผสานกับการแต่งกายตามประเพณีดั้งเดิม ตั้งแต่ตอนต้นรัชกาล โดยเริ่มจากการเสด็จประพาสสิงคโปร์และชวาใน พ.ศ. 2413 เป็นการเสด็จไปต่างประเทศครั้งแรก รัชกาลที่ 5 เสด็จราชย์แล้ว 2 ปี เพื่อทอดพระเนตรการปรับปรุงตามแบบตะวันตก ในอาณานิคมทั้งสองแห่งดังกล่าวและก่อนเสด็จไปครั้งนั้นโปรดฯ ให้แก้ไขธรรมเนียมเดิม โดยเฉพาะการแต่งกายให้ผู้ตามเสด็จเริ่มไว้ผมยาวเป็นการเตรียม ดังปรากฏในหนังสือ ความทรงจำ ตอนที่ 5 คือ (ภาพประกอบ 32)

1. โปรดให้ผู้ที่จะตามเสด็จ 27 คน เริ่มไว้ผมยาวตั้งแต่เตรียม (เลิกไว้ผมมหาดไทย) ยกเว้นองค์เดียวที่ให้ไว้พระเกศาจากได้ คือ สมเด็จเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์
2. สมัยนั้นในราชสำนักยังใส่เสื้อแพรหรือเสื้อแขนกระบอก ไม่สวมถุงน่องรองเท้าเข้าเฝ้า ก็ต้องคิดแบบให้ผู้ตามเสด็จใหม่ สำหรับใช้ทำงานสมาคมและงานพิธีการ คือ สร้างเครื่อง

แบบชุดพลเรือน และทหาร ทั้งสองฝ่ายนี้ ใส่ถุงน่องรองเท้าหมด ถ้าเป็นเวลาแต่งปกติก็ใส่เสื้อคอปิด ผูกผ้าผูกคออย่างฝรั่ง แต่ยังคงนุ่งโจงกระเบน ผ้าที่นุ่งนั้นเป็นสีกรมท่า และใช้เป็น ส่วนหนึ่งของเครื่องแบบสืบมา

ฝ่ายพลเรือนใส่เสื้อปักผ้าแพรสีน้ำเงินแก่ ปักทองตรงคอกับข้อมือ ขลิบทองที่หน้าอก คาดเข็มขัดนอกเสื้อ มีกระบี่พลเรือนติดสายเข็มขัด นุ่งผ้าไหมสีน้ำเงินแก่ ถุงเท้าขาว รองเท้าหนังดำ หมวกเฮลเมท (Helmet) แพรขนสีดำ

ฝ่ายทหารแต่งเครื่องทหารมหาดเล็ก ใส่เสื้อปัก สีนกพิราบ คาดสายกระบี่ นุ่งผ้าไหมสีเดียวกัน ถุงเท้าขาว รองเท้าหนังสีดำ หมวกรูปทรงถัง

เสด็จออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันพฤหัสบดีเดือน 4 แรม 4 ค่ำ ปีมะเมีย ใช้เวลาทั้งสิ้นในการนั้น 37 วัน เสด็จกลับถึงกรุงเทพฯ วันเสาร์เดือน 5 แรม 11 ค่ำ¹

ภาพประกอบ 40 รูปหมู่เสด็จประพาสสิงคโปร์ พ.ศ.2413

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. 003 หวญ.15).

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2526). ความทรงจำ. หน้า 84.

การไว้ผมยาวครั้งนี้เป็นต้นเหตุที่จะเริ่มเลิกผมมหาดไทย เพราะหลังจากเสด็จฯ กลับ ทรงปรารภกับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ว่า

...ที่ไทยเรายังไว้ผมมหาดไทยอย่างโบราณ ใช้โกนผมรอบหัว
ไว้แต่ชนกลางกะบาลนั้นทำให้ฝรั่งดูหมิ่นไทยว่าเป็นชาวป่าเถื่อน ...
ทรงพระราชดำริว่าบ้านเมืองเจริญ คงมีฝรั่งเข้ามามากขึ้น
ถ้าไว้ผมมหาดไทยอยู่ฝรั่งก็จะเข้ามาดูหมิ่นถึงในบ้านเมือง
ควรจะเลิกประเพณีตัดผมมหาดไทยเสีย
ไว้ผมยาวตัดเป็นทรงเดียวกันทั้งหัวเหมือนอย่างฝรั่ง...¹

หลังจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ กลับจากอินเดียและพม่า ในปี พ.ศ. 2414 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นำแบบการแต่งกายมาปรับปรุง เพื่อกำหนด เป็น “ยูนิฟอร์ม” (Uniform) ที่เหมาะสมกับสภาพอากาศของเมืองไทย ทรงพระราชดำริว่าเสื้อ แบบตะวันตกที่มีเสื้อนอกไม่เหมาะกับอากาศของไทย จึงตรัสให้ช่างฝรั่งทำเสื้ออีกอย่างหนึ่งให้ รูปเหมือนอย่างเสื้อใส่เที่ยวเล่น แต่ให้ปิดตั้งแต่คอมีกระดุมกลัดตลอดอก 5 เม็ด มิให้ต้องใส่เสื้อ เชื้อหรือผูกผ้าผูกคอ เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค)² (ภาพประกอบ 41) อาสาคิดซื้อเสื้อ แบบนั้น โดยเอาภาษามคธ คำหนึ่ง กับภาษาอังกฤษ คำหนึ่งผสมกันว่า “ราชแปดแดน” (Raj Pattern) แปลว่า แบบหลวง³ ภายหลังเพี้ยนเป็นเรียกว่า “ราชปะแตน” นุ่งโจงกระเบนและสวมถุงน่องรองเท้าว (ภาพประกอบ 42) และเมื่อเสด็จประพาสสิงคโปร์และ ชวาในปี พ.ศ. 2439 และเมื่อเสด็จประพาสยุโรปเป็นครั้งแรกในปี พ.ศ. 2440 (ภาพประกอบ 43) ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้านายฝ่ายหน้าฉลองพระองค์แบบตะวันตกล้วน เช่นเดียวกับผู้ตามเสด็จ ทั้งหมดด้วย คือ นุ่งกางเกงขายาวเสื้อนอกเปิดอก และผ้าผูกคอ⁴

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, (2525). พระสนมเอก. หน้า 42.

² เรื่องเจ้าพระยาภาสกรวงศ์. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ว/1). (4 พ.ค. ร.ศ.118-24 ก.ย. ร.ศ.119). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 11 , หมวดจดหมายเหตุ 69/ 14.

³ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, (2525). หน้าเดิม.

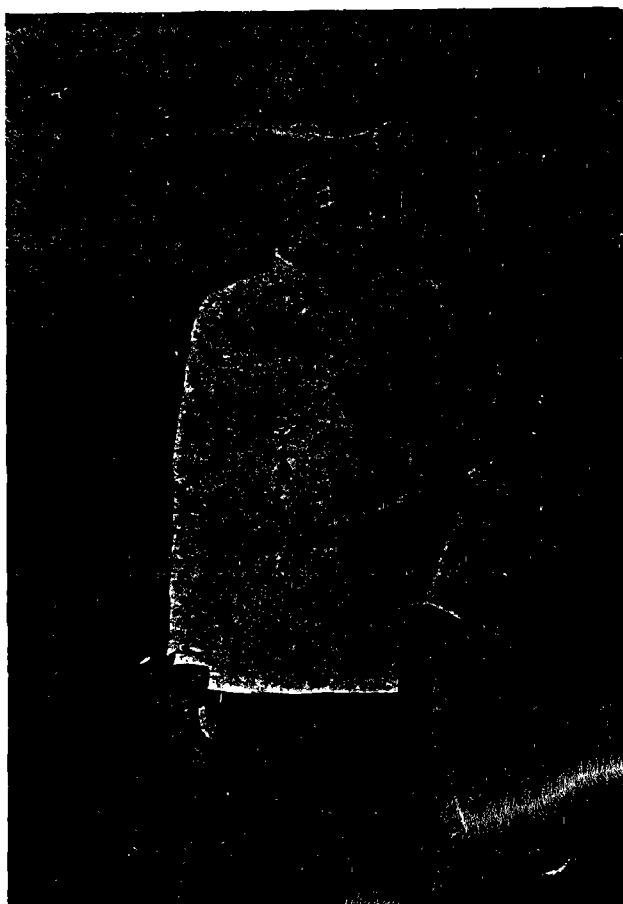
⁴ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2526). ความทรงจำ . หน้า 62.

ภาพประกอบ 41 พระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค)

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. 001. หวญ. 43-28)

รัชกาลที่ 5 ระหว่างเสด็จประพาสอินเดีย เป็นผู้คิดคำว่า "ราชแปดแดน" ขึ้นถวาย โดยเอาคำมคธ ราช บวกกับคำอังกฤษ Pattern รวมแปลว่า "แบบหลวง" เป็นที่นิยมมาจนถึงทุกวันนี้ ภายหลังท่านผู้นี้ได้เป็น เจ้าพระยาภาสกรวงศ์ (พร บุนนาค)

ภาพประกอบ 42 การแต่งกายในชุดราชปะแตน ของเจ้านายและขุนนางสมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. กจช. (ส.) 15422).

เจ้าพระยาวิชิตรวงษ์วุฒิไกร (ม.ร.ว.คลี สุกตน์ ณ อยุธยา) นุ่งผ้าม่วงโจงกระเบน ใส่เสื้อราชปะแตน ถือไม้เท้าสวมหมวกทรงยุโรป ตามความนิยมของขุนนางสมัยรัชกาลที่ 5 และเริ่มไว้หนวดที่ริมฝีปากแบบการไว้หนวดของชายตะวันตก

ภาพประกอบ 43 การแต่งกายแบบสากล

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. กจช. (ส.) 2528).

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชโอรสและเจ้านายผู้ตามเสด็จ
ประพาสยุโรปครั้งแรก พ.ศ.2440 ฉลองพระองค์และทรงเครื่องแต่งกายแบบตะวันตกล้วน ทรง
พระมาลาและทรงถือธารพระกร แบบนิยมในตะวันตกเวลานั้น

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งพระราชหฤทัยที่จะเสด็จประพาสยุโรป แต่ครั้งยังเป็นยุวกษัตริย์ แต่ไม่สามารถจะเสด็จ ได้จนกระทั่งล่วงเลยมาเกือบ 20 ปี พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะประพาสยุโรป ก็เพราะทรงมีพระราชดำริว่า ชาติในยุโรปที่เจริญทางวัตถุ ล่าอาณานิคม พยายามกอบโกยผลประโยชน์ เอาไร้อาเปรียบ และกำลังพยายามรุกรานเข้ามาในไทย พระองค์ต้องการเห็นความเจริญและความสามารถในการรบของประเทศเหล่านั้น เพื่อจะได้ปรับปรุงประเทศให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของโลก ที่สำคัญยิ่งพระองค์ทรงตั้งปณิธานที่จะรักษาเอกราชของประเทศ ให้รอดพ้นการรุกรานของตะวันตก และอยู่รอดปลอดภัยไว้ให้ได้ ดังจะเห็นได้จากพระราชหัตถเลขาที่ว่า "... ถ้าความเป็นเอกราชของกรุงสยามได้สูญสิ้นไปเมื่อใด ชีวิตฉันก็คงสูญสิ้นไปเมื่อนั้น ..." ¹ พระราชหัตถเลขาของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ขณะประทับเรือพระที่นั่งมหาจักรี คราวเสด็จ กลับจากป้อมพระจุลจอมเกล้า เมื่อวันที่ 10 เมษายน พ.ศ. 2436 หรือ ร.ศ.112

ความสำคัญของการเสด็จประพาสยุโรปครั้งนั้น ทำให้ฝรั่งรู้จักไทยดีขึ้น อย่างน้อย ประมุขของประเทศต่างๆ ก็ได้ใกล้ชิดพระองค์ท่านจากพระปรีชาสามารถของพระองค์ ทั้งการตรัสภาษาอังกฤษได้ดีเยี่ยม พระราชปฏิภาณในการโต้ตอบ และพระราชจริยวัตรที่งดงาม ทำให้ประมุขของประเทศที่พระองค์เสด็จ เยือน เปลี่ยนทัศนคติต่อไทยในทางที่ดีขึ้น โดยเฉพาะประเทศรัสเซีย สมเด็จพระชนนีของพระเจ้าซาร์ ทรงถือว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นพระโอรสของพระองค์ทีเดียว การฉายพระบรมฉายาลักษณ์ร่วมกันของพระองค์และพระเจ้าซาร์ เมื่อวันที่ 10 กรกฎาคม พ.ศ. 2440 และส่งไปลงในหนังสือพิมพ์ฝรั่งเศสนั้นเป็นการปฏิบัติการจิตวิทยาชั้นสูงทีเดียว เท่ากับประกาศว่าไทยกับรัสเซียเป็นมิตรเคียงบ่าเคียงไหล่กัน ในช่วงเวลานั้นรัสเซียเป็นมหาอำนาจประเทศหนึ่ง ประเทศในยุโรปเกรงใจอยู่แล้ว โดยเฉพาะฝรั่งเศสเพราะเป็นลูกหนี้รัสเซียอยู่ด้วย ² ผลจากการเสด็จเยือนรัสเซียทำให้ฝรั่งเศสกราบบังคมทูลเชิญเสด็จ เยือนฝรั่งเศสอย่างเป็นทางการ และมีผลทำให้การเอาเปรียบไทยได้น้อยลง การที่ได้แสดงพระองค์ให้องค์กษและฝรั่งเศสเห็นพระอัจฉริยภาพ ทำให้องค์กษและฝรั่งเศสพยายามคานอำนาจกันเอง และรักษาผลประโยชน์ของตนในไทยอย่างระมัดระวัง การเสด็จประพาสยุโรปของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ ร.ศ. 116 จึงมีความสำคัญต่อความมั่นคงของไทย

¹ สรรพสิริ วิริยศิริ. (2541 ตุลาคม). "จาก 112 สู่ 116". นาวิกศาสตร์. 7(81) : 1-12.

² วุฒิชัย มูลศิลป์. (2540 กรกฎาคม-ธันวาคม). "เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสฝรั่งเศส ร.ศ.116". วารสาร มศว ศิลปวัฒนธรรม. (2) : 39-46.

นอกจากนี้ ผู้ชายชั้นสูงในสมัยรัชกาลที่ 5 ยังมีเครื่องแต่งกายชุดลำลองโดยนุ่งผ้าโสร่งหรือนุ่งผ้าลอยชาย คือ เอาผ้าทั้งผืนมาโอบด้านหลัง ให้ชายผ้าข้างหน้าเท่ากันแล้วขมวดชายปกค่อนข้างใหญ่ ทั้งชายห้อยไปข้างหน้า สวมเสื้อคอกลมผ้าขาวบาง แขนเพียงศอกมีผ้าขาวม้าหรือผ้าชนิดอื่นพับตะไกว้นบ่าข้างซ้าย สำหรับคนหนุ่มไม่นิยมตะผ้าไว้ที่บ่า แต่จะใช้คล้องบ่าทั้งชายมาข้างหน้า หรือคล้องคอทั้งชายไปข้างหลัง ¹ (ภาพประกอบ 44)

ภาพประกอบ 44 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวฉลองพระองค์แบบลำลอง

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. หวญ. กระจกเงาชาติ 370-1).

¹ กรมศิลปากร. (2525). สมุดภาพวิวัฒนาการการแต่งกายสมัยกรุงรัตนโกสินทร์. หน้า 44.

ในตอนต้นรัชกาลที่ 5 เวลาที่พระราชพิธีต้อนรับ ราชทูตของประเทศใดประเทศหนึ่ง พวกข้าเฝ้าต้องแต่งตัวเต็มยศเหมือนกับครั้งรัชกาลที่ 4 แต่ต่อมารัชกาลที่ 5 ได้โปรดฯ ให้เปลี่ยนแปลงใหม่หมด การแต่งตัวเต็มยศของขุนนางในรัชกาลที่ 4 และต้นรัชกาลที่ 5 คือ

...เข้าเฝ้าแต่งตัวนุ่งสมปักลาย ใส่เสื้อเข้มขาบ สวมเสื้อครุย ...

แต่ถ้ารับราชทูตไม่เต็มยศ ขุนนางแต่ง ... นุ่งสมปักไหม

ใส่เสื้อเข้มขาบ ไม่สวมเสื้อครุย ... ส่วนพระเจ้าแผ่นดิน...

ทรงพระภูษาไหม และฉลองพระองค์เยียรบับ ...

ถ้าเสด็จออกครั้งยศ ... เพียงนุ่งสมปักไหมใส่แพรสี ... ¹ (ภาพประกอบ 45)

ลักษณะการแต่งกายของเจ้านายและขุนนางสมัยต้นรัชกาลที่ 5 นุ่งโจงกระเบน ใส่เสื้อ ผ้าแพรลาย หรือผ้าขาวบาง และคาดผ้า ทรงผมยังคงไว้ทรงมหาดไทย ไม่สวมรองเท้าว

¹ ตุลวิภาคพจนกิจ เล่ม 5. (จ.ศ.1240).

ภาพประกอบ 45 การแต่งกายแบบเต็มยศของขุนนางสมัยต้นรัชกาลที่ 5

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. กจช. (ส.) 12023).

พ.ศ. 2413 มีการริเริ่มการปรับปรุงระเบียบเครื่องแบบข้าราชการทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนเป็นครั้งแรก แต่งเสื้อแพรสีตามกระทรวง แทนเสื้อกระบอกแบบเก่า และเปลี่ยนนุ่งผ้าม่วง แทนนุ่งผ้าสมปัก เพราะแต่เดิมเมื่อรัชกาลที่ 4 โปรดให้สวมเสื้อเข้าเฝ้า ข้าราชการขุนนางก็ยังสวมเสื้อแขนกระบอกธรรมดา แต่ยังไม่ได้มีการกำหนดสี หรือแยกหมวดเหล่าตามสังกัดให้แน่นอน ทราบได้จากประกาศการแต่งตัวในสมัยพระองค์ ดังนี้

... ด้วยธรรมเนียมข้าราชการ นุ่งสมปักปุม ปักเชิง ปักล่องจวน ปักริ้ว เข้าเฝ้านั้นก็ เป็นธรรมเนียมมาแต่โบราณ แต่ข้าราชการปลงใจเสียว่าเป็นผ้าหลวง ได้มาอย่างไรก็ใช้ไป อย่างนั้น หากใครเอาใจใส่บำรุงให้สะอาดไม่ เหมือนสาบสาบเปื้อนเปรอะขมุกขมอม และฉีกขาดก็ใช้นุ่งเข้ามาเฝ้าไม่เป็นที่เจริญพระเกียรติ...¹

...ผ้าสมปักปุมเขมร สร้างมาแต่เมืองเขมร ส่วนมากเรียกว่า ปุมเขมร ที่เมืองเขมร ใช้นุ่งห่มทั้งไพร่ ผู้ดีทั่วไปเป็นพื้น ไทยมาใช้เป็นผ้าบอกเครื่องยศ ดูเหมือนเอาอย่างเขมรมาใช้ไม่งดงามไม่เป็นของไทย จึงโปรดเกล้าฯ ให้ดัดเล็กสมปักยศตามธรรมเนียมทุกอย่างนั้น เสีย โปรดเกล้าฯ ให้พระบรมราชวงศ์ และขุนนางทั้งปวงนุ่งผ้าม่วงสีน้ำเงินแก่แทนสมปักและสวมเสื้อต่างๆ ตามเวลา...²

... ผ้าม่วงสีน้ำเงินแก่ ไม่ได้ทำในไทย แต่ให้ช่างส่งเข้ามาแต่เมืองจีน ใช้ในไทยเท่านั้น จีนไม่ใช้นุ่งเลย ควรให้เป็นผ้าสำหรับเจ้านาย และข้าราชการนุ่งห่มเป็นยศแทนสมปักอย่างเดิม...³

... เวลาเข้าเฝ้า ณ พระที่นั่ง เวลาออกแขกเมืองใหญ่หรือมีการใหญ่ เช่น สมโภชพระยาช้างเผือก โสกันต์ หรือทรงผนวชสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าลูกเธอ หรือเสด็จพระราชทานพระกรุณาเป็นพยุหยาตราเวลาแต่งเต็มยศอย่างใหญ่ ให้พระบรมราชวงศ์แต่งองค์ทรงผ้ายกทอง เขียนทอง หรือผ้าเกี้ยว สวมเสื้อเยียรบับ เข้มขาบ ปิดรัดคุมตลอดทั้ง 7 เม็ด สวมเสื้อครุยชั้นนอก...⁴

... แต่เมื่อเข้าเฝ้าในพระที่นั่ง ถ้าออกจากพระที่นั่งใช้คาดเสื้อครุยตามเคย หมวกเฮลเมต แพรขนยาวขลิบทอง และติดแถบทองยอดหมวกเป็นรูปจุลมงกุฏ มีริ้วร้อยห้อยข้างซ้ายหมวก ที่แถบทองติดกระดุมเม็ดหนึ่ง ยอดหมวกแล้กร้อยนั้น ถ้าเป็นต่างกรมให้ใช้ลง

¹ ตุลวิภาคพจนกิจ เล่ม 5. (จ.ศ.1240).

² แหล่งเดิม.

³ แหล่งเดิม.

⁴ แหล่งเดิม.

ยาราชาวดี พระองค์เจ้าใช้ทองคำล้วน หม่อมเจ้าใช้กะไหล่ทอง ฤๅเท้าแพรสีขาว รองเท้าหนังสีดำนมีเข็มเงิน ถ้าได้รับพระราชทานตราเครื่องราชอิสริยยศก็ให้ติดดวงตราที่เสื้อเยียรบับเข็มขาบที่อกซ้ายหรือขวา ตามพระราชบัญญัติสำหรับดวงตรานั้น ถ้ามีแพรแถบสะพายสำหรับตราเครื่องราชอิสริยยศด้วย ก็ให้สะพายบ่าขวามาซ้ายทับเสื้อเยียรบับเข็มขาบ ข้าราชการนุ่งสมปักลาย สวมเสื้อเยียรบับเข็มขาบปิดรัดคุมตลอด 7 เม็ด สวมเสื้อครุยขาว ฤๅเท้าแพรสีขาว หมวกเฮลเมต แพรขนยาวขลิบทอง และติดแถบทอง ยอดหมวกถึงแถบทองติดกระดุมเม็ดหนึ่ง ยอดหมวกและรักร่อนั้น ถ้าเป็นเจ้าพระยาให้ใช้ลงยาราชาวดี พระยาให้ใช้ทองคำล้วน พระ หลวง ขุน ใช้กะไหล่ทอง...¹ (ภาพประกอบ 46)

... อนึ่ง ข้าราชการที่ได้รับพระราชทานเสื้อยศ สำหรับกรมเป็นยศแล้ว คือ ตำรวจกรมช้าง ทหารมหาดเล็ก ให้แต่งตามตำแหน่งยศที่ได้รับพระราชทาน...²

... ถ้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินในพระที่นั่งหรือที่ประชุมควรแต่งตัวเต็มยศ พระบรมราชวงศานุวงศ์ แต่ทรงผ้าสีน้ำเงินแก่ สวมเสื้อเยียรบับเข็มขาบ ฤๅเท้าแพรสีน้ำเงินแก่ รองเท้าหนังสีดำนมีเข็มเงิน ถ้าที่อื่นที่ไม่ใช่พระที่นั่ง รองเท้าหนังสีดำนไม่มีเข็มก็ได้ ที่มีเสื้อยศแล้วที่ต้องขี่ม้าหน้าหรือตามเสด็จใส่บูตรองเท้าสูงหรือสนับขา หมวกเต็มยศอย่างใหญ่ ผู้ที่ได้รับพระราชทานตราเครื่องราชอิสริยยศก็ให้ติดตราด้วย...³

... ถ้าเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดินในพระที่นั่งหรือที่ประชุม แต่งเครื่องยศนุ่งผ้าม่วงสีน้ำเงินแก่เสื้อเช็ดชั้นในสีขาว ผ่าผูกคอขาว เสื้อกั๊กขาวหรือดำก็ได้ เสื้อชั้นนอกเดรสโคตสีดำ เด็กตั้งแต่ 16 ลงมาใช้เดรสแจ็กเกต ฤๅเท้าสีน้ำเงินแก่ รองเท้าหนังสีดำน หมวกดำขนขาว...⁴

¹ ตุลวิภาคพจนกิจ เล่ม 5. (จ.ศ.1240).

² แหล่งเดิม.

³ แหล่งเดิม.

⁴ แหล่งเดิม.

ภาพประกอบ 46 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ (พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ)

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. กจช. (ส.) 2343).

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ (พระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ) แต่งกายเต็มยศเจ้านายสมัยรัชกาลที่ 5 ใส่เสื้อเยียรบับ สะพายแพรแถบ และติดดวงตราเครื่องราชอิสริยยศนุ่นสมบัติ สวมถุงเท้าแพรสีขาว รองเท้าหนังดำมะเ

... เสื้อเดรสโคตสีดำและเสื้อฟร็อกโคตสีน้ำเงินแก่หรือดำนั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มี 2 อย่าง คือ ข้าราชการที่มีตำแหน่งยศได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นสำคัญ หรือที่มีราชการไปต่างประเทศหรือหัวเมือง ให้ใช้เสื้อเดรสโคต และฟร็อกโคตสีน้ำเงินแก่

ข้อมือเป็นกำมะหยี่ดำติดดุมตราแผ่นดินตามตำแหน่งกรม ใช้หมวกแก้ปดิดแถบทองหรือแถบเงินแทนหมวกแพรดำขนยาว...¹

...ถ้าเข้าเฝ้าในพระบรมมหาราชวัง เวลาธรรมดาจากเช้าถึง 4 โมงเย็น แต่งนุ่งผ้าสีน้ำเงินแก้แทนสมปัก สวมเสื้อเช็ดชั้นในสีขาว เสื้อกั๊กขาวหรือดำ สวมเสื้อพริกโคตดุมสองแถวสีน้ำเงินแก้หรือดำชั้นนอก ถูงเท้าสี รองเท้าหนังดำ หมวกแพรขนยาว ถ้าได้รับพระราชทานตราเครื่องราชอิสริยยศด้วย ก็ให้ติดผ้าสีสำหรับดวงตราผูกเป็นรูปดอกไม้ หรือรูปแมลงปอ ตามตำแหน่งยศตราที่รังดุมซ้าย...²

...พระบรมราชวงศานุวงศ์ แต่งพระองค์ทรงผ้าม่วงสีแดง สวมเสื้อกั๊กขาว แจ็กเกตขาว ผ้าผูกคอขาว ถูงเท้าขาว ถ้าแต่งดังกล่าวเห็นว่าลำบากให้นุ่งผ้าม่วงสีน้ำเงินแก้ สวมเสื้อยศอย่างเก่าก็ไม่ห้าม...³

...ในเวลาที่ประพาสที่ใดนอกพระนคร พวกข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยแต่งตามสบาย ในวันพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ให้พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง นุ่งผ้ายกขาว ผ้าเขียนทองขาว ผ้าขาวลาย ข้าราชการนุ่งผ้าขาวท้องพัน หรือขาวคราม สวมเสื้อเยียรบับเข้มขาบขาว ถูงเท้าแพรขาว รองเท้าดำมันมีเข็ม คาดเสื้อครุยหมวกยศ แต่ผู้ที่ได้รับพระราชทานเสื้อยศตามกรมให้คงแต่เสื้อตามยศ...⁴

จากประกาศนี้พอที่จะทราบว่าเป็นการกำหนดเครื่องแบบของพระบรมวงศานุวงศ์ขุนนางในโอกาสต่าง ๆ กัน และทำให้ทราบว่า ผ้าสมปักปุมที่เจ้านาย และขุนนางข้าราชการใช้กันมาแต่เดิมได้ประกาศยกเลิกไป และโปรดฯ ให้ใช้ผ้าม่วงที่สั่งจากประเทศจีนเข้ามาใช้แทนผ้าม่วงนั้นเป็นเพียงชื่อที่เรียกชนิดของผ้า ไม่ได้หมายถึงสีของผ้า เพราะนอกจากสีน้ำเงินที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังมีสีเหลือง สีแดง อีกด้วย ดังกาพย์เห่กรรมในประชุมกาพย์เห่เรือบริบูรณ์ ว่า

¹ ตุลวิภาคพจนกิจ เล่ม 5. (จ.ศ.1240).

² แหล่งเดิม.

³ แหล่งเดิม.

⁴ แหล่งเดิม.

ผ้าม่วงสีช่วงโชติ
เสื้อแพรแลดอกกลาย

เหลืองแดงโรจน์สีหลากหลาย
ผ้าแพรหม่นล้วนสมสรวย¹

รูปแบบของเสื้อแบบพลเรือน เรียกว่า “เสื้อปัก” สมเด็จพระปรมัยยิกายะราชานุภาพ ทรงอธิบายว่า เป็นเสื้อปิดคอมีชาย (คล้ายเสื้อทูนิคแต่ชายสั้น)² คาดเข็มขัดนอกเสื้อเจ้านาย ทรงคาดเข็มขัดทอง ขุนนางคาดเข็มขัดหนังสีเหลือง หัวเข็มมีตราพระเกี้ยวเครื่องแบบพลเรือน (ภาพประกอบ 47) ดังกล่าวนี้นี้ ไม่ได้บัญญัติให้ใช้ทั่วกัน ใครได้รับพระราชทานก็แต่ง ใครที่ไม่ได้รับพระราชทานก็แต่งไปตามแบบเดิม เพียงแต่เปลี่ยนเป็นนุ่งผ้าม่วงแทน คือให้แต่งเสื้อแพรสีต่างกันตามชั้นและกระทรวงดังนี้

เจ้านาย

เสื้อแพรสีไพล

ขุนนางกระทรวงมหาดไทย

เสื้อแพรสีเขียวแก่

ขุนนางกระทรวงกลาโหม

เสื้อแพรสีลูกหว้า

ขุนนางกรมท่า (กระทรวงต่างประเทศ)

เสื้อแพรสีน้ำเงินแก่

มหาดเล็ก

เสื้อแพรสีเหลือง

อาลักษณ์กับโหร

เสื้อแพรสีขาว³

¹ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2472). *เห่คราวอยู่ในประชุมกาพย์เห่เรือบริบูรณ์*.

หน้า 44.

² สมเด็จพระบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2526). *ความทรงจำ*. หน้า 58.

³ *ดุสิตวิภาคพจนานุกรม* เล่ม 5. (จ.ศ.1240).

ภาพประกอบ 47 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉลองพระองค์แบบเสื้อทูนิค

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. กระจกเนกาตีฟ 376-4).

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฉลองพระองค์แบบเสื้อทูนิค (คือยาวเกิน สะเอว) ผ่าเอว ในช่วงต้นรัชกาลนี้ แม้เครื่องแบบทหาร พลเรือน จะมีการออกแบบออกมามากมาย แต่ท่อนล่างยังเป็นผ้าโจงกระเบนเสียเป็นส่วนใหญ่

เครื่องแต่งกายทหาร

การทหารไทยสมัยโบราณ มีลักษณะการวางแบบแผนกองทัพตามคติพราหมณ์ โดยได้แนวคิดมาจากอินเดีย¹ เช่น การแบ่งเหล่าทหารออกเป็น 4 เหล่า เรียกว่า จตุรงคเสนา หรือการที่พระมหากษัตริย์ทรงเป็นผู้บังคับบัญชาสูงสุด เป็นผู้นำทัพในการยุทธ์ เป็นต้น ลักษณะดังกล่าวถ่ายทอดเป็นจารีตประเพณีให้ยึดถือต่อๆ กันมาผ่านทางการศึกษา อบรม และตำราทางการทหารซึ่งเรียกว่า “พิชัยสงคราม” เรื่อยมา แม้ว่าจะมีการพัฒนาปรับปรุงอยู่บ้างแต่ยังคงไว้ซึ่งรากฐานดั้งเดิม จนกระทั่งถึงปลายพุทธศตวรรษที่ 24 อันเป็นยุคของความเจริญในซีกโลกตะวันตก เกิดการปฏิวัติทางอุตสาหกรรมอันนำไปสู่การประดิษฐ์คิดค้นอาวุธที่ทรงอำนาจและเทคโนโลยีที่เอื้ออำนวยต่อการทำสงคราม ซึ่งมีผนวกกรวมกับแนวคิดในการขยายอาณาเขตเพื่อความมั่นคง โลกยุคล่าอาณานิคม อังกฤษและฝรั่งเศส ได้เข้าไปมีอำนาจเหนือ อินเดีย พม่า แหลมมลายู ญวน กระทั่งจิกิยังพ่ายแพ้แก่กองทัพอังกฤษที่มีจำนวนน้อยกว่ามากในสงครามฝิ่น เมื่อ พ.ศ.2383-2385 ทำให้ต้องสูญเสียอิทธิพลโดยเหนือดินแดนบางส่วนไป

เหตุการณ์เหล่านี้ ทำให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ทรงมีพระราชดำริว่า “ถึงเวลาแล้วที่ไทยจะต้องเร่งศึกษาวิชาทหารตามแบบตะวันตก เพื่อเตรียมไว้รับเหตุการณ์อันพึงเกิดขึ้นในอนาคต...”² ทรงเริ่มปรับปรุงประเทศ และกองทัพตามแบบตะวันตกทีละขั้นตามกำลังเงิน โดยโปรดเกล้าฯ ให้มีการทหารอังกฤษเข้ามาจัดการฝึกทหาร จัดหาอาวุธ ยุทโธปกรณ์ที่ทันสมัยแบบฝรั่งเข้ามาใช้ในราชการ รวมทั้งปรับการจัดการกองทหารใหม่ตามแนวทางตะวันตก ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินรัฐประศาสน์นโยบายปรับปรุงกิจการทหารอย่างจริงจัง การทหารไทยจึงได้เปลี่ยนแปลงแบบแผนเป็นแบบตะวันตกโดยสมบูรณ์

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงดำเนินการปรับปรุงกิจการทหารอย่างเป็นขั้นตอน ถือได้ว่าเป็นการปฏิวัติในกิจการทหารครั้งใหญ่ของกองทัพสยาม ได้แก่ปรับปรุงส่วนราชการและการสร้างผู้นำทางทหารพอสมควรได้ดังนี้³

พ.ศ. 2404 ก่อนขึ้นครองราชย์ โปรดเกล้าฯ ให้คัดบุตรข้าราชการบริพารมาฝึกทหารตามแบบฝรั่ง ทำหน้าที่ใส่กาเวลาทรงบาตร ตลอดจนตั้งแถวรับเสด็จ เรียกว่า “มหาดเล็กไล่กา” เป็นต้นกำเนิดของทหารมหาดเล็กในสมัยต่อๆ มา

¹ กองยุทธการ. (2535). แนวสอนวิชาประวัติศาสตร์ทหาร. หน้า 9

² กองบัญชาการทหารสูงสุด. (2525). ประวัติกองทัพไทยในรอบ 200 ปี. หน้า 101.

³ แหล่งเดิม

พ.ศ. 2414 ทรงตั้งกองทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ โดยพระองค์ทรงดำรงพระยศเป็นนายพันเอก ตำแหน่งผู้บังคับการกรม ทำให้เกิดความนิยมส่งบุตรหลานเข้ามาเป็นทหารมากขึ้น เนื่องจากเป็นเกียรติยศและได้รับราชการใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ การฝึกกองทหารมหาดเล็กใช้กระบวนกรยุทธวิธีและคำบอกทหารเป็นแบบอังกฤษ ต่อมาเมื่อมีการจัดระเบียบในกรมจนมั่นคงแล้ว ทรงขนานนามของกรมใหม่ว่า "กรมทหารมหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์"

พ.ศ. 2415 หลังจากเสด็จ สิงคโปร์และปัตตาเวียแล้ว ได้ทรงนำแบบอย่างการทหารมาดัดแปลงให้เหมาะสมกับประเทศสยาม โดยแบ่งเป็น ทหารบก 7 กรม ได้แก่ กรมทหารมหาดเล็ก กรมทหารล้อมวัง กรมทหารรักษาพระองค์ กรมทหารม้า กรมทหารปืนใหญ่ กรมทหารช่าง และกรมทหารฝึพาย ทหารเรือ 2 กรม ได้แก่ กรมทหารเรือพระที่นั่งเวสชาติศรี และกรมอรสมุพล แต่ละกรมเป็นอิสระขึ้นตรงกับพระมหากษัตริย์ พร้อมกันนี้ได้ปรับอาวุธยุทธภัณฑ์ให้ทันสมัย วางระเบียบการแต่งกายทหาร และให้เลิกตัดผมทรงมหาดไทย

พ.ศ. 2423 ได้สร้างโรงทหารหน้าขึ้นเป็นตึกใหม่ และให้พระนามว่า "ศาลายุทธนาธิการ" ต่อมาเป็นที่ตั้งกระทรวงกลาโหมจนถึงวันนี้

พ.ศ. 2428 เมื่อกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญเสด็จทิวงคต ทรงเลิกตำแหน่งกรมพระราชวังบวรสถานมงคล แล้วยุบเลิกกองทหารบกและเรือวังหน้าทั้งหมด โดยโอนเรือของวังหน้าไปสังกัดกรมเรือพระที่นั่งเวสชาติศรี และกรมอรสมุพล ส่วนทหารวังหน้าที่ชำนาญการด้านทะเลให้โอนไปสังกัดกรมแสงกับให้ถอนทหารปืนเล็กของวังหน้าไปเป็นกองตะเวนน้ำ

พ.ศ. 2429 ทรงมีพระราชดำริว่า ราชการทหารบกและทหารเรือยังแยกย้ายกันอยู่หลายพวกหลายกรม ควรจะจัดการให้แบบแผนของกรมทหารเป็นหนึ่งเดียวกัน จึงประกาศตราพระราชบัญญัติจัดการทหาร ให้รวมทหารบกและทหารเรือ ตั้งเป็นกรมเรียกว่า "กรมยุทธนาธิการ" ทั้งนี้เพื่อให้เป็นกรมส่วนกลางที่รับผิดชอบในการดำเนินการและบังคับบัญชา กรมทหารบก ทหารเรือ อย่างทันสมัย

พ.ศ. 2430 ตั้งโรงเรียนนายร้อยทหารบก แก่ไชระเบียบทหารบก และเปลี่ยนแบบแผนหลายอย่างให้ทันสมัย

พ.ศ. 2431 ตราพระราชบัญญัติเบี้ยหวัด เบี้ยรางวัลแก่ทหาร ทรงประกาศใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยศักดินา และพระราชบัญญัติว่าด้วยลำดับชั้นยศ

พ.ศ. 2435 โปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง กระทรวงกลาโหม

พ.ศ. 2441 จัดตั้งโรงเรียนนายเรือ ขึ้นเป็นครั้งแรก

พ.ศ. 2446 ข้าราชการทหารบกพร้อมใจกันนำคชาจอมพลขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พ.ศ. 2448 ประกาศใช้พระราชบัญญัติเกณฑ์ทหาร

พ.ศ. 2452 มีการประลองยุทธ์ที่ทุ่งพญาไท การสวนสนามที่หน้าลานสวนดุสิต ทำให้ประชาชนได้เห็นกองทัพสยามที่เพียบพร้อมระเบียบวินัยและศาสตราวุธ

สำหรับเครื่องแต่งกายของฝ่ายทหาร เริ่มเปลี่ยนแปลงที่เครื่องแบบทหารมหาดเล็ก ก่อนกรมมหาดเล็ก รัชกาลที่ 5 ทรงเริ่มจัดตั้งเมื่อ พ.ศ. 2411 มีบุตรข้าราชการประมาณ 20 คนมาฝึกหัดและทรงพระราชทานเครื่องแบบให้ ปี พ.ศ. 2412 โปรดให้ตั้งเป็น กรมทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ และเครื่องแบบของกรมนี้ก็ได้รับการแก้ไขเปลี่ยนแปลงอยู่เรื่อย ๆ นับแต่นุ่งผ้าม่วงจนสวมกางเกงไปในที่สุด¹

การแต่งกายของฝ่ายทหารนั้นล้าออกไปก่อนฝ่ายพลเรือน เช่น มีถุงน่องรองเท้ามาแต่เริ่มตั้งกรม พ.ศ. 2411 เสื้อฝรั่ง เช่น เสื้อทูนิค (ยาวคลุมเลยสะเอว) หมวกฝรั่ง เช่น หมวกเฮลเม็ท (ยอดแหลม) กางเกง (ขาสั้นครึ่งน่อง พ.ศ.2411 กางเกงขายาว พ.ศ.2416)

วันที่ 11 พฤศจิกายน พ.ศ.2441 ออกพระราชกำหนดเพิ่มเติมเรื่องเครื่องแต่งตัวทหาร ร.ศ.117 โดยมี พระเจ้าน้องยาเธอ เจ้ากรมขุนนครสวรรค์วรพินิต พระองค์เจ้าจิระประวัติวรเดช พระยาสีหราชเดโชไชย ทูลเกล้าฯ ถวาย ดังมีรายละเอียดดังนี้

ราชองค์รักษ์พิเศษ

ราชองค์รักษ์พิเศษ ซึ่งได้รับพระราชทานแต่เครื่องประดับ คือ สายกระบี่๑ ภูกระเป๋๑ จักรตามตำแหน่งยศสำหรับ๑ อุณาโลมสำหรับติดนำหมวก๑ พระเกี้ยวติดบ่าเสื้อ ๑ คู่ กระเป๋๑ เล่ม ²

¹ อเนก นาวิกมูล. (2525). กรุงเทพฯสองศตวรรษ. หน้า 51.

² พระราชกำหนดเครื่องแต่งตัวฝ่ายทหาร. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ก/1). (11 พ.ย.-10 ธ.ค. ร.ศ.117). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 11, หมวกจดหมายเหตุ 49/ 16.

เครื่องแต่งตัวจอมพลและนายพล

มาตรา 15 เครื่องแต่งตัวเต็มยศอย่างเดิม สำหรับจอมพลและนายพล

1. เสื้อทูนิกสีขาวย คอ แลปากกระเป๋ หลังพื้นดำ ปีกทองเปลวลงข้อไชยพฤษ
แลมีบำปีกทองเปลวลายดักสำหรับจอมพล บนบ่าติดจักรเงินใจทอง 3 จักร
แลปลายข้อมือติดดุมทองปักยันต์ที่รังคด้วย ถ้าสำหรับนายพลบนบ่าติด
จักรเงินล้วน นายพลเอก 3 จักร นายพลโท 2 จักร นายพลตรี 1 จักร
แลปลายข้อมือติดดุมทองปักไม้ปักยันต์ที่รังค
2. กังเกงขายาวสีน้ำเงินแก่ ติดแถบทองกว้าง 5 ซองติเมตร ที่ตะเข็บขาข้าง
นอก
3. หมวกแอลเมดสีขาวยมียอดพูนห่าน มีตราใช้รัตคาง
4. รัตปะคตทอง
5. กระบี่ฝักทอง สายหน้าปีกทอง

เครื่องแต่งตัวทั้งนี้ให้คงใช้ต่อไปสำหรับกับการเลี้ยงเต็มยศในพระราชวังทุกสถาน นอก
กว่านั้นให้คงใช้อย่างเช่นกำหนดไว้ในพระราชกำหนดรัตนโกสินทรศก 116¹ (ภาพประกอบ 48)

¹ พระราชกำหนดเครื่องแต่งตัวฝ่ายทหาร. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ก/1). (11 พ.ย.-10 ธ.ค. ร.ศ.117).
หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 11, หมวดจดหมายเหตุ 49/ 16.

ภาพประกอบ 48 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. หจช. (ส.) 2739).

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงนครไชยศรีสุรเดช แต่งเครื่องแบบเต็มยศจอมพลทหารบก

เครื่องแต่งตัวทหารปืนใหญ่

มาตรา 16 ทหารปืนใหญ่ให้ใช้เครื่องแต่งตัวตามพระราชกำหนดสำหรับทหารราบทุก
อย่าง เว้นไว้แต่เปลี่ยนขลิบเสื้อและกางเกงเสีย เป็นลวดแลแถบสีเหลือง

เครื่องแต่งตัวทหารม้า

มาตรา 17 ทหารม้าก็ให้ใช้เครื่องแต่งตัวตามพระราชกำหนดสำหรับทหารราบเหมือน
กันเว้นไว้แต่เปลี่ยนขลิบเสื้อกางเกงเสีย เป็นลวดแลแถบสีน้ำเงินอ่อนกับการใช้อาวุธนั้นให้ใช้
กระบี่คาดในเสื้อทั้งนายทหารแลพลทหารสิ้นด้วยกัน ส่วนนายสิบพลทหารทั้งหลายใช้ปืนด้วยกับ
กระบี่ ก็ให้ใช้กัน ... อีกด้วย ¹

เครื่องแต่งกายทหารราบมหาดเล็ก

มาตรา 18 ทหารราบมหาดเล็กนั้นให้ใช้เครื่องแต่งตัวอย่างทหารราบ ตามพระ
ราชกำหนดรัตนโกสินทรศก 116 แต่ให้เพิ่มเติมบางอย่างขึ้นบ้าง ดังนี้

1. คอแลเป้าเสื้อสำหรับนายทหารชั้นกลาง สิบสน้ำเงิน ใช้แถบทองติดหมาย เช่น
นายทหารราบทั้งปวง แต่เพิ่มลวดทองติดขดเป็นยันต์ที่ริมคอแลเป้าเข้าด้วย
2. ป่าเสื้อนายทหารชั้นต่ำกับพลทหารสิบสน้ำเงินเพิ่มแถบเหลืองขลิบรอบเข้าด้วย
3. กางเกงนายทหารชั้นต่ำกับพลทหาร เพิ่มแถบแดง กว้าง 1 ซองติเมตร ติดที่
ตะเข็บ ขากางเกงข้างนอกด้วย
4. รัตประคดสำหรับนายทหารชั้นกลางให้เพิ่มริ้วทองสลับเงินขึ้นบนพื้นแดงด้วย²

¹ พระราชกำหนดเครื่องแต่งตัวฝ่ายทหาร. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ก/1). (11 พ.ย.-10 ธ.ค. ร.ศ.117).
หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 11, หมวดยจดหมายเหตุ 49/ 16.

² แหล่งเดิม.

มาตรา 19 พระราชทานพระราชานุญาตให้นายสิบพลทหารมหาดเล็กใช้เสื้อขาวตาม
มาตรา 8 แห่งพระราชกำหนดเครื่องแต่งตัวทหารได้ด้วยแต่กังเกงขาวห้ามมิให้ใช้

มาตรา 20 เสื้อทหารมหาดเล็กอย่างเดิม ซึ่งเป็นเสื้อทูนิกสีแดง สำหรับนายทหารชั้น
กลางคอแลปากกระเป๋าล้างพื้นดำ ปักเป็นลายช่อไชยพฤกษ์ด้วยทองข้อมือพื้นดำปักเป็นลายช่อ
ไชยพฤกษ์กับอักษรพระนาม "ส,พ,ป,ม,จ," ด้วยทองแกมเงิน สำหรับนายทหารชั้นต่ำกับพล
ทหาร คอพื้นดำปักลงริมด้วยไหมเหลือง ข้อมือพื้นดำปักเป็นอักษรพระนาม "ส,พ,ป,ม,จ," ด้วย
ไหมเหลืองแกมยว่น ให้คงใช้กับเครื่องสิ่งอื่นที่กำหนดไว้ใหม่ แต่งในงานเดิมยศซึ่งมีในพระ
ราชวังทุกสถาน¹ (ภาพประกอบ 49)

¹ พระราชกำหนดเครื่องแต่งตัวฝ่ายทหาร. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ก/1). (11 พ.ย.-10 ธ.ค. ร.ศ.117).
หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 11, หมวดจดหมายเหตุ 49/ 16.

ภาพประกอบที่ 49 เครื่องแบบทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ สมัยปลายรัชกาลที่ 5

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. กระจกเงาดีฟ 35-111)

เครื่องแต่งตัวนักเรียนทหาร

มาตรา 21 นักเรียนทหารให้ใช้เครื่องแต่งตัวเป็นพลทหารราบ แต่ใช้เครื่องหมายเหล่าอย่างนี้

1. นักเรียนนายร้อย คอแล่ป่าสายสีแดง แลติดแถบทองพาดกลางป่าเส้นหนึ่งด้วย กับติดลวดแดงที่คอเป็นขากังเกงข้างนอกด้วย
2. นักเรียนนายสิบ ป่าสายสีแดง คอไม้สาบ¹

มาตรา 22 พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้นักเรียนนายร้อยใช้เสื้อแล่กางเกงยาว ตามมาตรา 8 แห่งพระราชกำหนดเครื่องแต่งตัวทหารได้ด้วย²

เครื่องหมายผู้มีหน้าที่ในการรบ

มาตรา 23 ทหารผู้มีหน้าที่ในการรบ ซึ่งประจำการเป็นพนักงานในกรมยุทธบัตรทัพ พวกหนึ่ง พนักงานในกองพยาบาลพวกหนึ่ง พนักงานในกองดุริยางค์พวกหนึ่ง พนักงานในกรมยุทธศึกษาพวกหนึ่ง จะติดป่าตามยาวแต่ไหล่มาหาคอ เช่น พวกที่มีหน้าที่ในการรบนั้นไม่ได้ ให้ติดทางป่าแต่หน้าไหล่ไปหลังไหล่³

มาตรา 24 พระราชกำหนดอันนี้ให้เพิ่มเข้าในพระราชกำหนดเครื่องแต่งตัวทหารอันได้มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าให้ไว้แต่ ณ วันที่ 27 มกราคม รัตนโกสินทรศก 116 นั้นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน⁴

¹ พระราชกำหนดเครื่องแต่งตัวฝ่ายทหาร. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ก/1). (11 พ.ย.-10 ธ.ค. ร.ศ.117). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 11, หมวดจดหมายเหตุ 49/ 16.

² แหล่งเดิม.

³ แหล่งเดิม.

⁴ แหล่งเดิม.

พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการปรับปรุงการจัดส่วนราชการทหารมีมากมาย ตามที่ได้มีส่วนสำคัญๆ มากแล้วไว้แล้ว รวมถึงการปรับเปลี่ยนในด้านเครื่องแต่งกายทหาร ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในกิจการทหารที่สำคัญยิ่งของชาติ ส่งผลทำให้เกิดการพัฒนากองทัพไทย ทั้งเป็นจุดเริ่มต้นและเป็นรากฐานการทหารที่มีประสิทธิภาพ ก่อให้เกิดการพัฒนาไปสู่ความทัดเทียมกับนานาประเทศ แสดงถึงพระปรีชาสามารถของพระองค์ในด้านการทหาร รวมทั้งมีการแสดงการสวนสนามให้เห็นแสนยานุภาพและความพร้อมเพียง ส่งผลทางจิตวิทยาทั้งทางตรงและทางอ้อม สามารถสร้างความมั่นใจในความปลอดภัยให้แก่ประชาชนในประเทศ ทำให้นานาประเทศได้ประจักษ์ถึงการปรับปรุงกิจการทหารอย่างมีประสิทธิภาพ ย่อมเป็นส่วนหนึ่งในการรักษาและป้องกันเอกราชของชาติไว้

2.1.2 เครื่องแต่งกายพลเรือน

รูปแบบของเครื่องแต่งกายพลเรือน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ต่อมา วันที่ 13 ธันวาคม ร.ศ.118 ได้มีการออกพระราชบัญญัติเครื่องแต่งตัวพลเรือน และแก้ไขเพิ่มเติมอีกเมื่อ วันที่ 25 ตุลาคม ร.ศ.119 ดังต่อไปนี้

หนังสือกราบบังคมทูล วันที่ 24 กันยายน ร.ศ.119

... ว่าเรื่องเครื่องแต่งตัวสำหรับข้าราชการพลเรือนซึ่งได้ใช้แล้วนั้นยังขาดตราสำหรับติดหมวกอยู่ ได้ทูลเกล้าฯ ถวายตัวอย่างมา ถ้าโปรดเกล้าฯ แล้วจะได้ทำใช้ต่อไป อนึ่งเห็นว่าควรมีชั้นที่ 4 ขึ้นอีกชั้นหนึ่ง สำหรับข้าราชการชั้น นายเวร ขุนหมื่นประทวนแลกรมการอำเภอ แต่ควรมีแต่ครึ่งยศขาวกับดำ อย่างชั้นนายร้อย ผิดกันแต่ปลัดรี้วทองลงคงมีแต่ครึ่งหนึ่ง ดังตัวอย่างที่ทูลเกล้าฯ ถวายนี้ อนึ่งหมวกสำหรับข้าราชการมลายูนั้น เห็นว่าตามอย่าง ที่พระราชทานเจ้าพระยาไทร ควรใช้เป็นแบบได้ ยกแต่ภูษนกเสียบ...¹

... ด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขเพิ่มเติมแบบเครื่องแต่งตัวข้าราชการพลเรือนคือแก้รูปเสื้อครึ่งยศอย่างนุ่งกางเกงอย่าง ๑ เดิมอย่างหมวกข้าราชการมลายูอย่าง ๑

¹ เรื่องเครื่องแต่งตัวพลเรือน. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ม/37). (28 ก.ย.-29 ต.ค. ร.ศ.119). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 2, หมวดจดหมายเหตุ 3/ 222.

กับเพิ่มเครื่องแต่งตัวข้าราชการชั้นที่ ๔ อีกอย่าง ๑ เป็นการที่ต้องแก้ไขพระราชบัญญัติ ...
จึงได้รวบรวมความทั้งเก่าใหม่เป็นพระราชบัญญัติอันเดียวกันที่จะใช้แทนพระราชบัญญัติที่ได้
ประกาศแต่ก่อน ... แลในร่างใหม่นี้ได้เพิ่มเติมแบบเครื่องแต่งตัวตามปรกติ แต่จะทำได้ด้วยสีดำ
หรือสีดาก็ได้ ...¹

ดำรงราชานุภาพ
เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

พระราชบัญญัติเครื่องแต่งตัวฝ่ายพลเรือนหัวเมือง ร.ศ. 118

มาตรา 1 เครื่องแต่งตัวเต็มยศสักหลาดดำรูปพรอกปิดคอ ชายยาวถึงเหนือเข่า มี
ลายปักทองต่างกันดังนี้ คือ

ชั้นที่ 1 ออกปักขอบแลมีกรนขนาด 5 แถวคอข้อมือปักขอบแลลายเต็ม ชายเสื้อ
ข้างหลังปักลายกรนขนาด 3 แถว ป่าแถบทอง 4 สาย

ชั้นที่ 2 ออกปักขอบแลมีลายกนกเปลว คอและข้อมือ ปักขอบ มีลายดอกข้างละ
ดอก 1 ป่าแถบทอง 3 สาย

ชั้นที่ 3 ออก คอ แลข้อมือปักขอบ ป่าแถบทอง 2 สาย

ดาวเงินติดบนแถบป่า ชั้นเอกข้างละ 3 ดวง ชั้นโทข้างละ 2 ดวง ชั้นตรีข้างละ
ดวง 1

กึ่งแกว สักหลาดดำติดแถบทองลายไชยพฤกษ์กว้างนิ้วกึ่ง
รัดประคด ชั้นที่ 1 ไหมทอง ชั้นที่ 2 ไหมขาปนทอง ชั้นที่ 3 ไหมขาปน
ล้วน

หมวก เฮลเม็ทขาว พับแถบทองลายไชยพฤกษ์กว้างนิ้วกึ่ง ยอด
จุลมงกุฎแลรักร้อยทอง

¹ เรื่องพระราชบัญญัติเครื่องแต่งตัวพลเรือนหัวเมือง. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ม/37). (25 ต.ค.-1 พ.ย.
ร.ศ.119). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 3, หมวดจดหมายเหตุ 1/222.

รองเท้า
กระบี่

สีดำ
พลเรือนฝึกดำเครื่องทอง ¹ (ภาพประกอบ 42, 43)

ภาพประกอบ 50 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. 001 หวญ. 8/12)

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ แต่งเครื่องแบบเต็มยศ
เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย (พ.ศ.2435-2458)

¹ เรื่องพระราชบัญญัติเครื่องแต่งตัวพลเรือนหัวเมือง. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ม/37). (25 ต.ค.-1 พ.ย. ร.ศ.119). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 3, หมวดจดหมายเหตุ 1/ 222.

ภาพประกอบ 51 พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์)

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. กจช. (ส.) 751)

พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) แต่งเครื่องแบบเต็มยศ อำมาตย์โท
สังกัดกระทรวงมหาดไทย ภาพนี้สันนิษฐานว่า จะฉายในกลางรัชกาลที่ 5 ราว พ.ศ.2438-2441
เมื่อยังเป็น หลวงอนุรักษภูเบศร์ ตำแหน่งข้าหลวงมหาดไทย มณฑลกรุงเก่า

มาตรา 2 เครื่องแต่งตัวเครื่องยศอย่างที่ 1 สักหลาดดำรูปฟรอกปิดคอ ดุมทองนำ 7 หลัง 2 เม็ด คอแลบ่าปักเหมือนเสื้อเต็มยศ ข้อมือปักแต่งขอบอย่างแบบเสื้อเต็มยศ

กางเกง	สักหลาดดำแถบทองเหมือนกางเกงเต็มยศ
รองเท้า	สีดำ
กระเป๋ารัดประคด	เหมือนเต็มยศ
หมวก	เฮลเม็ทขาวจุกขาว แลพันผ้าขาว นำหมวกมีตราแผ่นดิน ทองติดนำหมวก แลสายรัดคางไหมทอง กระบังหมวกสีขาว ชั้นที่ 1 กระบังมีขลิบทอง ¹

มาตรา 3 เครื่องแต่งตัวเครื่องยศอย่างที่ 2 สักหลาดดำรูปราชเปแตน ดุมทอง 5 เม็ด ติดแถบป้าอย่างเต็มยศ

ผ้าถุง	ไหมสีน้ำเงินแก่
ถุงเท้า	ขาว
รองเท้า	ดำ
หมวก	เหมือนเครื่องยศอย่างที่ 1 ไม่ใช่กระเป๋ เครื่องแต่งตัวเครื่องยศ ทั้ง 2 อย่างนี้ใช้อย่างใดอย่างหนึ่ง ได้เหมือนกัน

มาตรา 4 เครื่องแต่งตัวสำหรับชั้นที่ 4 ใช้เหมือนกันทั้งเต็มยศแลเครื่องยศดังนี้คือ

เสื้อ สักหลาดดำรูปฟรอก ดุมทองนำ 7 หลัง 2 เม็ด คอแลข้อมือ
ขลิบแถบทองถัก

กางเกง สักหลาดดำติดแถบทองถัก

หมวก เต็มยศใช้เฮลเม็ทขาว จุกขาว พันผ้าขาว มีตราอำมแผ่นดิน
ทองติดนำหมวก เครื่องยศใช้หมวกเฮลเม็ทนั้นหรือหมวกแก้ว
อย่างชั้นที่ 3 ก็ได้

¹ เรื่องพระราชบัญญัติเครื่องแต่งตัวพลเรือนหัวเมือง. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ม/37). (25 ต.ค.-1 พ.ย. ร.ศ.119). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 3, หมวดจดหมายเหตุ 1/ 222.

กระบี่, รัตประคต, รองเท้า เหมือนอย่างชั้นที่ 3 เครื่องแต่งตัวเครื่องยศอย่างที่ใช้ได้
เหมือนกัน¹ (ภาพประกอบที่ 52)

ภาพประกอบ 52 เครื่องแต่งตัวเครื่องยศกระทรวงมหาดไทย

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. กระจกเนกาติฟ 31791)

สมเด็จพระยาธรรมาธิราชูปถัมภ์ และข้าราชการกระทรวงมหาดไทย แต่เครื่อง
แต่งตัวเครื่องยศกระทรวงมหาดไทย ฉายเมื่อประชุมเทศบาลกระทรวงมหาดไทยเป็นครั้งแรก
พ.ศ.2438

¹ เรื่องพระราชบัญญัติเครื่องแต่งตัวพลเรือนหัวเมือง. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ม/37). (25 ต.ค.-1 พ.ย.
ร.ศ.119). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 3, หมวดจดหมายเหตุ 1/222.

มาตรา 5 เครื่องแต่งตัวตามปกติในราชการ

เสื้อ	ผ้าขาวรูปราชเปแตน ดุมทอง 5 เม็ด ติดแถบดำอย่างเต็มยศ
กางเกง, ผ้านุ่ง, กางเกงผ้าขาว หรือนุ่งผ้าสีน้ำเงินแก่	
ถุงเท้า	สีขาว
รองเท้า	สีดำหรือสีขาวก็ได้
หมวก	อย่างเดียวกับเครื่องยศ
กระบี่	อย่างเดียวกับเครื่องยศ แต่ใช้ได้เมื่อนุ่งกางเกง ¹

มาตรา 6 เครื่องแต่งตัวสำหรับข้าราชการมลาญเหมือนกับที่เข้ามาทุกอย่าง เว้นไว้แต่หมวกให้ใช้หมวกกลมเคร้าสะเทิน หุ้มกัมหมี่ดำคาดผ้าดำรัดไหมทอง และไม่มีใบจะใช้หมวกสีขาวสำหรับแต่ปกติได้

มาตรา 7 เครื่องแต่งตัวสำหรับเดินทางเหมือนกับเครื่องแต่งตัวปกติ แต่เสื้อกางเกงจะใช้สีดำ หรือสีกาบิ หรือสีขาวก็ได้

มาตรา 8 เครื่องแต่งตัวเต็มยศอย่างเยียรบับซึ่งใช้อยู่ ในบัดนี้จะใช้แทนเครื่องแต่งตัวเต็มยศ อย่างใหม่นี้ก็ได้ไม่ห้ามปราม

¹ เรื่องพระราชบัญญัติเครื่องแต่งตัวพลเรือนหัวเมือง. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ม/37). (25 ต.ค.-1 พ.ย. ร.ศ.119). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 3, หมวดจดหมายเหตุ 1/222.

2.2.2 เครื่องแต่งตัวกระทรงวัง

... ครึ่งยศชาวเสื้อมีเสื้อขาวทหารแต่ไม่มีสาบ ปิดที่ป่าเสื้อมีป่ารูปเป็นจั่วทรงสูงตั้งแบบที่ทูลเกล้าฯ ถวายมาในนี้ มีลำดับ 5 ชั้น ตามเสื้อมีอยู่ในปัจจุบันนี้ ป่านี้ลายเหมือนกันทุกกรมแต่ศรีพื้นให้เปลี่ยนตามศรี คอ แลข้อมือ เสื้อมีสำหรับกรมนั้น คือ

กรมวังกลาง ศรีน้ำเงินแก่

กรมวังนอก ศรีเขียวแก่

กรมมหาดเล็ก ศรีชมพูแก่

ที่มีกำหนดแล้ว 3 กรมเท่านั้น... จะกำหนดศรีสำหรับกรมต่าง ๆ อีก คือ

กรมพระคลังข้างที่ ศรีเหลืองแก่

กรมหมอ ศรีชาด

กรมป่าในกระทรงวัง ศรีขาว¹

เสื้อครึ่งยศชาวนี้ใช้คุมทองสำหรับกรมนั้น ๆ ดังที่มีอยู่แล้วแลที่จะขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตต่อไป

เมื่อใช้เสื้อครึ่งยศชาวอย่างนี้ให้สวมกางเกงขาวมีหมวกกับชั้นที่ 1 มีกระบังขลิบทอง ชั้นรองลงไปเป็นกระบังเกลี้ยงที่นำหมวกมีพระเกี้ยวกาไหล่ทองติด

อนึ่ง เสื้อครึ่งยศดำเวลานี้คงมีแต่ชั้นที่ 1 ที่ 2 เท่านั้น นอกนั้นใช้เดมยศเสมออยู่ข้างหุรุมมากเพราะเป็นเสื้อปัก จึงคิดด้วยเกล้าว่าจะขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้มีครึ่งยศดำขึ้นอีกอย่างหนึ่งเป็นเสื้อรูปอย่าง เสื้อขาวแต่คอแลข้อมือเป็นกำมหยี่ศรีตามกรม กางเกงดำมีริ้วศรีตามกรมติดที่ตักเข็มข้างนอกเป็นริ้วเล็กอย่างขลิบริมเสื้อทหารฤาอย่างกางเกงทหารมหาดเล็กแต่ก่อนที่ขลิบเหลืองนั้น เสื้อใช้คุมทองติดป่าอย่างเสื้อขาว ใช้หมวกเก็บอย่างเสื้อขาวด้วย ส่วนเสื้อครึ่งยศชั้นที่ 1 ที่ 2 นั้น ให้ใช้เป็นเดมยศอย่างน้อยสำหรับการไม่สำคัญ คือที่พลเรือนครึ่งยศทหารเดมยศเหล่านั้น ป่าเสื้อสีคิดด้วยเกล้า ว่าให้ใช้ได้กับเสื้อเดมยศด้วย เพราะรูปก็เป็นอย่างไทยลายก็เช่นกันได้กับลายเสื้อเสียแล้วจะได้เป็นเครื่องหมายขึ้นอีกด้วย²

¹ เรื่องเครื่องแต่งตัวข้าราชการกระทรงวัง. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ว./1). (14 มี.ค. ร.ศ.117 -17 ม.ค. ร.ศ.118). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 10, หมวดจดหมายเหตุ 4/ 222.

² เรื่องเดิม

ในเรื่องการแต่งกายของเจ้านายฝ่ายหน้า ข้าราชการ ทหารและพลเรือน ที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกวัดขั้นมากในเรื่องการแต่งกายของข้าราชการ ดังจะเห็นได้จาก ประกาศพระราชนิยม ในวันที่ 3 ตุลาคม ร.ศ. 117 (พ.ศ.2441) เป็นประกาศในเรื่องให้ข้าราชการแต่งตัวให้ถูกต้องเรียบร้อยอย่างธรรมเนียมสำหรับพระราชฐานต่าง ๆ ถ้าผู้ใดละเลย ก็ว่าโทษเพียงตัดเงินเดือนเล็กน้อยเพียงหนึ่งถึงสองบาท เพียงพอให้ละอายแก้ไข¹

2.3 การแต่งกายของเจ้านายฝ่ายในและสตรีในราชสำนัก

ในด้านทรงผมนั้น ใน พ.ศ. 2414 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินกลับจากประพาสสิงคโปร์ โปรตุเกส ให้สตรีในราชสำนักเลิกไว้ผมปีกมาไว้ผมตามแบบสตรีตะวันตก ทรงผมของสตรีในราชสำนักจึงเปลี่ยนจากผมปีกมาเป็นผมยาวประป่าแทนตามพระราชดำริอยู่ระยะหนึ่ง โดยมีเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ พระสนมเอก เป็นผู้นำในการไว้ผมทรงใหม่ (ภาพประกอบ 53) ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงเล่าว่า

... เมื่อผู้ชายเลิกผมมหาดไทยแล้ว ก็เกิดปัญหาว่าฝ่ายหญิงจะไว้ผมปีกอย่างเดิมหรือเปลี่ยนเป็นผมยาวตามไปด้วย คนที่สูงอายุเคยชินกับผมปีกก็ยังไม่อยากไว้ผมแบบเก่ายุ ไม่เหมือนพวกผู้ชายที่พร้อมจะเปลี่ยนตามอยู่แล้วครั้งนั้นพระเจ้าอยู่หัวตรัสชวนอย่างไรไม่ทราบ ปรากฏแต่ว่าเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ทูล รับอาสา แล้วเอาตัวออกหน้า กล้าเลิกตัดผมปีก ไว้ผมยาวก่อนผู้อื่น เห็นจะถูกคนดู และบางทีถูกค่อนอยู่พักหนึ่ง แต่ไม่ช้าก็มีพวกนางในเอาอย่างไปทำตามมากขึ้นโดยลำดับ จนผมปีกสูญไปด้วยกันกับผมมหาดไทย เพราะ เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ ...²

แต่ต่อมาความนิยมกลับเปลี่ยนเป็นการไว้ผมทรงดอกกระพุ่ม คือ ตัดผมทั้งศีรษะ แล้วปล่อยให้ยาวขึ้นเล็กน้อยคล้ายดอกกระพุ่ม เมื่อผมยาวพอดีก็หวีเสียขึ้นไปตรง ๆ และตัดพองามเรียกว่า "ผมตัด" หรือ "ผมดอกกระพุ่ม"³ (ภาพประกอบ 54, 55)

¹ ประกาศพระราชนิยม. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ว./23). (3 ต.ค. ร.ศ.117). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 2, หมวดยจดหมายเหตุ 14/16.

² สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2525). พระสนมเอก. หน้า 30.

³ กรมศิลปากร. (2525). สมุดภาพวิวัฒนาการการแต่งกายสมัยรัตนโกสินทร์. หน้า 63, 64.

ภาพประกอบ 53 เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ (แพ บุนนาค)

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. กจช. (ส.) 15723).

เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ (แพ บุนนาค) ผู้ที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงการแต่งกายฝ่ายผู้หญิงสมัยรัชกาลที่ 5

ภาพประกอบ 54 พระองค์เจ้าสุจิตราภรณี พระราชธิดาในรัชกาลที่ 5 ทรงผมตัด

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. 001. หวญ. หีบที่ 30).

พระองค์เจ้าสุจิตราภรณี พระราชธิดาในรัชกาลที่ 5 ลักษณะทรงผมตัด หรืออนุโลม
เรียกว่า ผมทรงดอกกระพุ่ม เป็นการไว้ทรงผมของสตรีตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 - ต้นรัชกาลที่ 6

ภาพประกอบ 55 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงผมตัด

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. หวญ. กระจกเงาตีฟ 18-22).

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ลักษณะด้านหลังทรงผมตัด จดลองพระองค์
แขนขาหมูแฮม

การแต่งกายของเจ้านายฝ่ายในและสตรีในราชสำนัก มีการปรับเปลี่ยนหลายครั้งใน
 ดอนต้นรัชกาล ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนจากนุ่งโจงมาเป็นนุ่งจีบแต่ยังคงห่มแพร
 สไบเฉียงตัวเปล่า เหมือนสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (ภาพประกอบ 56) จนถึงงานบรม
 ราชาภิเษก ใน พ.ศ. 2416 โปรดเกล้าฯ ให้ปรับเปลี่ยนเครื่องแต่งกาย กล่าวคือ ให้คงแบบนุ่ง
 จีบอย่างเดิมไว้แต่สำหรับแต่งกับห่มคาดหรือสไบปัก ในงานพระราชพิธีที่ต้องแต่งเต็มยศใหญ่
 แต่ในงานพระราชพิธีโดยทั่วไปนั้น ให้นุ่งโจงและใส่เสื้อแขนยาวชายเสื้อเพียงชั้นนอก ซึ่งเรียกกัน
 ว่า เสื้อแขนกระบอก แล้วห่มแพรสไบเฉียงกับตัวเสื้อและให้สวมเกือกบูต กับถุงเท้าหุ้มตลอด
 น่องด้วย¹ (ภาพประกอบ 57).

¹ กรมศิลปากร. (2525). สมุดภาพวิวัฒนาการการแต่งกายสมัยรัตนโกสินทร์. หน้า 46, 49.

ภาพประกอบ 56 สมเด็จพระนางเจ้าสุภัททันตะกุลมารีรัตน์ ฉลองพระองค์ผ้ายกจีบหมัดตาด

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. กจช. (ส.) 2489).

สมเด็จพระนางเจ้าสุภัททันตะกุลมารีรัตน์ ฉลองพระองค์ผ้ายกจีบ หมัดตาดและฉลองพระบาทอย่างตะวันตก สตรีในราชสำนัก เพิ่งจะเริ่มสวมรองเท้า สมัยต้นรัชกาลที่ 5 ตามพระราชดำริ เรียกว่า รองเท้าบู๊ต

ภาพประกอบ 57 สมเด็จพระศรีสวรินทราบรมราชเทวี ฉลองพระองค์เต็มยศใหญ่

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. กจช. (ส.) 72556).

สมเด็จพระศรีสวรินทราบรมราชเทวี ฉลองพระองค์เต็มยศใหญ่ ในรัชกาลที่ 5 โปรดให้สตรีในราชสำนัก นุ่งผ้ายกจีบ ห่มคาดหรือสไบปัก สำหรับในพระราชพิธีที่กำหนดให้ แต่งเต็มยศใหญ่

เมื่อเจ้าชายออสการ์ (Prince Oscar) แห่งประเทศสวีเดน ได้เสด็จมาเยือนเมืองไทย ในเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. 2427 นั้น ได้เข้าเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระศรีสวรินทรา พระบรมราชเทวี เจ้าชายพระองค์นี้ได้พรรณนาถึงการแต่งพระองค์ของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วยความชื่นชม มีใจความว่า

... ฉันแปลกใจ เมื่อเข้ามาเผชิญหน้ากับผู้ที่มียูปร่าง
อ่อนแอแบบบาง อายุราว 19 ปี
แต่งกายคล้ายมหาดเล็กแต่มีความคิดดีในการแต่งกาย
ทำให้ดูหยดย่อยแสนจะหรรษา
เครื่องทรงของพระราชินีซึ่งเข้ากับสิ่งแวดล้อมอย่างวิเศษสุดนั้น
ประกอบด้วยฉลองพระองค์โบรเคดสีทอง ๆ เงินพอติพระองค์
แขนเป็นจีบ ๆ ทำด้วยไหมทองมีจุดขาว ๆ
มีแพรสีเขียวพันรอบพระองค์
ชายด้านหนึ่งพาดบนพระอังสาซ้ายอย่างหลวม ๆ
ทรงสนับเพลาหรือผ้าทรงแบบเดียวกับที่พวกผู้ชายนุ่ง
เป็นสีน้ำเงินแก่กับทอง ทำให้ดูเครื่องแต่งพระองค์
ที่ประหลาดแต่สวยงามนี้ครบชุด... ¹

หลังจากเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกในปี พ.ศ. 2440 มีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการแต่งกายของเจ้านายฝ่ายในและสตรีในราชสำนัก โดยดัดแปลงมาจากแบบอย่างการแต่งกายของสตรีตะวันตก โดยเฉพาะสตรีอังกฤษสมัยควีนวิกตอเรีย เป็นเสื้อแขนพองตรงไหล่ แขนยาว หรือบางครั้งนิยมแขนยาว เพียงศอก ที่เรียกว่า “เสื้อแขนขาหมูแฮม” (leg of mutton) ตัวเสื้อประดับด้วยลูกไม้หรือติดโบว์ทั้งตัว ตัวเสื้อพอดิตัว นิยมคอเสื้อตั้งสูง แต่ยังคงนุ่งผ้ายกจีบ หรือโจงกระเบนเป็นผ้าม่วง ผ้าลาย หรือผ้าพื้นเข้าสีเสื้อ แล้วแต่โอกาส สะพายแพร สวมถุงน่องและรองเท้า (ภาพประกอบ 58, 59)

¹ สมภพ จันทรประภา. (2529). สมเด็จพระศรีสวรินทราบรมราชเทวีฯ. หน้า 56.

ภาพประกอบ 58 การแต่งกายของสตรีในราชสำนัก แบบเสื้อแขนขามุแฮม

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. หวญ. กระจกเนกาตีฟ 188-15).

พระวิมาดาเธอฯ สุธาสินีนาฏ ปิยมหาราชปรีวีร์ดา สมเด็จพระเจ้า กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกลินี ในฉลองพระองค์แบบเสื้อแขนขามุแฮม ทับฉลองพระองค์ใน ทรงสะพายแพรจีบอย่างตึงมากตามความนิยม ฉลองพระบาทสันสูงและถุงพระบาทลายอย่างตะวันตก ผมหัสด

ภาพประกอบ 59 พระนางเจ้าสุชมลศรีพระราชเทวี ฉลองพระองค์แบบแขนขาหมูแฮม

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. กจช. (ส.) 1758).

พระนางเจ้าสุชมลศรีพระราชเทวี ฉลองพระองค์แบบแขนขาหมูแฮม แขนยาวเพียงศอก ปลายแขนระบาย ผ้าทรงสะพักเป็นผ้าปัก ภูเขาโจงกระเบน ฉลองพระบาทสั้นสูง ถุงพระบาททยอยกลาย

ถึงตอนปลายรัชกาล มีการเปลี่ยนแบบเสื้ออีก โดยนิยมใช้ผ้าแพร ผ้าไหมและผ้าลูกไม้ ตัดแบบยุโรป คือเสื้อตั้งสูง แขนบางพองฟู มีระบายลูกไม้เป็นชั้น ๆ รอบแขนเสื้อเอวเสื้อจีบเข้ารูปหรือคาดเข็มขัด ยังคงสะพายแพร สวมถุงเท้าที่มีสายโปรงหรือปักด้วยด้ายสวมรองเท้าสันสูง เริ่มนิยมใช้เครื่องสำอางและเครื่องประดับที่ส่งมาจากตะวันตก เช่น น้ำหอม สร้อยไข่มุก และ เพชรนิลจินดา (ภาพประกอบ 60)

สตรีชั้นสูงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้เปลี่ยนแปลงมาสวมเสื้อแบบตะวันตก มีการดัดแปลงการห่มสไบมาเป็นสะพายแพรแทน โดยการนำเอาแพรที่เคยจีบตามขวางเพื่อห่มเป็นผ้าสไบ มาจีบตามยาวจนเหลือเป็นผืนแคบตรงให้เหมาะ แล้วสะพายบนบ่าซ้าย รวบชายไว้ที่เอวข้างขวาเป็นที่นิยมกว่าการห่มสไบเฉียง (ภาพประกอบ 61) เมื่อเสด็จประพาสหัวเมือง บางเวลาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าคุณพระประยูรวงศ์นำนางในขึ้นติดตามเสด็จ เวลาขึ้นม้าจำต้องแก้ไขเครื่องแต่งตัวบ้าง เช่น การห่มสไบแพรเมื่อขึ้นม้าดูไม่สะดวกและเหมาะสม จึงต้องสะพายแพรเส้นเล็กแทนห่มสไบเฉียง ต่อมาพวกนางในอยากแต่งตัวอย่างนั้นในเวลาออกแขกโดยปกติ เพราะสะพายแพรไม่ปิดเสื้อมากเหมือนห่มสไบเฉียง อาจจะทำให้เสื้องามขึ้น เจ้าคุณพระประยูรวงศ์จึงออกหน้าให้นำใช้แบบแต่งตัวสะพายแพร¹

... สมัยนั้นเจ้าคุณพระประยูรวงศ์จึงได้เป็นผู้นำแบบแต่งตัว
ของนางในอยู่นาน ก็คงเป็นเพราะท่านอยู่ใกล้ชิดพระเจ้าอยู่หัว
อาจทูลปรึกษาหารือพระราชนิยมได้ผิดกับผู้อื่น
ท่านออกแบบอย่างใด คนอื่นก็ทำตามโดยไม่รังเกียจ ...²

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ . เล่มเดิม . หน้า 42.

² แหล่งเดิม.

ภาพประกอบ 60 พระวิมาดาเธอฯ กรมพระสุทธาสินี ปิยมหาราชปอรัจฉา ฉลองพระองค์ปลาย
สมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. หวญ. กระจกเงาชาติ 298-13)

พระวิมาดาเธอฯ กรมพระสุทธาสินี ปิยมหาราชปอรัจฉา ในฉลองพระองค์เสื้อแบบนิยม
ต่อมาจากเสื้อแขนขาหมูแฮม กล่าวคือเป็นเสื้อแขนพองยาวจรดข้อมือ ตบแต่งตามความคิด
ของแต่ละบุคคล ยังคงสะพายแพรจีบ และเริ่มห้อยสายนาฬิกาข้อมือเป็นเครื่องประดับอีกชนิด
หนึ่ง

ภาพประกอบ 61 การแต่งกายของสตรีในราชสำนัก เมื่อเสด็จประพาสหัวเมืองต่างๆ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. หวญ. กระจกเงาตีฟ 45-20)

การแต่งกายของสตรีในราชสำนัก เมื่อตามเสด็จประพาสหัวเมืองต่าง ๆ จะสวมหมวกแบบฝรั่ง สะพายแพรแทนการห่มสไบ การสะพายแพร คือการนำเอาแพรจีบตามขวางเอวมาจีบตามยาวอีกครั้งจนเหลือผืนแคบตรึงให้แน่น แล้วสะพายบนบ่าซ้ายไว้ที่เอวด้านขวา เพื่อสะดวกแก่การเดินทาง

สำหรับผ้าโจงกระเบนนั้นนิยมนุ่งผ้ายกดอกเวลาออกงาน และนุ่งผ้าลายในเวลาปกติ ในด้านเครื่องประดับเปลี่ยนจากสร้อยสังวาลย์และจี๊แบบเดิม เป็นเข็มกลัดติดสไบทำรูปแบบอย่างเข็มกลัดติดเสื้อของสตรีตะวันตก ซึ่งออกแบบแล้วสั่งทำจากต่างประเทศ ดังที่เคมเปิลส์ ชาวตะวันตกซึ่งเข้ามารับราชการในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้กล่าวว่า แม้ผู้หญิงชั้นสูงยังคงนุ่งผ้านุ่ง แต่สวมเสื้อแบบตะวันตกตัดเย็บด้วยผ้าไหม ผ้ามัสลินหรือผ้าซาติน ดบแต่งด้วยลูกไม้ พร้อมทั้ง กระดุมและเข็มกลัดราคาแพง¹ (ภาพประกอบ 62)

ปรากฏหลักฐานจากภาพถ่ายว่า ในช่วงนี้เจ้าฝ่ายหญิงในคุ้มเจ้านายทางเหนือและอีสาน ดังเช่น เจ้าดารารัศมี พระราชชายาและเจ้าอุบลวรรณ ทางภาคเหนือและเจ้าเซียงคำ จาก อุบลราชธานี ทางอีสาน เป็นต้น ก็สวมเสื้อประดับลูกไม้และนุ่งผ้าขึ้นพื้นเมืองเช่นกัน คาร์ล บ็อค ซึ่งได้เดินทางไปทางเหนือใน พ.ศ.2424 ก็ได้บันทึกไว้ว่า สตรีชั้นสูงทางภาคเหนือเริ่มสวม เสื้อแบบตะวันตก² แสดงว่าแนวคิดในการปรับเปลี่ยนการแต่งกายของสตรีชั้นสูงและชั้นกลาง ได้เผยแพร่ไปสู่ส่วนภูมิภาคด้วย อย่างไรก็ตาม สตรีชั้นสูงเหล่านี้ยังคงการนุ่งผ้าขึ้นตามวัฒนธรรมเดิมของตน มิได้นุ่งโจงกระเบนดังเช่นราชสำนักที่กรุงเทพฯ (ภาพประกอบ 63)

¹ J.G.D. Campbel. (1902). *Siam in the twentieth Century*. P. 52.

² คาร์ล บ็อค อัลเฟรด. (2505). *แผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง*. หน้า 53.

ภาพประกอบ 62 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. หวญ. กระจกเนกาตีฟ 560.

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ฉลองพระองค์ยาวคลุมพระโสณีเข้ารูป ตกแต่งรอบคอปลายแขนและชายเสื้อด้วยลูกไม้จากต่างประเทศ ทรงห้อยนาฬิกาพก ผ้าทรงสะพักแพรอัดกลีบ ตรึงด้วยเข็มกลัดช่ออัญมณีขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นเครื่องประดับแบบตะวันตกที่เข้ามาแทนเครื่องประดับแบบเดิม ทรงอุ้มพระบาทแพร ฉลองพระบาทหนังหุ้มสัน

ภาพประกอบ 63 เจ้านารัตน์ พระราชชายาในรัชกาลที่ 5 ฉลองพระองค์แบบตะวันตก
ตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. หวญ. กระจกเงาดีฟ 29-81).

เจ้านารัตน์ พระราชชายาในรัชกาลที่ 5 ฉลองพระองค์กระบายลูกไม้แบบตะวันตก
ทรงสะพายแพรทำด้วยผ้าโปร่งบางไม่จับจีเรียกว่า แพรฝรั่ง ทรงพระภูษาชั้นพม่าเยี่ยงสตรี
บรรดาศักดิ์ทางเมืองเหนือ

จะเห็นได้ว่าโดยหลักฐานที่ปรากฏนั้น การเปลี่ยนแปลงการแต่งกายเริ่มจากแนวพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าคุณพระประยูรวงศ์ พระสนมเอกเป็นผู้นำแบบเสื้อผ้าและทรงผม และในเวลาต่อมาคือสมเด็จพระศรีสวรินทิรา พระบรมราชเทวี และสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ซึ่งพระมเหสีทั้งสองพระองค์นี้ได้ทรงปรับเปลี่ยนฉลองพระองค์ไปตามพระราชนิยมและสมัยนิยม เป็นแบบอย่างแก่สตรีในราชสำนักโดยทั่วไป โอกาสในการสวมใส่เครื่องแต่งกายแบบใหม่ของสตรีชั้นสูงในสมัยนี้ มิได้จำกัดเฉพาะในการต้อนรับแขกต่างประเทศ หากยังรวมถึงการแต่งกายออกนอกพระราชวังหรือในโอกาสเลี้ยงต่าง ๆ หนึ่งในช่วงเวลานี้สตรีเริ่มได้รับการศึกษาในระบบใหม่และเริ่มมีอาชีพนอกบ้าน¹ โอกาสที่จะแต่งกายแบบใหม่ก็เพิ่มขึ้นด้วย

การเปลี่ยนแปลงเครื่องแต่งกายสตรีดังกล่าวเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการเปลี่ยนแปลงเครื่องแต่งกายของฝ่ายชาย โดยโปรดเกล้าฯ ให้กำหนดแบบเสื้อสำหรับเจ้านายและขุนนางแต่งเข้าเฝ้า เป็นสวมเสื้อนอกสีขาว เรียกว่าเสื้อราชปะแตนดังกล่าวมาแล้ว นุ่งผ้าม่วงโจงกระเบนสวมถุงน่องรองเท้า นำสังเกตว่าจากชื่อของเสื้อที่ตั้งขึ้นดังกล่าวซึ่งเป็นคำประสมระหว่างคำไทยและคำภาษาอังกฤษ สะท้อนให้เห็นว่าเป็นการประสมประสานระหว่างวัฒนธรรมเดิมและวัฒนธรรมตะวันตก ความคิดในการปรับเปลี่ยนการแต่งกายสตรีก็ยึดตามแนวนี้ ดังที่ข้าหลวงผู้หนึ่งของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ได้กล่าวถึงแนวพระราชดำริของพระองค์ในการปรับปรุงการแต่งเครื่องพระองค์ ตามพระราชนิยมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ในลักษณะการผสมผสานระหว่างการแต่งกายสตรีแบบเดิมและแบบตะวันตก มีความตอนหนึ่งว่า

... ทรงปรับปรุงเครื่องพระองค์ให้ค่อย ๆ เปลี่ยนจากแบบ
โบราณเข้าสู่อารยสมัย โดยมีได้ทรงทั้งความงามตาม
แบบฉบับไทยเสียทีเดียว และทรงนำเอาของใหม่เข้ามา
ผสมผสานของเก่าให้งดงามขึ้นได้เป็นอย่างดี...²

¹ สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. (มค. - มิย. 2535). "สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยในสมัยปฏิรูปประเทศ" วารสารอักษรศาสตร์. หน้า 6.

² อุทุมพร วีระไวทยะ. (2515). พระราชประวัติสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง. หน้า 120.

แบบเสื้อสตรีในลักษณะผสมผสานแบบไทยและแบบตะวันตก ได้แก่

ชุดปกติสมัยใหม่ สำหรับเสด็จลงพระราชอุทยานหรือทรงเล่นกีฬาในสนามหรือเสด็จในเขตพระราชวังหลวง ทรงผ้าพันอย่างดีแบบโจกระเบน ฉลองพระองค์ผ้าลูกไม้หรือแพรเนื้อแน่นสีอ่อน ๆ หรือสีขาวแบบเรียบ ๆ ตามสมัยนิยม สะพายแพรติดเข็มกลัด ที่เอวคาดเข็มขัดหรือจีบเข้ารูป บางครั้งห้อยสายนาฬิกาพก สวมถุงน่องโปร่ง รองเท้ามีสัน สีดำหรือขาว (ภาพประกอบ 64)

ภาพประกอบ 64 เจ้านายฝ่ายในและเจ้าจอมในรัชกาลที่ 5

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. กจช. (ส.) 767).

เจ้านายฝ่ายในและเจ้าจอมในรัชกาลที่ 5 ทรงชุดปกติสมัยใหม่ ในสวนคิวาลัยพระบรมมหาราชวัง

ชุดออกงาน ทรงปรับปรุงการแต่งพระองค์สำหรับทรงออกรับแขกเมืองและในเวลางานพระราชพิธีสำคัญ ๆ กล่าวคือ ผ้าทรงใหม่สียกทอง หรือยกเงินมีเชิงชายจีบหน้าไว้ชายพก คาดสายรัดบั้นพระองค์สายทองหัวลงยาประดับเพชรพลอยอันงดงามตามแบบโบราณ ฉลองพระองค์แพรไหม ดาด หรือลูกไม้ มีสไบห่มทับ¹ ซึ่งบันทึกของข้าหลวงในพระองค์ได้สะท้อนให้เห็นว่า เป็นพระราชประสงค์ที่จะแต่งพระองค์ให้เหมาะสมกับการรับแขกเมืองในสมัยปฏิรูปประเทศ ดังความว่า (ภาพประกอบ 65)

... เป็นชุดหนึ่งที่นับว่างดงามและเหมาะสมอย่างยิ่ง
 ในสมัยที่ทรงปรับปรุงบ้านเมืองด้วย
 ในรัชกาลที่ 5 นั้นเป็นระยะที่มีแขกต่างประเทศที่เป็นเจ้าชายหญิง
 ทั้งผู้แทนพระองค์ พระราชาราชินีแห่งนานาประเทศ
 เข้ามาเจริญทางพระราชไมตรีหรือมาติดต่อทางการค้าขาย
 ระหว่างประเทศมากขึ้นกว่าครั้งแผ่นดินก่อน ๆ เป็นอันมาก...²

¹ อุทุมพร วีระไวทยะ. (2515). พระราชประวัติสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง. หน้าเดิม.

² แหล่งเดิม.

ภาพประกอบ 65 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ฉลองพระองค์เต็มยศใหญ่
แบบโบราณ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. หวญ. กระจกเงาดีฟ 188-15).

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ฉลองพระองค์ตัดแปลงจากแบบตะวันตก
เรียกว่าแบบแขนขาหมูแฮม

2.4 การแต่งกายของสามัญชน

ผู้ชายสามัญชนโดยทั่วไป นุ่งโจงกระเบนผ้าลาย ผ้าพื้นเมือง นุ่งผ้าลอยชาย หรือนุ่งกางเกงขากว้างยาวเพียงครึ่งแข้ง เรียกว่า “กางเกงไทย” คาดผ้าใต้เอว ไม่สวมเสื้อ ไม่สวมรองเท้า การแต่งกายลักษณะดังกล่าวโดยเฉพาะ “กางเกงไทย” ยังปรากฏอยู่ตามชนบทในปัจจุบัน ส่วนใหญ่เลิกไว้ผมทรงมหาดไทยมาไว้ผมยาวและติดแบบฝรั่ง มีทั้งหัวแสกและหัวเสีย (ภาพประกอบ 66)

สำหรับผู้หญิงชาวบ้านทั่วไปยังคงนุ่งโจงกระเบน ส่วนมากเป็นผ้าพื้นหมสไบตัวเปล่า หรือคาดผ้าแถบเมื่ออยู่กับบ้าน ลักษณะของผ้าแถบ คือ ผาสไบที่ไม่จับจีบ ใช้คาดหน้าอกแล้วเห็บริมผ้าข้างบนซุกลงให้ติดกับส่วนที่คาดอกไว้ ปลอยชายทิ้งไปข้างหน้า ไม่สวมรองเท้า (ภาพประกอบ 67) และแต่งกายตามแบบอย่างสตรีในราชสำนัก ในกรณีมีงานสำคัญ ๆ สำหรับทรงผมนั้น สมัยต้นรัชกาลที่ 5 ส่วนใหญ่จะไว้ “ผมทัด” คือ ไว้ผมกลางศีรษะอย่างผมปักแต่เดิม แต่รอบศีรษะต่อจากไรผมจะตัดเกรียน แล้วไว้ผมเป็นพู่ที่ริมหูทั้ง 2 ข้าง ไว้สำหรับเกี่ยวดอกไม้เป็นเครื่องประดับ มีบ้างที่ไว้ผมยาวประบ่าต่อมานิยมไว้ผมทรง “ดอกกระตุ่ม” ตามแบบสตรีในราชสำนัก

ภาพประกอบ 66 การแต่งกายผู้ชายสามัญ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. 001. หวญ. หีบที่ 63).

การแต่งกายของผู้ชายสามัญสมัยรัชกาลที่ 5 มักจะไม่สวมเสื้อ นุ่งโจงกระเบนผ้าพื้น หรือนุ่งกางเกงกว้างยาวเพียงครึ่งแข้ง เรียกว่า "กางเกงไทย" คาดผ้าใต้เอว ไม่สวมรองเท้า การแต่งกายดังกล่าวโดยเฉพาะลักษณะกางเกงไทย ยังปรากฏอยู่ตามชนบทในปัจจุบัน

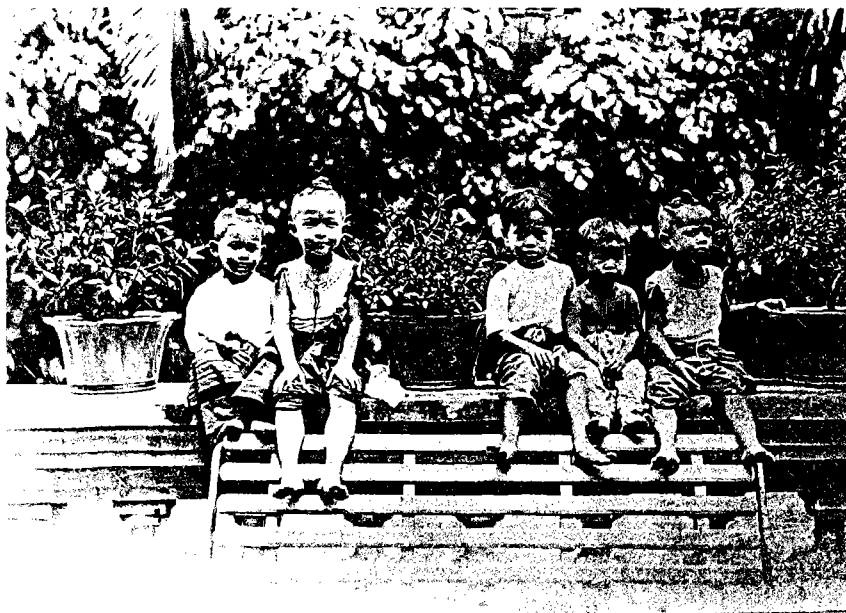

ภาพประกอบ 67 การแต่งกายสตรีสามัญ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. 001. หวญ. หีบที่ 57).

การแต่งกายสตรีสามัญสามัญรัชกาลที่ 5 นุ่งโจงกระเบนผ้าพื้น ห่มสไบตัวเปล่าหรือคาดผ้าแถบและไม่สวมรองเท้า การคาดผ้าแถบใช้ประโยชน์ได้แม้กระทั่งเป็นชุดอาบน้ำในเวลา นั้น ลักษณะของผ้าแถบ คือผ้าสไบที่ไม่จับจีบ ใช้คาดหน้าอกแล้วเหน็บริมผ้าซุกลงให้ติดกับส่วนที่คาดอกไว้ ปล่อยชายทิ้งไปข้างหน้า

เด็กผู้หญิงสมัยนี้ นุ่งโจงกระเบนเช่นเดียวกับผู้ใหญ่ ไม่สวมเสื้อเวลาออกงานจึงสวมเสื้อคอติดลูกไม้ที่เรียกว่า เสื้อคอกระเช้า นุ่งผ้าโจงกระเบน เจ้านายที่ทรงพระเยาว์ ทรงฉลองพระองค์แขนยาวพองและทรงเครื่องประดับมาก ยงคองนิยมไว้ผมจุก เมื่อตัดจุกแล้วจึงเริ่มไว้ผมยาว (ภาพประกอบ 68)

ภาพประกอบ 68 การแต่งกายของเด็กสมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. 001. หวญ. หีบที่ 16).

การแต่งกายของเด็กสมัยรัชกาลที่ 5 เจ้านายในสกุลดิศกุล นุ่งโจงกระเบนทั้งเด็กชายและเด็กหญิง เด็กชายใส่เสื้อคอกลมผ่าอก แขนเพียงศอก เด็กหญิงใส่เสื้อคอกว้างมีริบบิ้นที่คอ ซึ่งริบบิ้นนิยมใส่สลับสีกับผ้านุ่ง เป็นเสื้อแขนสั้นติดระบายลูกไม้ และไว้ผมจุกตามประเพณีการไว้ผมของเด็กสมัยก่อน

ได้กล่าวแล้วว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่มีพระราชประสงค์ให้ชาวต่างประเทศดูหมิ่นเหยียดหยามคนไทยว่าแต่งกายเหมือนคนป่า ทรงกวัดขันเรื่องนี้มากถึงกับโปรดให้ออกประกาศ 2 ฉบับ ใช้บังคับราษฎร

ฉบับแรก คือ “ประกาศห้ามคนแต่งตัวไม่สมควร มิให้ไปมาในพระราชฐานที่เสด็จออก” โดยห้ามผู้ใหญ่ทั้งชายหญิงสวมแต่เสื้อชั้นในหรือไม่สวมเสื้อเลย หรือนุ่งกางเกงสั้นเหนือเข่า หรือนุ่งผ้าหยักรั้งไม่ปิดเข่า หรือนุ่งโสร่ง หรือสวมรองเท้าไม่มีถุงเท้า ไม่ว่ารองเท้าชนิดใดๆ หรือสวมรองเท้าสลิปเปอร์ (Slipper) ตลอดจนเด็กที่เปลือยกายเข้ามาในบริเวณพระราชวังชั้นนอกด้านหน้ากับบริเวณวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ยกเว้นคน ยกเว้นคนทำงานชนของก่อสร้าง กวาดล้าง ถ้าผู้ใดฝ่าฝืน หรือพาเด็กหรือปล่อยเด็กที่แต่งกายไม่ควรดังกล่าวล่วงเข้ามาในเขตที่กำหนดไว้ ให้นายประตูขับไล่ห้ามปราม ถ้าไม่ฟังให้จับส่งศาลกระทรวงวังตัดสินลงโทษ ปรับไม่เกินคราวละ 20 บาท หรือขังไว้ใช้ไม่เกินคราวละ 15 วัน หรือทั้งปรับทั้งขังตามควรแก่โทษ ถ้าผู้ทำผิดเป็นเด็กอายุต่ำกว่า 15 ปีลงไป บิดามารดาหรือมูลนายหรือผู้เลี้ยงดูเด็กต้องได้รับโทษแทนทุกประการ ประกาศเมื่อวันที่ 20 มกราคม ร.ศ. 117 (พ.ศ.2441) ให้ใช้บังคับตั้งแต่วันที่ 1 กุมภาพันธ์ ร.ศ.117 เป็นต้นไป¹

อีกฉบับหนึ่งคือ “ประกาศห้ามการแต่งกายไม่สมควร” ห้ามชายหญิงนุ่งผ้าหยักรั้งไม่ปรกเข่าหรือนุ่งกางเกงขาสั้น หญิงเปลือยอก หรือห่มผ้าไม่ปิดอกให้เรียบร้อย เด็กไม่นุ่งกางเกงหรือไม่สวมผ้าเดินไปมาตามถนน แม่น้ำ ลำคลอง หรืออยู่ในบ้านเรือนที่อยู่ริมถนน หรือบ้านเรือน หรือเรือนแพที่อยู่ริมแม่น้ำลำคลอง หรือตามที่สาธารณะให้เป็นที่น่าอายตาแก่ผู้พบเห็น หากผู้ใดฝ่าฝืนเจ้าพนักงาน กรมกองตะเวนจัดส่งศาลพิจารณาลงโทษปรับไม่เกินคราวละ 10 บาท ถ้าผู้ทำผิดเป็นเด็กอายุต่ำกว่า 15 ปีลงไป บิดามารดาหรือผู้ปกครองต้องไปปรับโทษแทน ประกาศเมื่อวันที่ 22 มกราคม ร.ศ.117 (พ.ศ.2441) ให้ใช้บังคับหลังจากวันที่ ออกประกาศนี้แล้ว 7 วัน²

¹ ประกาศการแต่งกายไม่สมควรมิให้ไปมาในพระราชฐานที่เสด็จออก. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ว./1). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 43, หมวดจดหมายเหตุ.

² ประกาศการแต่งกายไม่สมควร. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ว./1). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 32, หมวดจดหมายเหตุ.

บทที่ 3

เครื่องประดับ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เครื่องประดับ เป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมการแต่งกาย จึงได้รับการปรับปรุงพัฒนา และอนุรักษ์ทั้งรูปแบบ เทคนิคหรือวิธีการทำรวมทั้งประโยชน์การใช้สอยมาโดยตลอด เพื่อให้สอดคล้องเหมาะสมกับค่านิยมในการแต่งกาย เช่น เสื้อผ้า ทรงผม ที่เปลี่ยนแปลงไปตามสังคม แต่ละช่วงสมัย กล่าวคือ ช่วงสมัยรัชกาลที่ 1-4 คนไทยยังคงนิยมใช้เครื่องประดับตามประเพณี ความเชื่อโบราณครั้งกรุงศรีอยุธยา โดยเฉพาะที่ใช้ในการพระราชพิธี ครั้นถึงช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นระยะที่ไทยเปิดประเทศติดต่อกับชาวตะวันตกอย่างกว้างขวาง เครื่องประดับจากต่างประเทศจึงถูกนำเข้ามาใช้มากขึ้น เริ่มแรกแพร่หลายในหมู่เจ้านาย ข้าราชการและคหบดี แต่หลังจากนั้น ความนิยมเครื่องประดับแบบตะวันตก ได้กลายเป็นแฟชั่นสากลสำหรับคนทั่วไป

3.1 แหล่งที่มาของวัตถุดิบ

แร่ธาตุหรือวัตถุดิบที่นิยมนำมาทำเครื่องประดับในสมัยนี้ ก็คือ ทองคำ เงิน และ อัญมณี เช่น เพชร พลอยสีต่างๆ คล้ายกับที่นิยมมาในสมัยก่อน ซึ่งล้วนมีแหล่งกำเนิดอยู่ในผืนแผ่นดินไทยทั่วทุกภาคดังปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดาร ประกาศของทางราชการตลอด จนบันทึกหรือจดหมายเหตุของชาวต่างชาติ

พระราชพงศาวดารสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ 2 (พ.ศ. 2352-2367) ตอนหนึ่งกล่าวว่า สิ่งหนึ่งในบรรดาของทรงยินดีหรือของบรรณาการที่พระองค์ส่งไปถวายตอบแทนพระเจ้าแผ่นดินญวนหรือเวียตนามก็คือ พลอยจันทบุรี ขนาดใหญ่หนัก 2 ชั่ง กับขนาดเล็กหนัก 1 ชั่ง¹

จอห์น ครอว์ฟอร์ด ทูตชาวอังกฤษ ผู้เดินทางเข้ามาเจริญสัมพันธไมตรี ในปี พ.ศ. 2364 ได้รายงานถึงเรื่องแร่ของอาณาจักรสยามต่อ ฯพณฯท่านจี สวินตัน ในจดหมายของเขา เมื่อ พ.ศ. 2366 ว่า “แร่ที่มีคือ เหล็ก ดีบุก ทองแดง ตะกั่ว ทองคำ เหล็กเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุด ส่วนใหญ่ เหมืองดีบุกและทองคำจะตกอยู่ในมือของชาวสยาม”² และได้กล่าวถึงแหล่งพลอยในเมืองจันทบูรณ์ ซึ่งปัจจุบันคือบริเวณเขาพลอยแหวน จังหวัดจันทบุรี ในหนังสือ

¹ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2504). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2. หน้า 19.

² เอกสารครอว์ฟอร์ด. (2515). ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ (แปล). หน้า 101.

Journal of an Embassy เมื่อ พ.ศ. 2373 ตรงกับสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 (พ.ศ. 2367-2394) ดังนี้

“อัญมณีของประเทศสยามนั้นมี แชปไฟร์ ทับทิม และบุษราคัมซึ่งพบบริเวณเขาแห่งหนึ่งในจันทบูรณ์ โดยขุดเอาจากชั้นดินเชิงเขา แล้วนำมาล้าง”¹

สังฆราชฌอง แบปติสต์ ปาลเลอรัวซ์ ชาวฝรั่งเศสผู้เดินทางเข้ามาเผยแผ่คริสต์ศาสนาในกรุงสยามตั้งแต่ พ.ศ.2373 กล่าวถึงความอุดมสมบูรณ์ของแร่ธาตุไว้ว่า “ผลผลิตของประเทศอุดมด้วยแร่ทอง ทองแดง ดีบุก ตะกั่ว เหล็ก พื้นดินมีความอุดมสมบูรณ์อย่างน่าพิศวง”²

พระราชพงศาวดาร สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394-2411) ตอนหนึ่งกล่าวถึงการพบทองคำทางภาคอีสานที่เมืองภูเขียว ซึ่งปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดชัยภูมิและเมืองอื่นๆ ว่า “ได้ทองคำก้อนใหญ่มาแต่เมืองภูเขียวและเมืองอื่นๆ บ้าง 1 ชั่งบ้าง 15 ตำลึงบ้าง 7 ตำลึงบ้าง ที่สุดจน 5 ตำลึงหลายก้อน”³

และในพระบรมราชาธิบายของพระองค์ ว่าด้วยเรื่องพิกัดทองคำ กล่าวถึงแหล่งทองคำทางภาคเหนือว่ามีป่อแร่ทองคำเป็นจำนวนมากที่เมืองเชียงแสน ซึ่งปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดเชียงราย เป็นทองคำชนิดดีมีตั้งแต่เนื้อสีขึ้นไปจนถึงเนื้อเก่า ทองเนื้อเก่าเป็นทองแท้บริสุทธิ์ เนื้อสุกที่สุดที่เรียกว่า นพคุณแก่น้ำหรือทองนพคุณ ก็คือ ทองบางตะพานหรือทองบางสะพาน บางสะพานปัจจุบันเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ นอกจากนี้ยังมี ทองสีดอกบวบ เป็นทองเนื้อหก สีเหลืองอ่อน คล้ายดอกบวบ ทองชนิดเลวเรียกว่า ทองเนื้อริน เป็นทองเนื้อสองเพราะผสมกับโลหะอื่นมาก⁴

เทาเซนต์ แฮร์ริส ทูตชาวอเมริกัน ที่เข้ามาในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้บันทึกว่า “สมเด็จพระองค์น้อย คือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเล่าถึงเหมืองทองคำของประเทศสยามว่า มีอยู่ในหลายเมืองและเหมืองทองทั้งหลายนี้ผลิตทองถึงปีละกว่า 1,500 หาบ”⁵

¹ อรุณ โกศากรวิจารณ์. (2530). มงคลรัตน์. หน้า 79.

² เพียงฤทัย วาสบุญมา (แปล). (2524). บันทึกเรื่องมิสซังแห่งกรุงสยาม. หน้า 4.

³ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. (2477). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4. หน้า 366.

⁴ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2505). ชุมนุมพระบรมราชาธิบายรวม 2 หมวด. หน้า 76-88.

⁵ กรมศิลปากร. (2515). บันทึกgrayวันเทาเซนต์แฮร์ริส. หน้า 58.

สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2411-2453) ปรากฏหลักฐานแหล่งแร่อัญมณีเป็นจำนวนมากมายหลายแห่งในจดหมายเหตุการปฏิบัติราชการของหน่วยงานกระทรวงเกษตรราธิการ และเอกสารของกรมโลหกิจและภูมิวิทยา ซึ่งสถาปนาขึ้นในสมัยนั้น กล่าวคือ มีเหมืองแร่ทองคำ ที่เมืองกบินทร์บุรี มณฑลปราจีนบุรี ที่ตำบลบางสะพาน เมืองประจวบคีรีขันธ์ ที่เมืองรามันห์ (ในเขตจังหวัดยะลาปัจจุบัน) ที่ตำบลปงรุชาเมืองระแงะ (ในเขตจังหวัดนราธิวาสในปัจจุบัน) และที่อำเภอโตะโมะ เมืองนราธิวาส ส่วนบ่อพลอยชนิดต่างๆ โดยเฉพาะพลอยแดงหรือทับทิม แขนปไฟร์หรือพลอยน้ำเงิน มีที่เมืองจันทบุรี เมืองตราด ที่ตำบลบ่อผัดเมืองแกลง (ในเขตจังหวัดระยองปัจจุบัน) เมืองกาญจนบุรี เมืองตากและเมืองรามันห์

แม้ว่าในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ จะมีแหล่งแร่และอัญมณีหลายแห่งแล้วก็ตาม แต่ปรากฏหลักฐานว่ามีการสั่งซื้อจากต่างประเทศด้วย เช่นในสมัยรัชกาลที่ 3 มีทองคำเงิน เป็นสินค้าเข้าจากอินเดียตะวันตก ในสมัยรัชกาลที่ 4 มีทองใบ (ทองคำที่ทำเป็นแผ่นบางๆ คล้ายใบไม้) ทองลิ่มหรือทองแท่ง (ทองคำที่ทำเป็นแผ่นหรือทองคำก้อนข้างหนา) มาจากประเทศจีน เหรียญทอง (ทองที่ใช้เป็นเงินตรา จากยุโรป คือประเทศอังกฤษ จากอเมริกา) และทองจากเมืองกาสพอเนีย สำหรับเงินส่วนใหญ่มาจากประเทศลาว เป็น เงินดำ (เงินที่มีเนื้อละเอียด สีดำคล้ายทองสำริด) และ เงินขาวแวียน (เงินเนื้อละเอียดอย่างดี สีขาว) นอกนั้นมาจากจีนบ้าง ญวนบ้าง¹

3.2 แหล่งผลิตและจำหน่าย

ฝีมือการผลิตเครื่องประดับตกแต่งด้วยอัญมณีของคนไทยนั้น มีความประณีตงดงามมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาแล้ว ครั้นเข้าสู่ยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ก็ยังพัฒนาฝีมือให้มีความละเอียดพิถีพิถันมากขึ้นจนเป็นที่ชื่นชมแก่ผู้พบเห็นโดยเฉพาะชาวต่างชาติ

¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2505). หน้าเดิม.

สังฆราชปาลเลกัวซ์ ถึงกับกล่าวว่า การช่างเงินช่างทอง นับเป็นฝีมือทางศิลปะและอาชีพอย่างหนึ่งของชาวสยาม นายเฟรเดอริก อาร์เธอร์ นีล ชาวอังกฤษ อีกท่านหนึ่งกล่าวว่า ศิลปะประเภทตกแต่งทั้งหลาย อาทิ การสลักลวดลาย การทำเครื่องถม การเลี่ยม การลงรักปิดทอง การเจียรไน และการประดับเพชรพลอยรุ่งเรืองมาก สิ่งของต่างๆ ที่พวกผู้ดีมีตระกูลใช้สอยหรือใช้แต่งตัว มักจะได้รับการประดิษฐ์ประดอยเป็นพิเศษ¹ ทั้งนี้อาจจะเป็นเพราะตั้งแต่รัชกาลที่ 2 มีช่างทองช่างเงินชาวมลายู และชาวพื้นเมืองไทรบุรี นครศรีธรรมราช ที่มีฝีมือทาง การทำเครื่องประดับ ถูกเกณฑ์มาตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้บริเวณพระบรมมหาราชวัง คือริมคลอง ข้างสนามหน้าเมืองด้านตะวันตก (หลังสโมสรข้าราชการปัจจุบัน) นอกจากนี้ยังมีช่างเงินชาวจีน จากกวางตุ้ง เข้ามาทำงานในราชสำนักเรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ที่รู้จักกันในนาม "ช่างเซียงไฮ้"² แม้กระนั้นก็ยังมีการสั่งซื้อเครื่องประดับจากจีนอยู่ดี ดังปรากฏหลักฐานอยู่ใน บันทึกของนายเฟรเดอริก อาร์เธอร์ นีล ชาวอังกฤษที่เดินทางเข้ามารับราชการในสมัยรัชกาลที่ 3 ระหว่าง พ.ศ. 2383-2384 ว่า "สินค้าเข้าจากจีน...จากมาเก๊า กวางตุ้ง มีงานฝีมือใหม่ มีงานฝีมือใหม่และชาติน ผ้า เครื่องประดับโลหะต่างสี พัดงาสลัก พัดขนนกที่มีภาพวาด...หมวกฟาง และรองเท้าแตะจีน"³

ในสมัยรัชกาลที่ 5 นอกจากจะมีช่างทองหลวง เช่นพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงสรรพศาสตร์ศุภกิจ ขุนกาญจนประดิษฐ์แล้ว ยังมีนายกราเลิต หรือ แกรเลิต ชาวเยอรมันนี้เข้ามาเป็นช่างทอง ออกแบบและทำเครื่องประดับต่างๆ ถวายพระเจ้าอยู่หัว พระบรมราชินีนาถ และพระบรมวงศานุวงศ์และได้ตั้งร้านชื่อ "F. GRAHLERT & CO., JEWELLERS" คนไทยเรียกว่า ห้างกราเลิต (ภาพประกอบ 69) ที่ปากถนนแพร่งสรรพศาสตร์ใกล้สี่กั๊กเสาชิงช้า จำหน่ายเครื่องแต่งตัว เช่น เสื้อผ้า เครื่องประดับ และอัญมณีโดยเฉพาะเครื่องเพชร ทั้งที่สั่งเข้ามาจากยุโรปและที่ทำในไทยพร้อมแคตตาล็อกให้เลือก นอกจากนี้ยังมีจำหน่ายที่ห้างแฮร์รี่ เอ. แบดแมน หรือห้างแบดแมน (ภาพประกอบ 70) (บริเวณกรมประชาสัมพันธ์ ถนนราชดำเนินปัจจุบัน) ห้างยอนแฮมสัน (ภาพประกอบ 71) (กรมโยธาธิการ ปัจจุบัน) ทั้งสองร้านนี้ ขายแต่ของนอกมีราคาแพงที่สุดในสมัยนั้น ห้างแรมเซย์ ห้างแลบยูเลี่ยน แอนด์กัมปะนี ถนนบำรุงเมือง ห้างไวต์ เอเวเลตลอ

¹ นิจ ทองโสภิต (แปล). (2530). แผ่นดินพระนั่งเกล้า. หน้า 94.

² แฉ่งน้อย ปัญจพรรค์. (2534). เครื่องเงินในประเทศไทย. หน้า 24.

³ กรมศิลปากร. (2525). ชีวิตความเป็นอยู่ในกรุงสยามในทัศนะของชาวต่างประเทศระหว่าง พ.ศ. 2383-2384 (ค.ศ.1840-1841). หน้า 156-157.

ถนนเจริญกรุง ตรงข้ามปากถนนวัดม่วงแค ส่วนเพชรพลอยซื้อจากห้าง บี.กริม.แอนโก (ภาพประกอบ 72) จากร้านแขก ร้านจีนแถวบ้านหม้อ สะพานหัน สำเพ็ง ห้างที่ผลิตและจำหน่ายทองรูปพรรณที่มีชื่อ คือ กิมเซ่งหลี (ภาพประกอบ 73)

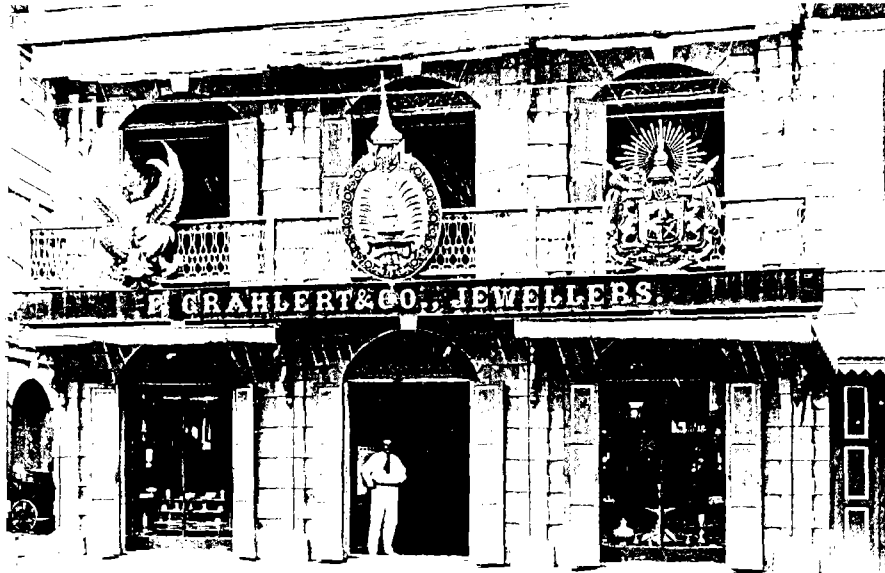
สำหรับร้านทองรูปพรรณร้านแรกของไทย คือ ร้านอาภรณ์สภาคาร เป็นร้านที่นิยมของเจ้านายชั้นสูงและข้าราชการสำนัก เพราะมีช่างฝีมือเยี่ยม ทั้งชาวเขมร แขกครัวจากบางลำภู จีนและไทย โดยช่างจีนทำเครื่องใช้เครื่องประดับเงินและนาก แขกแกะสลัก ไทยฝังเพชรพลอย ผู้หญิงทำหน้าที่ขัดลงยาและฉักสร้อย¹ ในละแวกเดียวกันนั้นคือสี่กั๊กเสาชิงช้า หรือตลาดเสาชิงช้า (ปัจจุบันไม่มีแล้ว) ยังมีร้านขายเครื่องรูปพรรณ เช่น สายสร้อย แหวน ดัมพูกำไล ฯลฯ หลายแห่ง จำหน่ายทั้งทองแท้และทองไม่แท้คือทองเหลืองที่เรียกกันว่า ทองเสาชิงช้า ซึ่งความจริงทองไม่แท้มีทำกันมานานแล้ว ดังปรากฏหลักฐานอยู่ในกฎหมายตราสามดวง สมัยรัชกาลที่ 1 เรียกว่า ทองพราง ทองอาบ และ ทองเคลือบ²

เนื่องจากสมัยนี้เป็นระยะแห่งการเปิดประเทศสู่โลกตะวันตกอย่างกว้างขวาง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์แรกที่เสด็จพระราชดำเนินไปเยือนนานาประเทศ โดยเสด็จ เยือนยุโรปถึงสองครั้ง แต่ละครั้งทรงได้รับของขวัญหรือของที่ระลึกล้ำค่าเป็นเครื่องประดับจากพระราชินี และพระราชินีต่างประเทศ บางโอกาสพ่อค้าคหบดีทูลเกล้าฯ ถวาย ทรงซื้อด้วยพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์บ้าง เพื่อมาฝากมาถวาย สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ รวมทั้งพระบรมวงศานุวงศ์บางองค์ด้วย ช่างทำเครื่องประดับและอัญมณีที่ได้รับความนิยมมากในยุคนั้นทั้งที่มีถิ่นพำนักในต่างประเทศ คือ นายปีเตอร์ คาร์ล ฟาแบร์ ช่างทองประจำราชสำนักรัสเซีย³

¹ แฉ่งน้อย ปัญจพรรค์. (2534). เล่มเดิม. หน้า 25.

² กรมศิลปากร. (2521). กฎหมายตราสามดวง. หน้า 748-749.

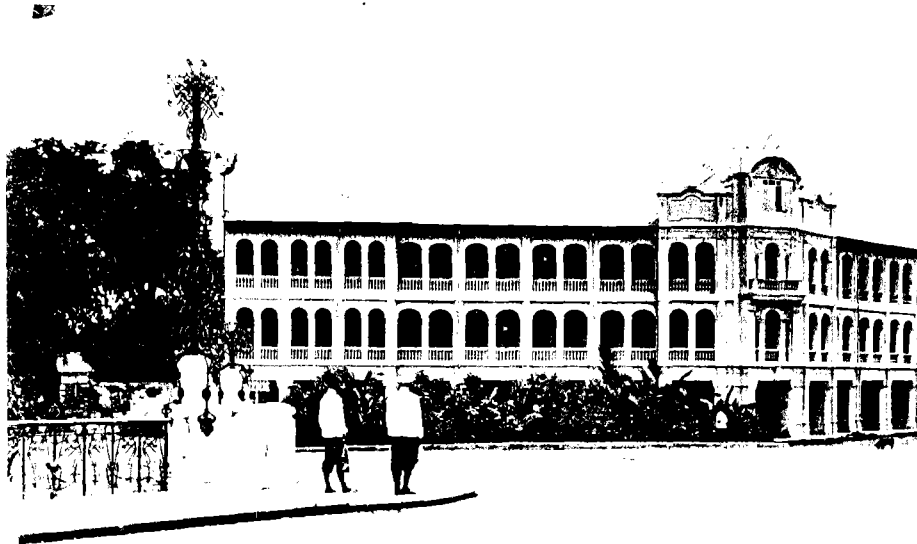
³ ธงทอง จันทรางศุ. (2526). ฟาแบร์. หน้า 28-29.

ภาพประกอบ 69 ห้างกราเลิต สมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

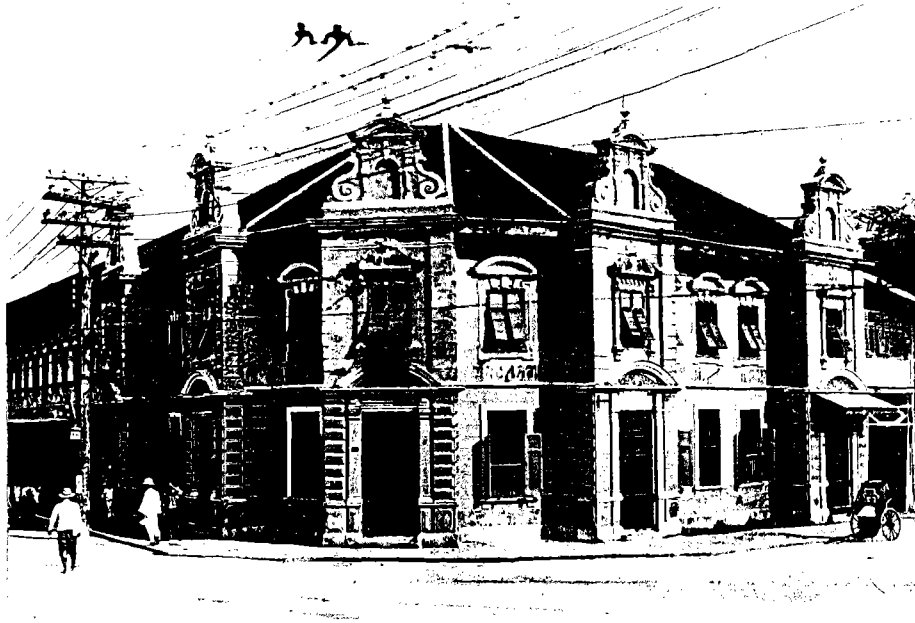
จำหน่ายเสื้อผ้า เครื่องประดับและอัญมณีที่สั่งเข้ามาจากยุโรปและที่ทำในไทย

ภาพประกอบ 70 ห้างแบคแมน

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. กจช. (ส.) 2282)

ตั้งอยู่ที่ตึก ถนนบำรุงเมือง ซึ่งสร้างใหม่ในเวลานั้น รับทำเครื่องแต่งตัวอย่างฝรั่ง

ภาพประกอบ 71 ห้างยอนแซมสัน สมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (ภ. กจช. (ส.) 2305).

จำหน่ายเสื้อผ้า เครื่องประดับอัญมณี เพชร พลอย

ภาพประกอบ 72 ห้างกริมแอนโก สมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (ภ. กจช. (ส.) 2165).

จำหน่ายเพชร พลอย

ภาพประกอบ 73 ห้างกิมเซ่งหลี สมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ผลิตและจำหน่ายทองรูปพรรณ

คำกริยาที่นำมาใช้กับเครื่องประดับแต่ละชนิดพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงออกประกาศให้ใช้คำกริยาที่เหมาะสมกับเครื่องแต่งกาย ซึ่งรวมเครื่องประดับอยู่ด้วยดังนี้
 คำว่าใส่เสื้อ ใส่กางเกง เป็น ห่มเสื้อ นุ่งกางเกง ทรงสนับเพลา และทรงฉลองพระองค์

คำว่าใส่หมวก เป็น สวมหมวก และทรงพระมาลา

คำว่าใส่ตุ้ม เป็น ชัดตุ้ม

คำว่าใส่กำไล ใส่เกี้ยว เป็น สวมกำไล สวมเกี้ยว

คำว่าใส่ปิ่น เป็น ปักปิ่น

คำว่าใส่สร้อย ใส่จี้ เป็น ผูกสร้อย ผูกจี้¹

3.3 ความสำคัญของเครื่องประดับ

เครื่องประดับสมัยรัตนโกสินทร์ที่ปรากฏหลักฐานอยู่ในเอกสารต่าง ๆ หากพิเคราะห์ให้ถี่ถ้วนแล้วจะเห็นว่า นอกจากการสวมใส่เพื่อประดับตกแต่งร่างกาย หรือเสื้อผ้าอาภรณ์ให้สวยงามสง่าในแต่ละโอกาสแล้ว ยังสะท้อนสภาพสังคม เศรษฐกิจ ตลอดจนความเชื่อของผู้คนและประเทศชาติในแต่ละช่วงสมัยได้เป็นอย่างดี กล่าวคือ

3.3.1 ด้านสังคม

เป็นเครื่องแบ่งชนชั้น และบรรดาศักดิ์

ดังปรากฏหลักฐานในกฎหมายตราสามดวง เป็นพระราชกำหนดห้ามผู้แสดงโขน ละคร แต่งกายและสวมใส่เครื่องประดับอย่างเครื่องต้น หรือ เครื่องแต่งกายของเจ้านาย พระราชบัญญัติห้ามบุตรหลานขุนนางข้าราชการชั้นผู้น้อยและราษฎรสวมใส่เครื่องประดับลงยาราชาวัติประดับเพชรพลอยมีลวดลายประจำยามและลวดลายกระจัง รวมทั้งทองรูปพรรณบางอย่างดังรายละเอียดต่อไปนี้

พระราชกำหนดใหม่ จ.ศ.1156 (พ.ศ.2337) ข้อ 25 ความว่า

¹ กรมศิลปากร. (2511). ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 (พ.ศ.2405-2411). หน้า 353-354.

...เจ้าต่างกรมแลข้าทูลอองฯ ผู้รักษาเมือง ผู้รั้งกรมการ ช่างโขน ช่างละครคนทุกวันนี้ แต่งขึ้นเครื่องแต่งนางย้อมทำมงกุฎจะงูา กรรเจียก ดอกไม้ทัด แลชายไหวชายแครงนุ่งจีบโจงไว้หางหงษต้องหย่าง เครื่องต้นอยู่ ดูไม่ควรหนักหนา ... แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าผู้ใดช่างโขนละครคนห้ามอย่าให้ทำมงกุฎจะงูา กรรเจียก ดอกไม้ทัด แลชายไหวชายแครงนุ่งจีบโจงไว้หางหงษเหมือนหย่างเครื่องต้นเป็นอันขาดทีเดียวแลกำหนดให้แต่งตัวขึ้นเครื่อง นุ่งผ้าตีปีกผ้าจีบโจงอย่างโขนก็ตาม แต่งตัวนางแต่รัดเกล้าอย่าให้มีกรรเจียกจรดอกไม้ทัดถ้าผู้ใดมิฟังยังทำมงกุฎจะงูา ชายไหวชายแครงกรรเจียกจร ดอกไม้ทัด นุ่งจีบโจงหางหงษต้อง หย่าง ให้โขนให้ละครคนไปเล่นผิดด้วยกฎหมายรับสั่งห้าม จับได้จะเอาตัวเป็นโทษจงหนัก¹

ในสมัยรัชกาลที่ 4 ก็มีประกาศข้อ 70 ว่าด้วยละครคนผู้หญิงที่พาดพิงถึงเรื่องเครื่องประดับว่าอย่าสวมใส่รัดเกล้ายอดและเครื่องแต่งตัวลงยา² และข้อ 309 กล่าวถึงการแต่งกายของคณะทูตานุทูตไทยที่จะเดินทางไปเจริญทางพระราชไมตรีกับนานาอารยประเทศ ขณะแห่งพระราชสาสน์ไปลงเรือว่า “แต่งตัวสวมชฎาทองคำชนิษฐาอินทร์พรหมมีท้ายเชิด แล้วประดับสายสร้อยมะยมทองคำ พัวพันคอรุงรัง” นั้นเป็นธรรมเนียมที่กระทำกันมาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาจนรัชกาลนี้³

ในสมัยก่อนผู้สำเร็จราชการเมืองต่าง ๆ จะได้รับพระราชทานประจำทองคำทำนละ 1 สายเป็นเครื่องยศด้วยดังเช่นปรากฏอยู่ในพระราชหัตถเลขาของรัชกาลที่ 4 ฉบับที่ 4 ว่า ผู้ได้รับพระราชทานยศเป็นผู้สำเร็จราชการเมือง นอกจากพานทองคำ คนโททอง กระโถนทอง กระบี่บังทอง สัปทนพัดคู่แดง เสื้อโหมด 1 ตัว เป็นเครื่องยศแล้ว ยังได้ประจำทองคำสายหนึ่งด้วย⁴

¹ กรมศิลปากร. (2521). *กฎหมายตราสามดวง*. หน้า 738-739.

² พระบาทสมเด็จพระ จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2511). *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4* (พ.ศ.2394-2404). หน้า 114-115.

³ กรมศิลปากร. (2511). *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4* (พ.ศ.2405-2411). หน้า 309.

⁴ ราชบัณฑิตยสภา. (2478). *พระราชหัตถเลขารัชกาลที่ 4 กับพงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช*. หน้า 28-29.

เป็นเครื่องแสดงสถานะทางสังคม

ดังหลักฐานเช่น จอห์น ครอว์ฟอร์ด ได้เห็นงานพิธีโกนจุกลูกหลานขุนนาง คือพระคลังสมัยก่อน ก่อนทำพิธีตัดจุก มีการแต่งตัวให้เด็กด้วยเครื่องประดับอย่างพิถีพิถันงดงามหรูหรา ตามฐานะของบุพการี คือ ประดับอาภรณ์ด้วยเพชรพลอยมีรัตเกล้าทองคำครอบจุก¹

ในกฎหมายตราสามดวง พระราชกำหนดใหม่ จ.ศ.1156 (พ.ศ.2337) ข้อ 26² และประกาศข้อ 252 สมัยรัชกาลที่ 4³ กล่าวถึงการให้นายป่อนพิจารณาการแต่งกายของนักเลงหญิงที่เข้ามาเล่นการพนันก่อนที่จะจ่ายเงินท่ครองให้เล่นต่อถ้าเอาเงินมาไม่พอ ว่า ถ้าสวมใส่แหวนทั้งสองมือ นุ่งห่มคราญ มีข้าตามหลัง 3-4 คน ถือหีบขันหมากเครื่องเงินเครื่องถม ก็ให้ท่ครอง 1 ชั่งลงมา ถ้าสวมใส่แหวนมือเดียว มีข้าตามหลัง 1-2 คน ให้ท่ครอง 10 ตำลึง ถ้าไม่มีแหวน แต่มีเครื่องกินและข้าตามหลัง 1 คนให้ท่ครอง 5 ตำลึง

3.3.2 ด้านเศรษฐกิจ

เครื่องประดับโดยเฉพาะเครื่องเงินทองรูปพรรณและอัญมณี นอกจากเป็นสิ่งแสดงถึงฐานะทางเศรษฐกิจหรือสภาพการเงินของผู้สวมใส่แล้ว ยังเป็นสิ่งที่คนส่วนใหญ่ในสังคมต้องการอยากได้หรือมีไว้ในครอบครอง เพราะสามารถนำไปแลกเปลี่ยนซื้อขายได้ ดังปรากฏหลักฐาน เช่น ในกฎหมายตราสามดวง กล่าวว่า "มีการลักขโมยแก้วแหวนเงินทองที่อุทิศถวายให้พระพุทธรูป มีการฉกชิงเอาเครื่องอัญมณีของพ่อค้าแม่ขายที่เดินหาบคอนผ่านไปมาหน้าประตูเมือง มีการจำหน่ายหรือขายฝากสิ่งของรูปพรรณทอง เงิน นาก เครื่องทองขาว ทองเหลือง ดีบุก เพื่อแลกเอาสิ่งของอย่างอื่นที่ต้องการ มีการทำทองรูปพรรณด้วยทองไม่ว่าที่เรียกกันในสมัยนั้นว่า ทองเคลือบ ทองอาบ ทองพราง มาหลอกลวงขายกัน" เป็นต้น⁴

สมัยรัชกาลที่ 1 มีพระราชกำหนด จ.ศ.1153 (พ.ศ.2334) ข้อ 20⁵ สมัยรัชกาลที่ 4 มีประกาศสองข้อ คือ ข้อ 279 และข้อ 282⁶ ห้ามตกแต่งเครื่องประดับทำด้วยทองคำหรือเงินให้เด็กเล็กโดยไม่มีผู้ใหญ่ดูแล เนื่องจากเมื่อไปเที่ยวเล่นตามลำพัง จะถูกผู้ร้ายล่อลวงเอาไปฆ่าเพื่อลักเอาของ เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นอยู่เป็นประจำ ทั้งในเขตพระนครและหัวเมืองต่างๆ

¹ ธวัช รัตนนาขชาติ. (2507). *เมืองไทยในทัศนะของฝรั่ง*. หน้า 6.

² กรมศิลปากร. (2511). *กฎหมายตราสามดวง*. หน้า 742.

³ กรมศิลปากร. (2511). *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 (พ.ศ.2405-2411)*. หน้า 187.

⁴ กรมศิลปากร. (2511). *กฎหมายตราสามดวง*. หน้า 445-446, 468-471, 606.

⁵ กรมศิลปากร. (2511). *กฎหมายตราสามดวง*. เล่มเดิม. หน้า 733.

⁶ กรมศิลปากร. (2511). *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 (พ.ศ.2405-2411)*. หน้า 205-255,

3.3.3 ด้านความเชื่อ

ครอบครัวผู้มีอันจะกิน ก่อนจะอาบน้ำเด็กแรกเกิดนิยมเอาเงินทองของมีค่า เช่น แหวน สายสร้อย ฯลฯ ใส่อ่างเอาเคล็ดว่าจะได้มั่งคั่งเมื่อโตขึ้น และสำหรับผู้ที่ยังลูกยากเมื่อเด็กอายุ ได้ 3 วัน จะเชิญผู้เลี้ยงลูกง่ายมาผูกขวัญให้ โดยผู้มาผูกขวัญต้องซื้อเงินเฟื้องเงินสลึงจากแม่ หมายมาทำกำไลข้อมือ คือกำไลเกลี้ยงๆ รูดให้แคบให้กว้างได้ในตัวมาสวมมือเด็กพร้อมทั้งใช้ ด้ายผูกข้อมือเป็นเงื่อนตายให้ด้วยโดยพ่อแม่เด็กจะต้องให้เงินแก่ผู้ผูกขวัญลูกเท่ากับราคาของ เงินที่นำมาผูก¹

ในสมัยรัชกาลที่ 4 ทรงโปรดฯ ให้ทำแหวนนากปลอกมิด ทำด้วยทองผสมที่เรียกแต่ โบราณว่า เนื้อนิลกลาปน ประกอบด้วยโลหะบริสุทธิ์ 3 อย่างคือ ทองนพคุณ เงิน และ ทองแดง เป็นแหวนพระราชทานสวมไว้เพื่อระลึกถึงพระองค์หรือถ้าจะเอาเป็นเครื่องราง เป็นวัตถุที่เป็น สวัสดิมงคล ก็มาให้พระองค์ลงอักขรมงคลสำคัญๆ เอาไว้ใช้สวมนิ้วเพื่อประกอบพิธีมงคล เช่น โกนจุก ตัดผม ล้างหน้า และเจิมเป็นต้น แต่ห้ามสวมใส่จับต้องของสกปรกโสมน จะไม่เป็น มงคล²

ในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงโปรดฯ ให้ทำเหรียญเสมาพระราชทานเป็นของขวัญให้กับเด็กๆ ทั้งในราชสำนัก เด็กทั่วไปในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัดที่พระองค์เสด็จไปถึงโดยทรงสั่งทำจาก ประเทศฝรั่งเศส³ มีทั้งทำด้วยทองคำ เงิน และทองขาว มี 2 แบบ คือ (ภาพประกอบ 74, 75)

1. เหรียญเสมาพระจุลมงกุฎโปรดฯ ให้ทำขึ้นเมื่อคราวเสด็จมณฑลฝ่ายเหนือ พ.ศ. 2444
2. เหรียญเสมาพระบรมรูปหรือเหรียญที่ระลึกเสด็จกลับจากยุโรป ร.ศ.126 พ.ศ. 2450

¹ เสฐียรโกเศศ ((นามแฝง). (2500). *ประเพณีเก่าของไทย*. หน้า 60,150.

² กรมศิลปากร. (2511). *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 (พ.ศ.2405-2411)*. หน้า 336.

³ *เสมาผูกคอเด็ก*. (ไมโครฟิล์ม มร.5 รล/12). (8 ส.ค. ร.ศ.120-7 พ.ย. ร.ศ.127). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 9, หมวดจดหมายเหตุ 295

เหรียญเสมาทั้งสองแบบนี้ นับเป็นสิ่งแรกที่พระมหากษัตริย์พระราชทานให้เด็กโดยเฉพาะ เป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ ผู้ที่ได้รับไปจึงนิยมเก็บไว้กับตัวโดยติดไว้ข้างในเสื้อหรือร้อยเชือกหรือสายสร้อยแขนคอ เพราะเชื่อถือว่าเป็นของศักดิ์สิทธิ์สามารถคุ้มกันภัยอันตรายและโรคภัยไข้เจ็บได้¹

ภาพประกอบ 74 เหรียญเสมาที่รัชกาลที่ 5 พระราชทานแก่เด็ก

ที่มา : กรมศิลปากร. (2535). ถิ่นมพิมพภภภภ. หน้า 193.

ซ้าย คือ เหรียญเสมา จปร. หรือเหรียญตราพระจุลมงกุฏ

ขวา คือ เหรียญเสมาเสด็จกลับจากยุโรป ร.ศ. 126 (พ.ศ.2450)

¹ ส.พลายน้อย (นามแฝง). (2530, ตุลาคม-ธันวาคม) “เหรียญเสมารัชกาลที่ 5” วัฒนธรรมไทย. 7(3):27-30.

ภาพประกอบ 75 หม่อมเจ้าดิศานุวัติ ดิศกุล

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

หม่อมเจ้าดิศานุวัติ ดิศกุล สวมเสมาห้อยคอที่รัชกาลที่ 5 พระราชทาน

3.4 วิวัฒนาการและรูปลักษณะของเครื่องประดับ

เมื่อพิจารณาศึกษาข้อมูลทางประวัติศาสตร์จากเอกสาร รวมทั้งหลักฐานทางโบราณคดี อาทิ เครื่องประดับที่หลงเหลืออยู่ ประติมากรรมโดยเฉพาะพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่ จิตรกรรมฝาผนังตามวัดต่างๆ ภาพถ่ายโบราณตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4-5 สามารถแบ่งวิวัฒนาการและรูปลักษณะของเครื่องประดับได้ดังนี้

เครื่องประดับสมัยรัชกาลที่ 1-4 (พ.ศ.2325-2411)

นโยบายต่างๆ ขนบธรรมเนียมประเพณีต่างๆ ยังคงเลียนแบบเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา รวมทั้งการแต่งกายด้วยโดยเฉพาะในช่วงสมัยรัชกาลที่ 1-3 และแม้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 4 เป็นระยะเริ่มเปิดประเทศติดต่อกับชาวตะวันตก จนกระทั่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ปรับปรุงการแต่งกายของข้าราชการ คือให้สวมเสื้อเข้าเฝ้าเป็นครั้งแรกก็ตาม แต่การแต่งกายแบบเดิมโดยเฉพาะในชีวิตประจำวันก็ยังคงความนิยมอยู่ในหมู่ประชาชนทั่วไปทั้งในและนอกราชสำนักดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่าเครื่องประดับที่ใช้ตกแต่งร่างกายเสื้อผ้าอาภรณ์ช่วงสมัยนี้ มีรูปแบบ ลักษณะการใช้สอยที่คล้ายคลึงกับสมัยก่อน แตกต่างกันบ้างที่ลวดลายซึ่งมีความละเอียดประณีตความซับซ้อนยิ่งขึ้นเท่านั้น ทั้งนี้อาจเป็นเพราะช่างได้พัฒนาวิธีการทำขึ้นมีช่างชาวต่างชาติฝีมือดี เช่น แชก จีน เข้ามารับจ้างทำมากขึ้น เครื่องประดับในสมัยรัชกาลที่ 1-4 สามารถแบ่งได้ดังนี้

3.4.1 เครื่องประดับของบุรุษ

3.4.1.1 พระมหากษัตริย์ เครื่องประดับพระองค์ของพระเจ้าแผ่นดินถือเป็นเครื่องทรง หรือเครื่องแต่งพระองค์อย่างหนึ่งในบรรดาเครื่องราชูปโภคหรือเครื่องราชูปโภคที่กำหนดไว้ในกฎหมายระเบียบราชบัลลังก์ตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา มักทรงใช้ในการพระราชพิธีสำคัญ เช่น พระราชพิธีพระบรมราชาภิเษก พระราชพิธีเสด็จพระราชดำเนินเลียบพระนคร เสด็จพระราชดำเนินไปถวายพระมหากฐิน เป็นต้น เครื่องแต่งพระองค์ที่สำคัญ ได้แก่

พระมหาพิชัยมงกุฏ เป็น 1 ในเครื่องราชเบญจกุธภัณฑ์ประเภทศิราภรณ์ สร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 หนัก 7.3 กิโลกรัม ทำด้วยทองคำลงยาประดับเพชร ที่ยอดประดับเพชรเม็ดใหญ่มีชื่อว่า “พระมหาวิเชียรมณี” บางทีมี “พระยี่ก่า” เป็นดอกไม้ทองหรือโบสนประดับที่ยอดด้วยทองสวมในงานพระราชพิธีพระบรมราชาภิเษก (ภาพประกอบ 76)

ภาพประกอบ 76 พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเครื่องบรมขัตติราชภูษิตราภรณ์
ตามอย่างโบราณราชประเพณี ในงานพิธีบรมราชาภิเษก

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. กจช. (ส.) 1364).

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเครื่องบรมขัตติราชภูษิตราภรณ์ตามอย่าง
โบราณราชประเพณี ได้แก่เครื่องราชูปโภค คือ พระมหาพิชัยมงกุฎแซมพระยี่กา ฉลอง
พระองค์แบบเสื้อเครื่อง แขนยาวคอตั้งปิด ผ่าอกติดดุม กรองสำรดปลายแขนและชายเสื้อ รัด
พระองค์ด้วยบันเหน่ง และรัดประคดไหมดัก ฉลองพระองค์ครุย ผ้าปิดหน้า ทรงพระภูษาโจง
และฉลองพระบาทสุวรรณ ประทับนั่ง พร้อมด้วยเครื่องราชกกุธภัณฑ์

พระชฎาห้ายอด หรือที่เรียกว่า **พระชฎามหากฐิน** ทำด้วยทองคำลงยาประดับเพชรปลายเป็น 5 ยอด หนัก 3 กิโลกรัม สำหรับทรงสวมในงานพระราชพิธีใหญ่ เช่น เวลาเสด็จพระราชดำเนินขบวนพยุหยาตราไปฉะววยพระมหากฐินบางครั้งก็โปรดให้พระบรมวงศ์ทรงในบางโอกาส เช่น พระราชพิธีโสกันต์ เป็นต้น

พระสังวาลพระนพ เป็นพระสังวาลสร้อยอ่อน (คำว่าสร้อยอ่อน หมายถึงสร้อยขนาดเล็กตั้งแต่สองสายขึ้นไปเรียงกัน มีหัวเป็นที่ร้อย) ทำด้วยทองคำล้วน 3 เส้น ยาวเส้นละ 124 เซนติเมตร มีดอกประจายามทำด้วยทอง ประดับนพรัตน์ 1 ดอก เป็นของตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ทรงสวมในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

พระมหาสังวาลนพรัตน์ สร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นพระสังวาลแผด ทำด้วยทองคำยาว 176 เซนติเมตร มีดอกประจายามทำด้วยทองคำฝังอัญมณีเป็นนพรัตน์สลักกันรวม 36 ดอก คือ เพชร ทับทิม มรกต บุษราคัม โกเมน นิล มุกดา เพทาย และไพฑูรย์ สำหรับทรงในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก หรือในพระราชพิธีใหญ่บางพิธี

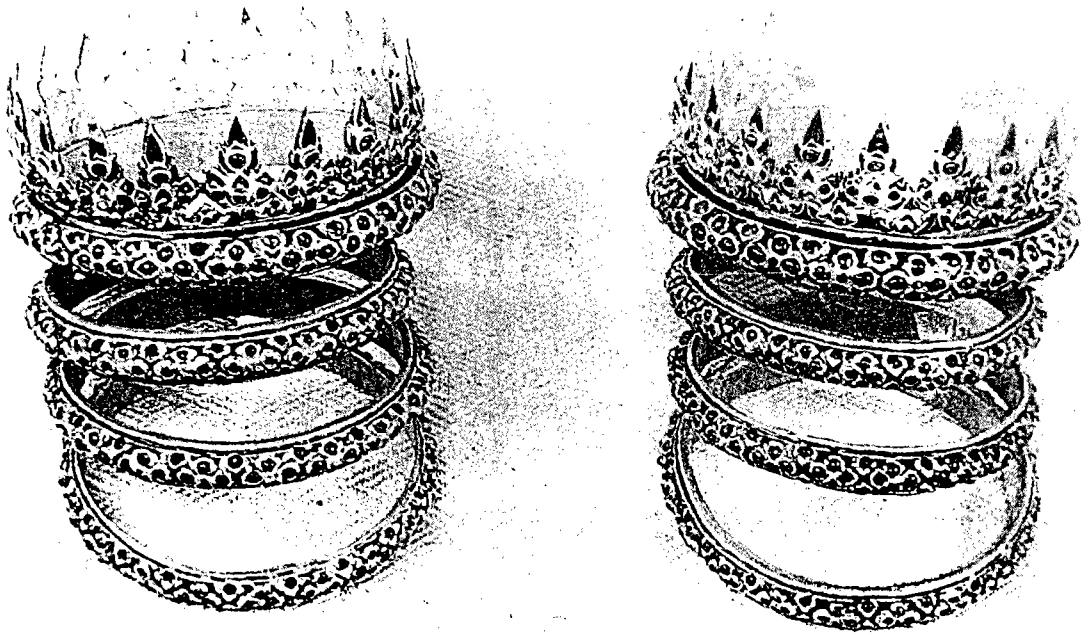
พระธำมรงค์วิเชียรจินดา สำหรับทรงในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ทำด้วยทองคำวงขอบในลงยาประดับเพชรรอบวง มีดอกไม้ประดับเพชรติดที่ก้านข้างละ 1 ดอก มีมงคลเพชร 2 ชิ้น กลางยอดฝังเพชรวิเชียรจินดาขนาด 1.6×2.0 เซนติเมตร

พระธำมรงค์รัตนาวุธ สำหรับทรงในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก หรือ พระราชพิธีอื่น ทำด้วยทองคำเนื้อแปด ด้านหนึ่งที่ทำเป็นรูปตรีศูล และตราฝังเพชร อีกด้านหนึ่งทำเป็นรูปสังข์ กับจักรฝังเพชร วงฝังเพชร ยอดเป็นนพรัตน์แต่ใช้โอปอแทนมุกดา กลางเป็นเพชร ขนาด 2.5×2.8 เซนติเมตร หนัก 60 กะรัต¹

นอกจากนี้ยังมีชฎาพระกลีบ และพระชฎาเดินหนสร้างในสมัยรัชกาลที่ 1 ทำด้วยทองคำลงยาประดับเพชร มีพระยี่กา พระกรรเจียก และดอกไม้ไหวประกอบ บางเวลาทรงโปรดฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์ทรงพระมาลา (หมวก) มี 2 แบบ แบบทรงเวลาปกติคือพระมาลาเส้าสูงประดับเพชรทำด้วยดาด พระมาลาเส้าสูงทำด้วยสักหลาด ฝังมณีตามสีพระมาลา และแบบเวลาออกศึกคือพระมาลาเบี่ยงทำด้วยหนัง กรองศอ (สร้อยคอ สร้อยนม) ทับทรวง (เครื่องประดับรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน หรือรูปสี่เหลี่ยมจตุรัสตั้งตะแคง ติดอยู่ตรงที่ไขว้สังวาล) ดาบ (มีขนาดเล็กกว่าทับทรวงติดตรงที่ไขว้สังวาลด้านหลัง และสายสังวาลสองข้างที่ห้อยอยู่ตรงเอว) ทั้งทับทรวงและดาบบางที่มีอุบะหรือเฟือง ห้อยด้วย พาหุรัดหรือตันพระกร (กำไลต้นแขน) ทองพระกร ทองกรหรือกรองไค (กำไลข้อมือ) (ภาพประกอบ 77) ทองพระบาท ทองบาทหรือกรองเชิง

¹ อรรถกุล โภคาการวิจารณ์. (2530). เล่มเดิม. หน้า 21-24.

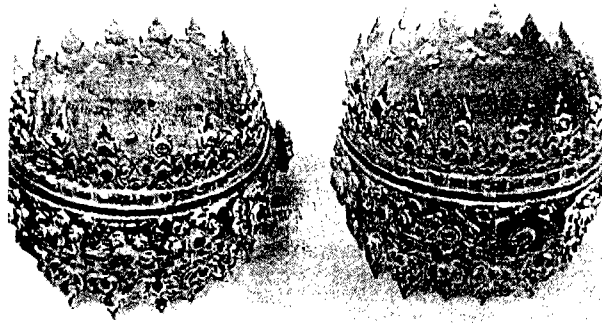
(กำไลข้อเท้า) (ภาพประกอบ 78) ชำมรงค์ (แหวน) แบบต่างๆ เช่น แบบฝังเพชรติดกันไม่มีก้าน แบบยอดนพศุภ หรือห้วงฉาบ แบบยอดฝังเพชรมีปาสองข้างฝังพลอย และฉลองพระบาท (รองเท้า) อันเป็นพระราชกฤษฎีกา 1 ใน 5

ภาพประกอบ 77 ทองกร

ที่มา : กรมศิลปากร. (2535). ธรรมเนียมพราภรณ์. หน้า 158.

ทองกร ทองคำลงยาประดับพลอย เครื่องทรงพระพุทธรูปฉลองพระองค์รัชกาลที่ 2 สมัย รัชกาลที่ 3

ภาพประกอบ 78 ทองบาท

ที่มา : กรมศิลปากร. (2535). *ถนิมพิมพาภรณ์*. หน้า 157.

ทองบาท ทองคำลงยาประดับพลอย เครื่องทรงพระพุทธรูปฉลองพระองค์รัชกาลที่ 2 สมัยรัชกาลที่ 3

เครื่องประดับหรือเครื่องทรงของพระมหากษัตริย์เหล่านี้ล้วนทำด้วยทองคำ ทองคำลงยาราชาวดีทั้งสีน้ำเงิน สีขาว สีเขียวและสีแดงประดับตกแต่งด้วยนพรัตน์ มีเพชรเป็นอัญมณีที่สำคัญที่สุด มีลวดลายต่างๆ ที่นิยมในสมัยนั้นได้แก่ ลายดอกประจายาม ลายดอกกุหลาบ ลายกระจัง ลายกนก ลายใบเทศ และลายกำมปู ดังปรากฏหลักฐานกล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะตอนการพระราชพิธีพระบรมราชาภิเษก นอกเหนือไปจากเครื่องทรงที่ยังคงใช้ในการพระราชพิธีจนถึงทุกวันนี้

หลักฐานอีกประการหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นเครื่องทรงอันเป็นเครื่องประดับของพระเจ้าแผ่นดิน คือ พระพุทธรูปที่ทรงเครื่องเลียนแบบอย่างเครื่องทรงของพระมหากษัตริย์ ที่สำคัญได้แก่ เครื่องทรงพระพุทธรูปรัตนปฏิมากร หรือพระแก้วมรกต ฤดูร้อน ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รัชกาลที่ 1 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สร้างถวายเครื่องทรงของพระพุทธรูปฉลองพระองค์รัชกาลที่ 1 และรัชกาลที่ 2 ซึ่งเป็นพระพุทธรูปทรงเครื่องใหญ่ ยืนแสดงปาง

ประธานอภัยทั้งสองพระหัตถ์ที่เรียกว่าปางห้ามสมุทร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 โปรดฯ ให้สร้างขึ้น ปัจจุบันพระพุทธรูปทั้งสามองค์ประดิษฐานอยู่ในพระอุโบสถ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม กรุงเทพฯ¹

พระบรมวงศานุวงศ์ พระบรมวงศานุวงศ์ หรือเจ้านายฝ่ายชาย ได้แก่ พระเจ้าน้องยาเธอ พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้านั้นคงจะทรงเครื่องประดับต่างๆ ลดหลั่นจากพระเจ้าแผ่นดินเล็กน้อย ดังปรากฏหลักฐานในสมัยรัชกาลต่อมาคือ รัชกาลที่ 5 กล่าวคือ

ในขบวนเสด็จพระราชดำเนิการพระราชพิธี ในขณะที่พระเจ้าแผ่นดินทรงพระมาลามีดอกไม้ไหว พระเกี้ยวลายรักน้อยมีประจำยามสี่ทิศ มีพระสุวรรณมาลัยซึ่งประดับดอกไม้และกระจิงรอบลงยาราชาวดีประดับทับทิม สายรัดทองคำประดับพลอย รัดพระองค์ (สายปั้นเหน่งหรือเข็มขัด) สายทองคำมีประจำยามหัวและประจำยามประดับเพชรหรือทับทิม ส่วนฉลองพระองค์ (เสื้อ) มีพระกัญจุกะ (กระดุม) ทองประดับเพชรหรือเนาวรัตน์นั้น ส่วนพระบรมวงศานุวงศ์ที่ตามเสด็จ จะทรงพระมालา มีพระเกี้ยวลายรักน้อย มีพระยี่กา และดอกไม้ลงยาราชาวดี สายรัดทองคำ รัดพระองค์สายทองคำมีประจำยาม หัวปั้นเหน่งหรือลายแทงประดับพลอย (ลายแทงคือลายเส้นทะแยงตัดกันคล้ายตาราง)²

อนึ่ง ในสมัยรัชกาลที่ 4 มีการทำเครื่องราชอิสริยาภรณ์ หรือเครื่องหมายที่ใช้ประดับเกียรติยศและบำเหน็จความชอบซึ่งพระเจ้าแผ่นดินจะทรงเป็นผู้พระราชทานให้แก่บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง ข้าราชการทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน ทำเป็นเหรียญใช้ติดกับอกเสื้อ โดยเอาแบบอย่างการใช่ม้าจากยุโรปเป็นครั้งแรกก่อนประเทศอื่นๆ ในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เรียกว่า ดวงดารา ขาวบ้านมักเรียกว่า ดรา ดวงดาราของพระเจ้าแผ่นดินคือ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว มีรูปช้างเอราวัณเรียกว่า ดราไอยราพต ดวงดาราของพระบรมวงศานุวงศ์ ประดับด้วยนพรัตน์เรียกว่า ดารานพรัตน์

ขุนนางข้าราชการ ใช้เครื่องประดับลดหลั่นกันตามตำแหน่งยศ เช่น เสนาบดีชั้นผู้ใหญ่ถึงจะคาดเข็มขัดเพชรได้ ดังปรากฏในบันทึกของเซอร์ จอห์นแบริง ว่า เมื่อเขาไปหาสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ แต่งตัวนุ่งจีบคาดเข็มขัดเพชรแต่ตัวเปล่าเปลือยไม่สวมเสื้อ³

¹ ฉวีงาม มาเจริญ และ นุสมล สุขเจริญ. (2525). พระพุทธมหายานรัตนปฏิมากร. หน้า 165-207.

² กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2524). การเสด็จประพาสยุโรปของรัชกาลที่ 5 ร.ศ. 116 เล่ม 1. หน้า 24-30.

³ สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2523). เครื่องราชอิสริยาภรณ์ไทย. หน้า 4.

ทหารธรรมดาใส่เข็มขัดลายแทง ดังปรากฏในบันทึกของเทอาเซนต์ แฮร์ริส ว่า “กองทหารองครักษ์ เครื่องแบบ ... มีกางเกงสีแดงเสื้อแจ็คเก็ต หมวกสีดำ เข็มขัดเป็นลายดัดกันและไม่สวมรองเท้า...”¹

ซึ่งหลักฐานดังกล่าวมีส่วนคล้ายคลึงกับเครื่องแต่งยศขุนนางข้าราชการฝ่ายต่างๆ ที่แต่งในขบวนเสด็จพระราชดำเนินที่มีหลักฐานในสมัยรัชกาลที่ 5 ดังนี้

ข้าราชการฝ่ายทหารชั้นผู้ใหญ่สวมหมวกยอดเป็นรูปจุลมงกุฏ ทำด้วยทองคำประดับพลอยหรือทองคำล้วน รัตประคตหรือเข็มขัดผ้าลายหนามขนุน (เป็นผ้าปักดินเงินดินทอง เรียกว่า ผ้ากรองทอง กว้างประมาณ 5-6 นิ้ว ใช้รัดเอวโดยเหน็บชายไว้ข้างในตัว) ซึ่งตรงกับที่กล่าวไว้ในกฎหมายตราสามดวง สวมประจำทองคำ เสือติดกระดุมประดับเพชรหรือพลอยก็ได้ สำหรับประจำทองคำ²

ยังเป็นเครื่องยศของผู้สำเร็จราชการเมือง ต่างๆ ด้วยดังกล่าวนมาแล้วข้างต้น

ข้าราชการฝ่ายพลเรือน สวมหมวกติดแถบทองเข็มขัดสายทองไม่มีประจำยาม หัวกุณฑ์หรือลายแทงประดับพลอย เสือติดกระดุมประดับพลอยตามแต่จะหาได้

ข้าราชการกระทรวงวัง สวมหมวกยอดประดับพลอยทองคำ หรือกะไหล่ทอง เข็มขัดสายทองไม่มีประจำยามหัวปิ่นหนึ่งหรือลาแทง³

ในสมัยรัชกาลที่ 4 ขุนนางข้าราชการจะได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ เป็นเครื่องประดับด้วย เครื่องราชอิสริยาภรณ์ของเสนapati หรือขุนนางชั้นผู้ใหญ่ เป็นจาราดราตำแหน่ง 4 ดวง ได้แก่ ตรีสิริยมณฑลเป็นของผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน ตรีราชสีห์ของที่สมุหนายก ตรีราชสีห์ของที่สมุหกลาโหม และตรีสิงห์ของเสนาดินครบาล ส่วนเครื่องราชอิสริยาภรณ์ของข้าราชการมีลายรูปช้างเผือก เรียกว่า จาราช้างเผือก ข้าราชการชั้นสูง เป็นเหรียญทองลงยา ชั้นกลางเป็นทอง และชั้นต่ำเป็นเงินตามลำดับยศตำแหน่ง นอกจากนี้ยังเริ่มรู้จักใช้เครื่องประดับจากยุโรปชนิดหนึ่งที่เข้ามาเป็นครั้งแรก คือนาฬิกาเป็นชนิดพก เก็บไว้กับตัวในชายพกผ้านุ่งและยังนิยมสวมแหวนที่นิ้วชี้และนิ้วก้อย นิ้วชี้นิยมสวมแหวนเพชรตัวเรือนเป็น

¹ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2516). ความทรงจำ. หน้า 123.

² สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ทรงอธิบายเรื่องประจำในบันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ ไว้ว่า ประจำของหลวงมีหลายชนิด ทำด้วยทองคำ แก้ว หิน และยางไม้ กาเยน มีเม็ด 105 107 108 หรือ 115 ลูก พวงประจำอาจมีสายทั้งเป็นสายทอง หรือสายไหม มีประจำ 3 ลูก ขนาดลดหลั่นกันห้อยปลาย แต่ดั้งเดิมประจำใช้สำหรับกะแนหนาวนา ต่อมาทำด้วยแก้ว เงิน ทอง จึงแยกไปใช้เป็นเครื่องประดับด้วย

³ กรมศิลปากร. (2515). บันทึกถวายวันของ เทอาเซนต์ แฮร์ริส. หน้า 24.

ทองคำ หัวยังฝังเพชรเม็ดใหญ่ นิ้วก้อยนิยมใส่แหวนรังแตน เป็นแหวนทองคำที่ปรุลายรูปนกเหยี่ยวติดๆกัน¹

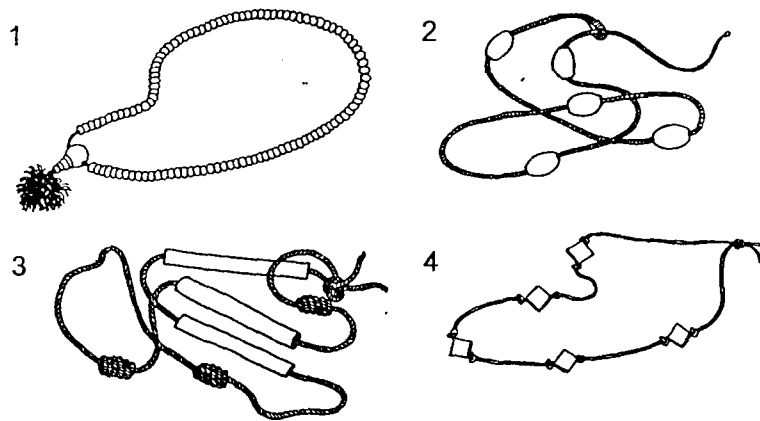
ผู้ชายสามัญชน ครอว์ฟอร์ด กล่าวว่า ชาวบ้านผู้ชายทั่วไปไม่นิยมใส่เครื่องประดับ² อาจเป็นเพราะต้องทำงานจะใส่ก็เฉพาะเวลาออกศึก หรือประกอบพิธีกรรมบางอย่าง เป็นพวกประจำ ตะกรุด พิศมร³ พรอท วาน หรือลูกสะกด โดยใช้คล้องคอหรือแขวนเอว (ภาพประกอบ 79) หรือสวมแหวนเครื่องที่เรียกว่าแหวนพิรอด ถักด้วยด้ายฝ้ายนึ่งหรือด้ายดิบ ถ้าเป็นผู้มีฐานะร่ำรวยก็ต้องทำด้วยทองคำเป็นเส้นถักประสานขึ้นเป็นหัวสูงขึ้นมา บางทีทำเป็นกำไลต้นแขน ทำด้วยโลหะประดับหินสีหรือโมรา สีขาว เทา ดำ จำนวน 1-3 เม็ด ที่เชื่อว่าเป็นวัตถุมงคลมีลวดลายประดับที่ป่า (ภาพประกอบ 80) นอกจากนี้ คนหนุ่มๆ ยังนิยมใส่ แหวนปลอมมิด เป็นแหวนทองเกลี้ยง อาจฝังเพชรพลอยสามเม็ดห่างๆ กัน แหวนตรา เป็นแหวนโลหะทำเป็นหัวรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ามีลายรูปสัตว์ใน 12 ราศี หรือ 12 นักษัตริ์ ใครเกิดปีใดก็ใส่แหวนหัวรูปสัตว์นั้นๆ⁴

¹ กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง). (2519). *เมื่อวานนี้ เล่ม 3*. หน้า 72-74.

² ชวัช รัตนนิชิต. (2507). *เล่มเดิม*. หน้า 6.

³ พิศมร คือ ใบลานพับสอดกันเป็นรูปสี่เหลี่ยมเล็ก ๆ แบน ๆ ร้อยสายสิญจน์ทำเป็นพวง ๆ ละ 4-5 อัน ใช้เป็นคล้องคอเป็นเครื่องรางของขลัง

⁴ กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง). (2519). *เล่มเดิม*. หน้า 72-74.

1. ประคำ
2. ตะกรุดแบบลูกปัด
3. ตะกรุดแบบแผ่นโลหะม้วน
4. พิสมร

ภาพประกอบ 79 เครื่องรางของบรูษ

ที่มา : กรมศิลปากร. (2535). *ถนิมพิมพาภรณ์*. หน้า 160.

แบบที่ 1 แหวนพิรอด เป็นเครื่องประดับประเภทเครื่องรางของขลัง ถักด้วยฝ้ายนัต
หรือด้ายดิบ ใช้สวมนิ้วมือ

ภาพประกอบ 80 แหวนพิรอด

ที่มา : กรมศิลปากร. (2535). *ถนิมพิมพาภรณ์*. หน้า 160.

แบบที่ 2 แหวนพิรอด ทำด้วยโลหะ หัวฝังโมราหรือหินสี ใช้สวมต้นแขน

3.4.2 เครื่องประดับสตรี

สตรีในราชสำนักหรือฝ่ายใน ส่วนใหญ่แต่งเครื่องประดับในงานพระราชพิธี งานราชพิธีเช่นเดียวกับฝ่ายหน้า เช่น เครื่องประดับศีรษะ ได้แก่ รัดเกล้า อันเป็นที่นิยมใช้ในพระราชสำนักแต่โบราณ มี 3 แบบ คือ รัดเกล้ายอด มีปลายยอดทรงกรวยแหลมสำหรับกษัตริย์ รัดเกล้าเปลว มียอดปักช่อกระหนกเปลวสำหรับพระนางสนมกำนัล และ รัดช้อง คือที่รัดชายผมที่ปล่อยยาวลงมาใช้ประกอบกับรัดเกล้า รัดช้องนี้ คงใช้ในช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ ราวรัชกาลที่ 1-2 เพราะยังคงมีสตรีสูงศักดิ์ไว้ผมปัก แล้วปล่อยให้มีปอยผมยาวมาประดับด้านหลังแบบสมัยอยุธยา กรอบหน้า หรือกระบังหน้า คือเครื่องประดับหน้าผากเป็นรูปกระจัง มีกรรเจียกจรและดอกไม้ทัดประดับบริเวณหู ไม่นิยมเจาะหูเพื่อใส่ตุ้มหู

เครื่องประดับร่างกายหรือส่วนลำตัว ได้แก่ กรองคอ สร้อยคอ มีจี้รูปสี่เหลี่ยมผืนเพชรพลอยขนาดใหญ่ตรงกลางทับทรวง พาหุรัด สังวาลหรือสร้อยตัว เป็นสร้อยยาวใช้คล้องสะพายแล่ง ทองกร ทองบาท ปิ่นเหน่งหรือเข็มขัด และสายสะอึงหรือสายรัดเอว ในสมัยรัชกาลที่ 1-3 เจ้าจอมผู้อยู่ถวายงานจนมีครรภ์พระเจ้าอยู่หัว พระเจ้าอยู่หัวจะพระราชทานสายสะอึงทองคำหนัก 8 บาทบ้าง 9 บาทบ้างทุกราย แต่ครั้งมาถึงรัชกาลที่ 4 โปรดฯ ให้เลิก แต่พระราชทานจอกมีพานรองมีช้อนดักเป็นทองหนัก 8-10 บาท แทน¹ นอกจากนี้ ยังนิยมสวมแหวนที่นิ้วเกือบทุกนิ้วทั้งสองมือ ยกเว้นนิ้วโป้ง หรือสวมที่นิ้วชี้กับนิ้วก้อยทั้งสองมือคล้ายคล้องกับฝ่ายหน้า แหวนที่ใช้สวมนอกจากแหวนเพชร แหวนรังแตนแล้ว ยังนิยมใส่ แหวนมณฑป เป็นแหวนทับทิมทำหัวเป็นยอดแหลม 1-2 ชั้นขึ้นไป ยอดฝังทับทิมเม็ดเดียว

นอกจากนี้ ในสมัยรัชกาลที่ 4 สตรีที่ถวายความจงรักภักดีและรับใช้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทพระเจ้าอยู่หัวบางท่านจะได้รับพระราชทานตราหรือดาราสายพระมหามงกุฎเป็นเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ใช้ประดับเสื้อผ้าเวลาออกงานพระราชพิธีด้วย²

สตรีสามัญชน ครอว์ฟอร์ด บันทึกไว้ว่าผู้หญิงชาวบ้านทั่วไปไม่มีใครมีอาภรณ์ประดับด้วยเครื่องเพชรพลอย และตกแต่งมากมายนัก ผู้หญิงที่ฐานะดีมักมีสร้อยคอทองคำสร้อยข้อมือและกำไลมือทำด้วยทองล้วน³ พวกภรรยาขุนนางข้าราชการอยู่กับบ้านไม่นิยมแต่งเครื่องประดับ ที่แต่งประจำตัวมีเพียงสายสร้อยคอเส้นเล็กๆ แหวนบ้าง ตุ้มหูไม่ค่อยใส่ ส่วนข้อมือก็ใส่สร้อยทองเกลี้ยงทำเป็นห่วงกลมหรือเหลี่ยมคล้องติดกัน ถ้ามีฐานะดีก็ใส่สร้อยเพชร ทับทิมหรือมรกต ที่เรียกว่า จันเพชร จันทับทิมหรือจันมรกต เป็นสร้อยข้อมือ ที่มีส่วนที่อยู่บนหลังข้อมือทำ

¹ กรมศิลปากร. (2511). *ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4* (พ.ศ.2405-2411). หน้า 232.

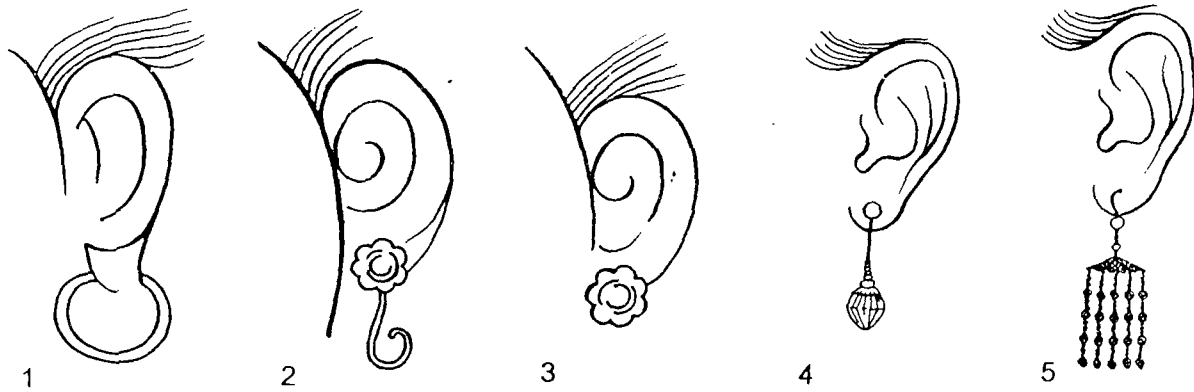
² กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง). (2519). เล่มเดิม. หน้า 72-74.

³ ธวัช รัตนนาชชาติ. (2507). เล่มเดิม. หน้า 6.

เป็นรูปฝั่งเพชร ทัมทิบหรือมรกตเม็ดเล็ก ๆ เรียงยาวลงไปพอดีกับข้อมือ ส่วนท้องข้อมือก็เป็นทองเกลี้ยง ๆ ทำเป็นท่อนสั้นหรือยาวติดกัน

ในขณะที่หญิงซึ่งเป็นชาววังจริง ๆ กับบรรดาภรรยาและบุตรสาวขุนนางข้าราชการไม่นิยมใส่เครื่องประดับในชีวิตประจำวัน หญิงชาวบ้านชาวสวนที่มีฐานะร่ำรวยกลับนิยมใส่อย่างหรูหรา เช่น ใส่สายสร้อยคอทองคำเส้นโต ใส่ตุ้มหูหลายรูปแบบ เป็นตุ้มหูทองคำมีตุ้มเป็นวงกลม รูปดอกไม้มีปลายยาวอ ตุ่มหุระย้ามีอุบะหรือสายห้อยเป็นระย้าตุ้มหูพวงเต่าร้าง หรือเต่าร้างเป็นเพชร หรือพลอยเม็ดใหญ่รูปกลมมีห้อยอยู่เม็ดหนึ่ง และตุ้มหูห้อยลงมาเป็นตุ้ม ๆ ก้อน ๆ บ้างตุ้มหูเหล่านี้มักใส่เป็นครั้งคราว (ภาพประกอบ 81) สร้อยข้อมือทองคำเส้นโตเท่านิ้วก้อย ทำเป็นห่วงคล้องติดกัน ห่วงนั้นเป็นรูปเอี้ยวโค้ง ๆ ปิดไปมาทุกห่วงติดกันเป็นดับ เรียกว่าสร้อยเอี้ยว นิยมสวมติดมือเป็นประจำ สร้อยตัว สายสะอั้งหรือสายรัดเอวมักใช้กับคนอายุมากสาว ๆ ไม่ใส่ แหวนที่ใส่ประจำคือแหวนปลอมมีดทำด้วยทองเกลี้ยง ๆ นอกจากนี้ยังสวมแหวนเพชร แหวนพลอย แหวนงู ลิ่นแลบบออกมาได้ หัวฝั่งเพชรเม็ดเล็ก ๆ นัยตาประดับพลอย เช่น มรกต วงแหวนเป็นรูปงูหางยาวมาจบใกล้หัว แหวนแมงปอ ทำหัวเป็นตัวแมงปอ นัยน์ตาฝั่งเพชรพลอย สำหรับกำไล มีกำไลตะขาบ เป็นกำไลข้อมือรูปทอแบนหลักพูนมีลวดลายสลักกำไลข้อเท้า เรียกว่า กำไลก้านบัว(ภาพประกอบ 82) ¹ เพราะปลายสองข้างมีตุ้มคล้ายดอกบัวตัวเรือนกลมเรียวยาวเข้าหาปลายทั้งสอง ผู้หญิงโสดนิยมกำไล

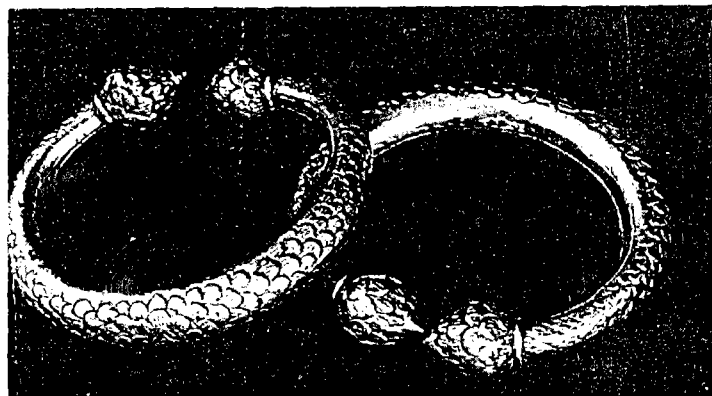
¹ กาญจนาคพันธุ์ (นามแฝง). (2519). เล่มเดิม. หน้า 36-38, 72-74, 123-124, 124-152.

1. แบบห่วงกลม 2. แบบปลายงอ 3. แบบตุ้มรูปดอกไม้ม 4. แบบเต้าร้าง (เต้าร้าง) 5. แบบระย้า

ภาพประกอบ 81 ตุ้มหูแบบต่าง ๆ ของสตรี

ที่มา : กรมศิลปากร. (2535). *ถนิมพิมพาภรณ์*. หน้า 162.

ภาพประกอบ 82 กำไลก้านบัว

ที่มา : กรมศิลปากร. (2535). *ถนิมพิมพาภรณ์*. หน้า 162.

3.4.3 เครื่องประดับของเด็ก

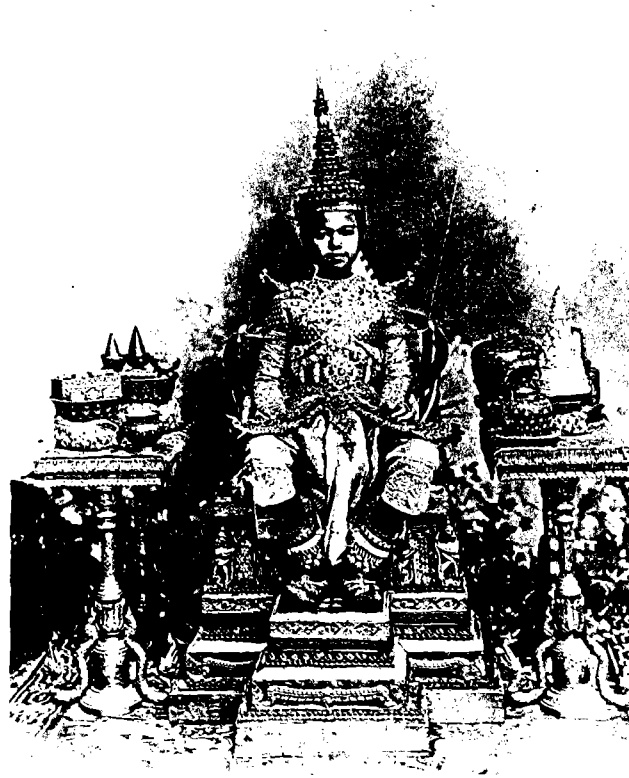
เจ้านายรุ่นเยาว์ตั้งแต่ประสูติเมื่อมีพระราชพิธีสมโภชเดือน พระราชบิดาจะพระราชทานทองคำสำหรับใช้ทำเครื่องประดับด้วย¹ ในวันพระราชพิธีโสกันต์ทั้งสองพระโอรส พระธิดา พิธีเกศากันต์ของพระบรมราชวงศ์ (ภาพประกอบ 83) หรือแม้กระทั่งพิธีโกนจุกของบุตรหลานขุนนาง ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ จะได้รับการแต่งพระองค์ แต่งองค์หรือแต่งตัวด้วยเครื่องประดับต่างๆ อย่างวิจิตรอลังการ ดังนี้

เครื่องประดับศีรษะ ถ้าเป็นพระเจ้าลูกยาเธอหรือพระบรมโอรสาธิราชจะทรงพระภูษาห้ายอด ชันรองลงมาทั้งชายหญิง จะสวมพระเกี้ยวครอบจุก ทำด้วยทองลงยาหรือทองคำฝังเพชรพลอย เกี้ยวนมทำด้วยผ้า หรือสวมพวงมาลัยด้วยดอกไม้สด เช่น มะลิ (ภาพประกอบ 84) ปักปิ่นที่เรียกว่า ปิ่นชน (ภาพประกอบ 85) เป็นปิ่นที่มีคัน มีจกกล และปรกทำด้วยทองคำประดับพลอยใช้เสียบจุกผม

เครื่องประดับร่างกาย ประกอบด้วย สร้อยคอมณีจี๊ดเพชรร้อยหรือพลอยเม็ดใหญ่ตรงกลาง สร้อยนมหรือเกี้ยวนมสวมคอ สร้อยตัวพาดเฉียงบ่า ทองกรทั้งสองข้างมีลูกไม้ปลายมือ ทำเป็นรูปลูกไม้สามลูกติดกัน เป็นทองฝังทับทิม มีเชือกสอดร้อยผูกข้อมือ มี แหวนตะแคง (เป็นแหวนเล็กๆ ถักให้เรียงซ้อนกันรอบข้อมือ) ลูกปะวะหล่ำ (ทำเป็นรูปกลมๆ สลักลวดลายสำหรับผูกข้อมือ) มี แหวนรอบ (เป็นห่วงทองถักด้วยด้ายเหมือนตัวตะขาบ) และกำไลฝังเพชร แหวนใส่มือละ 4 นิ้ว คือ นิ้วชี้ นิ้วกลาง นิ้วนาง และนิ้วก้อย เข็มขัดทองหัวฝังเพชรลงยา ทองบาทตอนปลายมีสายสร้อยทองรูปสัตว์ตัวเล็กๆ เช่น หอยแครง เป็นต้น²

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2516). เล่มเดิม. หน้า 4.

² ฐะปะนีย์ นาครทรรพ. (2529). ภาพชีวิตในอดีต, เยือน ภาณุทัต ผู้ให้คำแนะนำอันอุดมด้วยประโยชน์. หน้า 8-10.

ภาพประกอบ 83 สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ ในรัชกาลที่ 5

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. (ภ. หจช. (ส.) 1198)

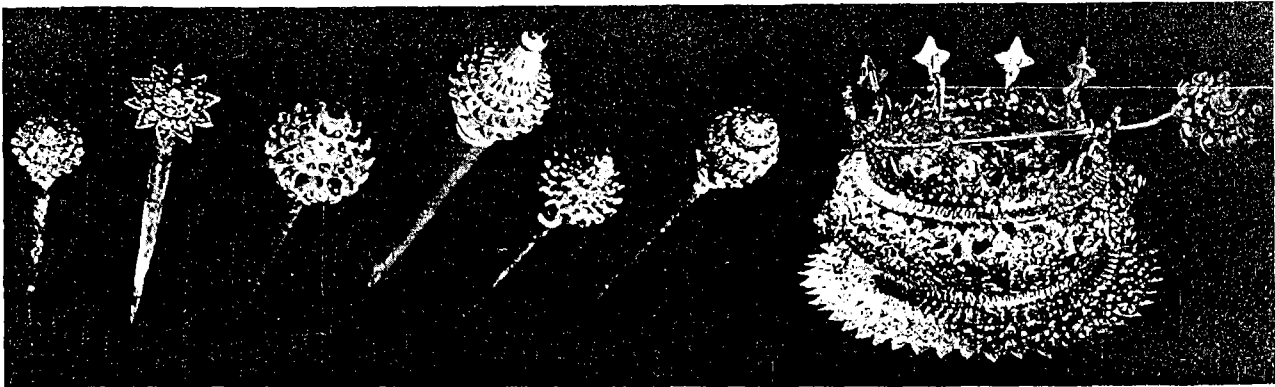
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าวไลยอลงกรณ์ ในรัชกาลที่ 5 ทรงเครื่องในวันพระราชพิธี
โสกันต์

ภาพประกอบ 84 หม่อมเจ้าหญิงพิมพ์ราไพ รพีพัฒน์

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

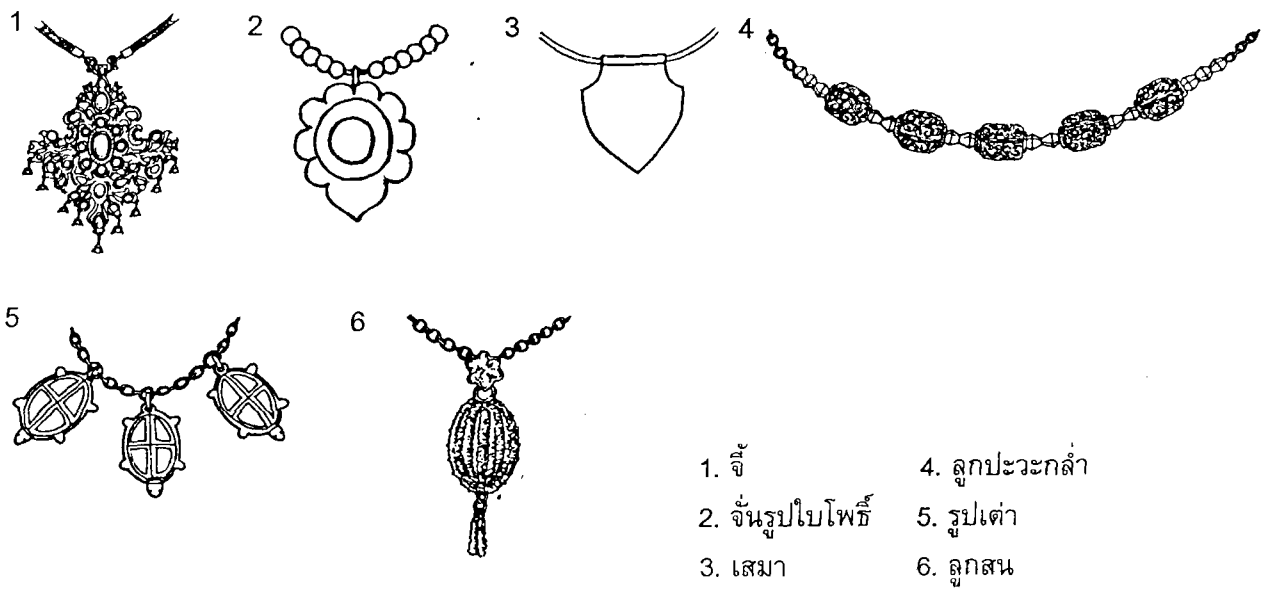
หม่อมเจ้าหญิงพิมพ์ราไพ รพีพัฒน์ ทรงพวงมาลัยรอบพระเกศาจาก และทรงเครื่อง
อาภรณ์ชุดเพชรแบบของเจ้านายชั้นผู้ใหญ่

ภาพประกอบ 86 ปิ่นชนและเกี้ยวพร้อมปิ่น ทองคำประดับเพชรพลอย

ที่มา : กรมศิลปากร. (2535). *ถนิมพิมพาภรณ์*. หน้า 176

สำหรับเด็กทั่วไป นอกจากจะห้อยคอด้วยจี้ประดับพลอยสำหรับเด็กหญิง เสมา (ทำด้วยแผ่นโลหะ ทอง เงิน นาก หรือ ทองแดง เป็นรูปอย่างเสมตามวัด มักมีลวดลายหรืออักษร ด้านบนอาจมีวนขอบหรือเจาะรูสำหรับร้อยสายสร้อยหรือเชือก) (ภาพประกอบ 86) ส่วนใหญ่ เสมาเป็นที่นิยมห้อยคอเด็กชายมากกว่าเด็กหญิง และ ภควจัน (รูปร่างคล้ายทับทรวงตาบและจี้ แต่มีขนาดใหญ่กว่าจี้ เล็กกว่าตาบและทับทรวงตรงกลางทำเป็นรูปพระ) เด็กฐานะยากจนหรือตามชนบทก็ใช้ห้อยเบ๊ย หรือเอาสตางค์เหรียญทอง เหรียญเงินมาร้อยห้อยคอและข้อมือ เด็กที่พ่อแม่มีฐานะดี เครื่องประดับไม่ว่าจะเป็นสร้อยคอ สร้อยข้อมือ กำไลมือ หรือข้อเท้า ฯลฯ มักทำด้วยทองคำ เงิน ประดับอัญมณีมีค่าคือพลอย

ภาพประกอบ 86 เครื่องประดับสร้อยคอเด็ก

ที่มา : กรมศิลปากร. (2535). *ถนิมพิมพาภรณ์*. หน้า 164.

เด็กชายนิยมผูก สายรัดเอว (ภาพประกอบ 87) มีดั่งดิ่งเป็นรูปใบเสมา เต่า หอย หรือ พริกเทศ (ทำเป็นรูปคล้ายพริกแห้งเม็ดยาวที่ส่งมาจากต่างประเทศ) ห้อยติดกับสายสร้อยเป็น ระยะๆ โดยรอบ ส่วนเด็กหญิงนิยมผูก กระจับปิ้ง (จับปิ้งหรือจะปิ้ง) (ภาพประกอบ 88) ได้สะเอว ปิดอวัยวะเพศ มีสองแบบได้แก่ แบบที่บิทำเป็นรูปใบโพธิ์ ใบเสมา ตรงกลางจะหนุนกว่าขอบเล็กน้อยและแบบระย้า ทำด้วยเส้นโลหะร้อยเกี่ยวกันเป็นร่างแหกระจับปิ้งของเจ้านายและบุตรหลาน ขุนนางข้าราชการผู้ใหญ่มักทำด้วยทองคำ ส่วนของเด็กทั่วไปมักทำด้วยเงิน นากถ้ายากจนมาก ก็ใช้กะลามะพร้าวแทน เด็กจะผูกสายรัดเอวและกระจับปิ้งจนกระทั่งอายุประมาณ 10-12 ขวบ หรือกระทั่งโกนจุกนั่นเอง

ในบรรดาเครื่องประดับเกือบทุกชนิดของเด็ก เครื่องประดับของเด็กเล็กๆ มักจะมีลูกพรวนหรือกระพรวนโลหะขนาดเล็กติดห้อยไว้เพื่อให้เกิดเสียงดังเพื่อผู้เลี้ยงจะได้ทราบว่าเด็กคลานหรือเล่นอยู่ตรงไหน¹

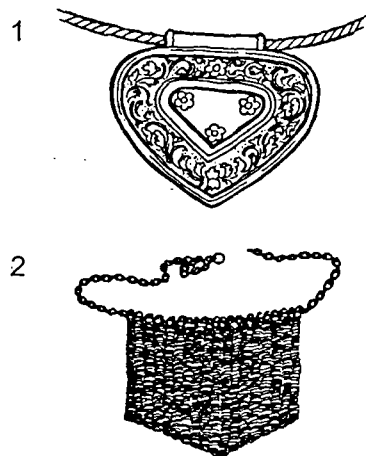
¹ แนน้อย ปัญจพรรค์. (2534). เล่มเดิม. หน้า 130.

1. ห้อยพริกเทศกับลูกกระพรวน
2. ห้อยรูปเต่ากับลูกกระพรวน

ภาพประกอบ 87 สายคาดเอวเด็กชาย

ที่มา : กรมศิลปากร. (2535). *ถนิมพิมพาภรณ์*. หน้า 164

1. แบบรูปใบโพธิ์
2. แบบร่างแห

ภาพประกอบ 88 กระจับปิ้งเด็กหญิง

ที่มา : กรมศิลปากร. (2535). *ถนิมพิมพาภรณ์*. หน้า 164.

3.5 เครื่องประดับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นระยะที่ไทยกำลังเปิดประเทศ ติดต่อกับยุโรปอเมริกาย่างกว้างขวางทั้งด้านความสัมพันธ์ทางการทูต การขยายตัวทางการค้า มีการสั่งสินค้ารูปแบบแปลกใหม่จากตะวันตกเข้ามาจำหน่ายอยู่เสมอๆ เพื่อรองรับการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวตะวันตกที่คนไทยนิยมเรียกติดปากว่า ฝรั่งเศส ประกอบกับช่วงนี้เป็นสมัยที่คนไทยเดินทางไปเยือนดูงานและศึกษายังยุโรปอเมริกามากขึ้น โดยเฉพาะพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ตลอดจนบุตรหลานของผู้มีฐานะดีสิ่งต่างๆ เหล่านี้จึงส่งผลให้วัฒนธรรมการแต่งกายของไทยโดยนำมาปรับปรุงดัดแปลงให้ผสมผสานกัน เช่น ผู้ชายสวมเสื้อนอกนุ่งโจงกระเบน ผู้หญิงสวมเสื้อแขนงูดตามแฟชั่นฝรั่ง แด่นุ่งผ้าซิ่น เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวมักเริ่มจากฝ่ายราชสำนักก่อนแพร่หลายไปถึงประชาชน

เครื่องประดับตกแต่งร่างกายและอาภรณ์สมัยนี้วิวัฒนาการไปตามลักษณะของเสื้อผ้าและทรงผมที่ได้รับอิทธิพลจากตะวันตก มีการสั่งซื้อสิ่งทำเครื่องประดับจากนอกประเทศมีฝรั่งเข้ามาเปิดห้างร้านจำหน่ายรวมทั้งผลิตและออกแบบด้วยหลายแห่ง ในขณะที่ร้านของคนจีนแขก และไทยก็ขยายตัวขึ้น ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ทำให้เครื่องประดับแบบใหม่ๆ ได้รับความนิยมเพิ่มขึ้นเป็นลำดับโดยเฉพาะในหมู่เจ้านาย ข้าราชการ และพ่อค้าคหบดีที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ เครื่องประดับแบบเก่าตามความเชื่อและประเพณีเดิม ยังคงนิยมอยู่ในหมู่ราษฎรทั่วไปโดยเฉพาะชาวชนบท

3.5.1 เครื่องประดับของบุรุษ

เครื่องประดับของผู้ชายไม่มีใครเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยก่อน เครื่องประดับของพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนางและข้าราชการที่ทรงและสวมใส่ในการพระราชพิธีสำคัญต่างๆ ยังคงใช้เหมือนเดิม เครื่องราชอิสริยาภรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 สำหรับพระราชทานเป็นบำเหน็จความชอบในราชการแผ่นดิน พระราชทานนามว่า เครื่องราชอิสริยาภรณ์ เป็นโบราณมงคลนพรัตน์ราชวราภรณ์ เรียกย่อว่า นพรัตน์ราชวราภรณ์ ปรับเปลี่ยนไปบ้าง เช่น ดาราตราตำแหน่ง 4 ดวงของเสนาบดี เปลี่ยนรูปแฉกดาราซึ่งเป็นรัศมีมาเป็นกลีบบัว และประดับด้วยเพชรพลอยวิจิตรกว่าครั้งรัชกาลที่ 4

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ของฝ่ายหน้า คือ พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ที่เป็นชาย ประกอบด้วย

มหานพรัตน์ ด้านหน้าเป็นดอกประจํายมแปดดอก ประดับนพรัตน์อย่างละ 1 ดอก โดยมีเพชรอยู่ตรงกลาง ด้านหลังลงยาสีแดง ขาว น้ำเงิน และอุณาโลมอยู่กลาง มีจุลมงกุฏประดับอยู่เบื้องบน

ดารานพรัตน์ เป็นรูปดาราแปดแฉก ทำด้วยเงินหลักเป็นเพชรสร้าง กลางเป็นดอกประจํายมฝังพลอย 8 อย่าง ใจกลางเป็นเพชร

แหวนนวิรัตน์ ทำด้วยทองคำเนื้อสูง ผังพลอย 9 อย่าง

นอกจากนี้ ยังมีการสถาปนาเครื่องขัตติยราชอิสริยาภรณ์อันมีเกียรติคุณรุ่งเรืองยิ่งมหาจักรีบรมราชวงศ์ สำหรับผู้สืบเชื้อสายโดยตรงในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกหรือผู้ที่ได้สมรสกับพระบรมวงศานุวงศ์ดังกล่าว หรือผู้ที่สูงศักดิ์สมควรได้รับพระราชทาน เรียกว่าเครื่องราชอิสริยาภรณ์มหาจักรีบรมราชวงศ์ มีตรารูปจักรและตรีศูลประดับเป็นสำคัญ มี 3 แบบ ได้แก่ มหาจักรี จุลจักรี และดารจักรี¹

ผู้ชายชาวบ้านทั่วไปไม่นิยมสวมใส่เครื่องประดับจะใส่บ้างก็เป็นพวกเครื่องรางของขลังไว้ป้องกันภัยอันตรายคล้ายกับของนักบวชสมัยก่อน ได้แก่ สร้อยคอแขวนพระเครื่อง ประคำ ตะกรุด ลูกสะกด แหวนพระ แหวนพิรอด

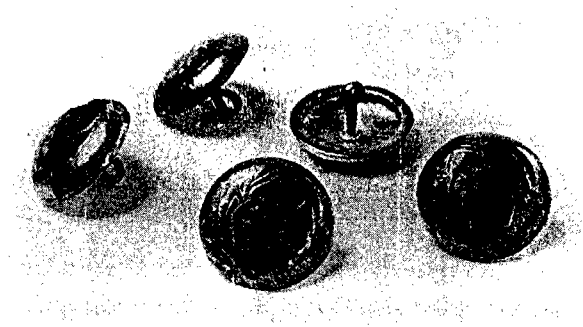
เครื่องประดับรูปแบบใหม่ของผู้ชายในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 ส่วนใหญ่เป็นที่นิยมใช้ในหมู่ชนชั้นสูง ข้าราชการและคหบดี ที่น่าสนใจมีดังนี้

หมวก เป็นแบบทรงยุโรป มีหลายแบบ ได้แก่ หมวกสักหลาดอ่อน เป็นที่นิยมของชายหนุ่ม ต้องกดยอดให้บุ๋มลงตรงกลางสองข้างเป็นลอนฟู ปีกหมวกแคบกว้างตามชอบหรืออาจมีปีกตอนหน้าเป็นสองลอน มีสีเทาขาวและสีเขียวหมวกปานามาหรือหมวกไหมสับประรด หมวกกันแดด หรือหมวกไม้ไผ่ หมวกฟาง ซึ่งล้วนมาจากต่างประเทศ

กระดุม เนื่องจากสมัยนั้นนิยมสวมเสื้อราชปะแตนไปทำงาน หรือไปงานต่างๆ ที่มีพิธีตรองเป็นทางการกระดุมเสื้อจึงเป็นสิ่งที่จะสามารถอดไขว้ได้ ปกติทำด้วยกระเบื้องถ้วยรูปกลมๆ แต่เพื่อความแปลกตาจึงทำด้วยโลหะ ทองคำ เงิน อาจประดับเพชรพลอยเม็ดเล็กๆ ด้วย บางทีทำเป็นกะไหล่ทองลงยา (ภาพประกอบ 89) เช่น ที่ห้างกราลิตทำจำหน่าย ด้านหน้าเป็นรูปต่างๆ อาทิ ดราไปรษณียากร ธนบัตรและรูปอื่นๆ บางคนนำเอาพัดตั้งทองและเงินมาทำเป็นกระดุม บางคนทำเป็นรูปคล้ายหัวเม็ดทรงแหลมก็มี²

¹ อรุณ โภคากรวิจารณ์. (2530). เล่มเดิม. หน้า 28-33.

² เสฐียรโกเศศ (นามแฝง).. (2515). *พื้นความหลัง เล่ม 2*. หน้า 171-172, 180.

ภาพประกอบ 89 กระดุมสำหรับติดเสื้อราชปะแตน สมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา : กรมศิลปากร. (2535). *ถนิมพิมพาภรณ์*. หน้า 167.

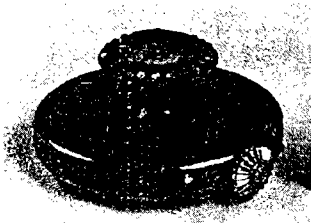
เหรียญและเข็มที่ระลึก สมัยนั้นนิยมทำเหรียญและเข็มที่ระลึกในโอกาสพิเศษต่างๆ แบบอย่างฝรั่ง เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก การเสด็จขึ้นครองราชย์เสมอ พระมหากษัตริย์องค์ก่อนๆ พระราชพิธีเฉลิมพระสุพรรณบัตร พระราชพิธีโสกันต์ การเสด็จประพาสสถานที่ต่างๆ พระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา ฯลฯ ผู้ที่ได้รับพระราชทานเหรียญและเข็มกลัดเหล่านี้ มักนำมาติดประดับอกเสื้อเวลาออกงานสำคัญต่างๆ ด้วย (ภาพประกอบ 82)

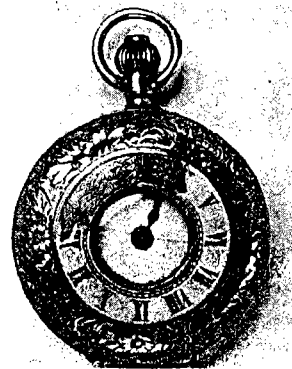
ภาพประกอบ 90 เหรียญที่ระลึก เนื่องในโอกาสพิเศษต่าง ๆ สมัยรัชกาลที่ 5, 6 และ 7

ที่มา : กรมศิลปากร. (2535). *ถนิมพิมพาภรณ์*. หน้า 167.

นาฬิกา คือ นาฬิกามีมาแต่ครั้งรัชกาลที่ 4 ผลิตในต่างประเทศทั้งสิ้น สำหรับนาฬิกาพกเป็นชนิดมีลูกกุญแจไขลานพร้อมสายที่ใส่ลูกกุญแจมี 2 แบบ คือ แบบเอากุญแจใส่ฝาเปิดด้านหลัง กับห้อยห่วงติดกับล็อกเกิดสายนาฬิกา แบบหมุดเม็ดมะยมก็มี ตัวเรือนทำด้วยทองคำ เงิน และนิกเกิล หนึ่งก็มีเป็นสามกษัตริย์ก็มี สายก็เช่นกัน มีขนาดและรูปร่างต่างๆ กัน สมัยก่อนพกไว้กับชายผ้านุ่ง สมัยนี้เอาตัวเรือนใส่กระเป๋าทางซ้ายหรือช่องกระเป๋าที่เจาะไว้เฉพาะมีสายนาฬิกาโยงวกซัดกับรั้งซัดกระดุมที่สองทางซ้ายเหมือนกัน ถ้าเป็นสายทองมักมีสายทิ้งตรงที่ซัดกับรั้งคุดม้อยตกลงมาปลายห้อยรูปต่างๆ ขนาดเล็กอย่างล็อกเกิด นาฬิกาสายเงินไม่มีสายทิ้ง เพราะใช้ประโยชน์อย่างเดียวไม่ได้มีไว้รอดโชว์แบบสายทองคำ พระสงฆ์นิยมใช้เรือนนิกเกิลโดยพกไว้ในผ้ารัดปะคด¹ (ภาพประกอบ 91)

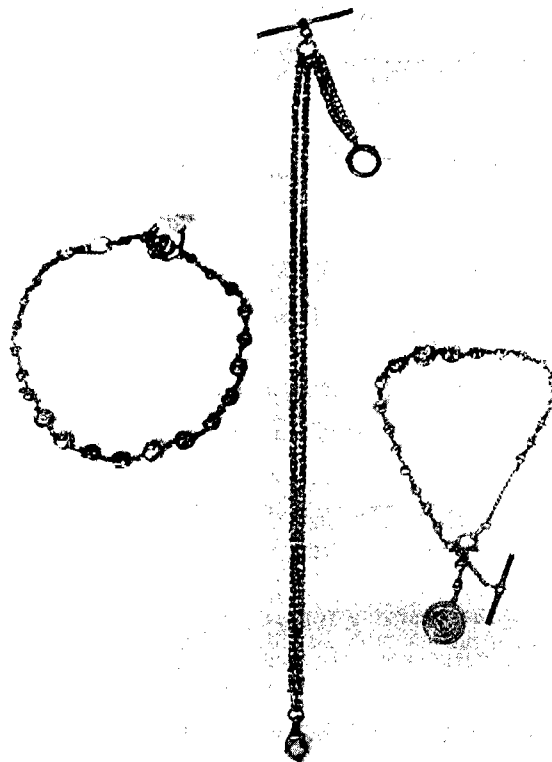
ตัวเรือนนาฬิกาพก

ตัวเรือนนาฬิกาห้อยคอ

¹ เสฐียรโกเศศ (นามแฝง). (2515). *พื้นความหลัง เล่ม 2*. หน้า 173-174.

สายนาฬิกาเงินแบบลายดอกจิกและแบบเงินพดด้วง

ภาพประกอบ 91 นาฬิกาพก

ที่มา : กรมศิลปากร. (2535). *ถนิมพิมพาภรณ์*. หน้า 167.

3.5.2 เครื่องประดับของสตรี

เครื่องประดับแบบโบราณราชประเพณีของเจ้านายฝ่ายหน้า เช่น รัตเกล้ายอด สังกวาล พาทูรัต จี้ ฯลฯ ไม่เป็นที่นิยมทรงเพราะไม่เข้ากับพระเกศา หรือทรงผม และฉลองพระองค์ที่มีลักษณะเป็นแบบฝรั่ง สำหรับเครื่องประดับของผู้หญิงสามัญชน ยังคงสวมใส่แบบเดิมอยู่ไม่ค่อยเปลี่ยนแปลงนัก แต่การเปลี่ยนแปลงของเครื่องประดับสมัยนั้นเกิดขึ้นในหมู่สตรีชั้นสูงในราชสำนัก รวมทั้งภรรยาและบุตรหลานของข้าราชการ คหบดีที่ต่างพากันนิยมใช้แบบของตะวันตกอย่างมาก จนสามารถมองเห็นวิวัฒนาการเป็นระยะๆ ดังนี้

สมัยรัชกาลที่ 5 มีการดัดแปลงแก้ไขการแต่งกายของสตรีในราชสำนักหลายครั้ง เช่น เลิกไว้ผมปักโดยเด็ดขาด หันมาไว้ผม ทรงตัด ที่เรียกว่า ทรงดอกกระพุ่มและไว้ผมยาวประบ่า แทน เลิกห่มสไบตัวเปล่า หันมาใส่เสื้อมีแขน มีคอแบบยุโรป เช่น เสื้อแขนพองตรงไหล่ แขนยาวเพียงศอกเรียกว่า เสื้อแขนหมูแฮม เสื้อแขนยาวพู่พองมีระบายลูกไม้เป็นชั้นๆ รอบแขน เอวจีบเข้ารูป ประดับประดาลูกไม้ โบว์ระยิบทั้งตัว คอเสื้อตั้งสูง สะพายแพรฝรั่งหย่อนพองาม ทำให้เครื่องประดับเปลี่ยนจากแบบโบราณราชประเพณีมาเป็นแบบตะวันตก¹ ได้แก่ มงกุฎหรือรัตเกล้าเดี่ยวๆ ประดับเพชรเป็นรูปทรงหรือลวดลายต่างๆ สายสร้อยคอแบบต่างๆ สันบ้างยาวบ้าง มีทั้งประดับเพชรพลอย และไข่มุก สร้อยไข่มุกนิยมใช้ซ้อนกันหลายๆ เส้นประดับเพชรด้วยห้อยจี้แบบฝรั่งอาจมีตุ้มตั้งหรือสายทึง ตุ้มหูส่วนใหญ่เป็นสายยาวแบบระย้าหรือพวงเต่าร้าง เข็มกลัดติดเสื้อหลายรูปแบบ อาทิ รูปช่อดอกไม้ ฝีเสื้อ แผลงปอ โบว์ ฯลฯ ที่ทำเป็นพระนามาภิไธยย่อหรือชื่อนามบุคคลก็นิยม (ภาพประกอบ 92) สร้อยข้อมือแบบต่างๆ เป็นต้น เครื่องประดับเหล่านี้ล้วนทำด้วยโลหะและอัญมณีมีค่า อัญมณีได้รับการเจียระไนอย่างดีกว่าสมัยก่อนเพราะมีเครื่องมือทันสมัยขึ้น นอกจากนี้ การสวมใส่จะต้องใช้เป็นชุดๆ ไป ทั้งสร้อยคอ ต่างหู สร้อยข้อมือและแหวนคือจะต้องเป็นอัญมณีชุดเดียวกัน และจะต้องเข้าหรือติดกับสีเสื้อผ้าด้วย

¹ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ. (2525). สมุดภาพวิวัฒนาการการแต่งกายสมัยกรุงรัตนโกสินทร์.

ภาพประกอบ 84 พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงเฉลิมเขตมงคล ในฉลองพระองค์แบบตะวันตก
ตก ปลายรัชกาลที่ 5

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. หวญ. กระจกเงาตีฟ 298-13)

พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงเฉลิมเขตมงคล พระชายาในสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงลพบุรีราเมศวร์ ฉลองพระองค์แบบนิยมปลายสมัยรัชกาลที่ 5 นอกจากเครื่องประดับอื่นแล้ว ทรงห้อยนาฬิกาเส้นยาว ทำด้วยเพชรและทรงห้อยประดับเข็มพระนามพระสวามี “ยุคลทิฆัมพร” อนึ่ง เข็มพระนามเป็นของแจกเพื่อเป็นที่ระลึกในหมู่คนชั้นสูง สมัยรัชกาลที่ 5-6 จะให้เฉพาะผู้ที่เป็นเครือญาติหรือผู้ใกล้ชิด หรือเป็นของพระราชทาน ประทาน ข้าราชการบริพาร

อย่างไรก็ดีเครื่องแต่งกายของสตรีในราชสำนักสมัยนี้สะท้อนให้เห็นการใช้เครื่องประดับ ดังนี้

1. ชุดปกติ นุ่งผ้าโจงกระเบน ทรงสะพัก (ผ้าห่ม) สไบ มีสายรัดบั้นพระองค์ (เข็มขัด) หรือไม่มีก็ได้ เป็นชุดทรงเฉพาะอยู่ในตำหนัก (ภาพประกอบ 93)

ภาพประกอบ 93 การแต่งกายสตรีในราชสำนักยามปกติ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. หวญ. กระจกเงาตีฟ 195-8).

ม.จ.หญิงอุไรวรรณ ทองใหญ่ แต่งกายเมื่ออยู่บ้านตามปกติของสตรีชั้นสูงสมัยรัชกาลที่ 5 นุ่งโจงกระเบน ห่มสไบ

2. ชุดปกติสมัยใหม่ สำหรับเสด็จแบบไม่มีพิธีรีตองในเขตพระราชวัง นุ่งโจงกระเบน เสื้อมีแขน 3 ส่วน เอวจีบเข้ารูปห่มแพรจีบติดเข็มกลัดทองงามหรือห้อยสายนาฬิกาพวงงามๆ มีสายทั้งนิยมว่าแก่นัก เหวอาจไม่คาดเข็มขัด สวมใส่ถุงเท้า รองเท้า (ภาพประกอบ 94)

ภาพประกอบ 94 การแต่งกายในราชสำนักปลายสมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. หวญ. กระจกเงาตีฟ 195-8).

เจ้าจอมสดับ, สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ, สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ, สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ, พระวิมาดาเธอฯ พระองค์เจ้าสายสวลีภิรมย์ ฉลองพระองค์แบบนิยมปลายสมัยรัชกาลที่ 5 เครื่องประดับที่นิยมอีกอย่างหนึ่ง คือ โบว์ผูกคอกลัดเข็มกลัดเพชร ซึ่งเป็นเครื่องประดับที่เลียนแบบสตรีตะวันตก นิยมใช้กับเสื้อคอรูปต่าง ๆ กันที่ไม่ใช่เสื้อคอตั้ง

3. ชุดออกงาน เช่น รับแขกเมือง งานพระราชพิธีสำคัญ จะนุ่งผ้าถุงมีจีบหน้านาง คาดเข็มขัดลงยาประดับเพชรพลอย มีสร้อยสังวาล และเครื่องราชอิสริยาภรณ์ แบบโบราณราชประเพณี ผสมกับเครื่องประดับตกแต่งสมัยใหม่ เช่น ลูกปัด เลื่อม ริบบิ้น
4. ชุดเต็มยศสำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ เจ้าจอมหม่อมห้าม สะใภ้หลวงและข้าราชการในเวลางานพระราชพิธี ใช้เครื่องประดับเพชรนิลจินดาอนุโลมตามฐานะ และความมั่งคั่ง

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถในรัชกาลที่ 5 ทรงเป็นพระราชินีที่ทรงสะสมเครื่องประดับทั้งแบบโบราณและแบบสมัยใหม่เกือบทุกชนิดไว้ได้มากที่สุดในประเทศไทย ทรงมีทั้งชุดเพชรรูปกลม (ภาพประกอบ 96, 97) ชุดเพชรรูปหยดน้ำ ชุดมรกต (ภาพประกอบ 95) ชุดทับทิม ชุดนิล และชุดไข่มุก (ภาพประกอบ 98) มีขนาดใหญ่และงามล้ำค่ายิ่ง¹

ในสมัยรัชกาลที่ 5 สตรีในราชสำนัก สตรีชั้นสูง รวมทั้งข้าราชการบุคคลที่มีความดีความชอบที่ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์นพรัตนราชวราภรณ์ ได้แก่ มหาจักรี จุลจักรีและดาราจักรี ซึ่งมีลักษณะเหมือน ๆ กับของฝ่ายหน้า จะประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์เมื่อเวลาออกงานพระราชพิธีและรัฐพิธีเท่านั้น

¹ อุทุมพร วีรไวทยะ. (2509). เล่มเดิม. หน้า 123-129, 143-162.

ภาพประกอบ 95 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงเครื่องชุดเพชรกลมเฟือง 3 ชั้น

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. 001. หวญ. 23-7).

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงเครื่องชุดเพชรกลมเฟือง 3 ชั้น เป็นสร้อยสังวาลเฟืองเพชร สามชั้นรอบพระศอเรียงกันตามลำดับเล็กใหญ่ เป็นถาดสำหรับประดับเวลาทรงเครื่องเต็มยศอย่างขัตติยนาถ ตามแบบโบราณราชประเพณีของไทยเดิม ทรงสะพัก แต่งฉลองพระองค์ทรงดัดแปลงตามแบบสากลขณะนั้นเป็นเสื้อแขนพองขาหมูแฮม

ภาพประกอบ 96 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงเครื่องอาภรณ์เพชร

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงเครื่องอาภรณ์เพชรรูปกลม ดอกเบญจมาศ
เฟื่อง 2 ชั้น รอบพระศอ ทรงรัดกล้าดอกเบญจมาศเพชร ในเครื่องฉลองพระองค์แบบสตรีต่าง
ประเทศ

ภาพประกอบ 97 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงประดับเครื่องอาภรณ์ชุดมรกต

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงเครื่องอาภรณ์ชุดมรกต ซึ่งเป็นมรกตขนาดใหญ่ รัชกาลที่ 5 ทรงซื้อจากต่างประเทศในคราวเสด็จประพาสยุโรป กล่าวกันว่ามรกตนี้เป็นของที่มีค่าสูงสุดในตะวันออกไม่มีของผู้ใดเสมอเหมือน น้อยคนที่จะได้เคยเห็น รัชกาลที่ 6 ทรงเคยพระราชทานยืมมาให้คุณพระสุจริตสุตาทพระสนมเอก ประดับครั้งหนึ่ง

ภาพประกอบ 98 สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ทรงประดับเครื่องอาภรณ์ชุดไข่มุก

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. หวญ. (ส.) 4507).

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถทรงฉายเป็นครั้งสุดท้ายที่พระตำหนักพญไท ทรงโปรดรวบรวมไข่มุกไว้มากมายหลายสี บางชนิดอยู่ในลักษณะสร้อยพระสังวาลเฟืองไข่มุกเม็ดใหญ่ 3 ชั้น มีดุมเพชรห้อยเป็นระยะ พันรอบพระศอกหลายชั้น ต้องไข่มุกนับพันเม็ด ทรงรวบรวมจัดเป็นเครื่องประดับพระวรกายขึ้นหลังที่รัชกาลที่ 5 เสด็จประพาสยุโรป ปี พ.ศ.2440 (ครั้งแรก) แล้ว ในคราวนั้นรัชกาลที่ 5 ทรงมีลายพระหัตถเลขาแนะนำเรื่องไข่มุกตามแบบที่ทอดพระเนตรเห็นตัวอย่างจากราชินีในยุโรป

3.5.3 เครื่องประดับเด็ก

เครื่องประดับของเด็กทั้งชายและหญิงในช่วงรัชกาลที่ 5 ไม่ค่อยมีการเปลี่ยนแปลงไปจากสมัยก่อนโดยเฉพาะของชาวบ้านทั่วไป มีเปลี่ยนบ้าง เช่น เสนาที่รัชกาลที่ 5 พระราชทานแก่เด็ก ทำเป็นเหรียญมาจากฝรั่งเศส เครื่องประดับของพวกเจ้านายบุตรหลานขุนนาง ข้าราชการ พ่อค้าคหบดี เปลี่ยนไปตามรสนิยมของผู้ใหญ่ คือผู้ใหญ่นิยมสวมใส่อย่างใดก็ใช้อย่างอย่างนั้นด้วย ยกเว้นของเด็กโดยเฉพาะอย่าง เกี้ยว ปิ่น สายคาดเอว กระจับปั้ง ฯลฯ ซึ่งผู้ใหญ่ไม่ใช่ ในพระราชพิธีโสกันต์ หรือโกนจุก เครื่องประดับแบบโบราณราชประเพณีหรือตามความเชื่อโบราณ ยังคงถูกนำมาใช้ร่วมกับเครื่องประดับแบบตะวันตก

บทที่ 4

ผลของการเปลี่ยนแปลงการแต่งกายของคนไทยรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ยุคที่ประเทศตะวันตกขยายขอบเขตอำนาจของตน ด้วยการล่าอาณานิคมในประเทศทางตะวันออกทำให้ประเทศไทยต้องเข้าสู่ภาวะล่อแหลมต่อการตกเป็นเมืองขึ้น นโยบายหนึ่งที่จะทำให้รอดพ้นจากแรงบีบของสถานการณ์นั้นก็คือ เปิดประเทศทำการค้ากับมหาอำนาจตะวันตกอย่างเสรี และปรับปรุงประเทศในด้านต่าง ๆ เพื่อที่จะทำให้ประเทศตะวันตกเห็นว่าประเทศไทยตั้งใจที่จะก้าวหน้าไปในทางที่ตะวันตกนิยมว่าเป็นที่เจริญแล้ว การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการแต่งกายก็เป็นส่วนที่ชาวตะวันตกดูหมิ่น ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การติดต่อกับต่างประเทศมีมากขึ้นทั้งทางด้านความสัมพันธ์ทางการทูต การขยายตัวทางการค้าของบริษัทห้างร้านต่าง ๆ ที่ส่งสินค้าจากตะวันตกเข้ามาขาย เพื่อรับกับการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวตะวันตก ต่อมาบรรดานักเรียนไทยที่ได้ไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ กลับมาเป็นกลุ่มคนที่สำคัญในสังคมบุคคลเหล่านี้ได้เป็นแกนนำในการเผยแพร่แบบการแต่งกายของชาวตะวันตกประกอบกับการสื่อสารกับประเทศตะวันตกและสื่อสารภายในประเทศได้ขยายตัวมากขึ้นกว่าเดิมหลายเท่าเป็นต้นว่า การลงโฆษณาทางหนังสือพิมพ์ ถึงสินค้านานาชาติที่ห้างร้านส่งเข้ามาขายเป็นต้น การแต่งกายแบบ “สากลนิยม” จึงขยายตัวไปสู่กลุ่มชนชั้นกลางจึงเป็นผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหลายสิ่งหลายอย่างในสังคม

4.1 การเปลี่ยนแปลงการแต่งกายกับอาชีพใหม่

ความนิยมสวมเสื้อในหมู่ชนชั้นสูงและชนชั้นกลาง ตลอดจนสามัญชนบางส่วน ยังส่งผลให้เกิดอาชีพใหม่อีกอาชีพหนึ่ง คือการเป็นช่างตัดเย็บเสื้อผ้า ในระยะแรกนั้น มีชาวตะวันตกเปิดร้านตัดเสื้อผ้าขึ้นในกรุงเทพฯ ดังเช่น ห้างแรมเซย์ ห้างแบคแมน และห้างยอน แซมสัน และร้านตัดเสื้อของชาวจีนในแถบบริเวณสายแรกๆ ได้แก่ ถนนบำรุงเมือง เพ็ญนครพาหุรัด และเจริญกรุง เป็นต้น สำหรับห้างชาวตะวันตกนี้ถือว่าเป็นร้านตัดเสื้อชั้นนำสำหรับผู้มีฐานะมั่นคง หากผู้ใดต้องการตัดเสื้อผ้าที่ทันสมัยก็ต้องไปที่ห้างเหล่านี้ ซึ่งรับตัดเสื้อผ้าทั้งบุรุษและสตรี ดังเช่น สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ โปรดเกล้าฯ ให้ห้างฝรั่ง เช่น ห้างแรมเซย์ตัดฉลองพระองค์สำหรับงานสำคัญ¹

¹ อุทุมพร วีระไวทยะ. (2509). เล่มเดิม. หน้า 55.

ในเวลาต่อมาเริ่มมีร้านตัดเสื้อของคนไทย เช่น ห้างเจริญกิจนารีสยาม ตั้งอยู่ที่ถนนตะนาว ห้างนี้ได้โฆษณาในหนังสือพิมพ์ว่าตัดเย็บเสื้อผ้าที่ได้คุณภาพและสนนราคาย่อมเยากว่าห้างใหญ่ๆ ซึ่งน่าจะหมายถึงห้างของชาวตะวันตก ดังโฆษณาของห้างเจริญกิจนารีสยามในหนังสือพิมพ์ ความว่า

... เพื่อให้ท่านแต่งกายได้งาม และทันสมัยนิยมในงานต่างๆ ในฤดูนี้
ขอเชิญมาตัดเสื้อเวลาเย็น เสื้อคลุม เสื้อโอเวอร์โคทกับเสกิร์ต
ที่เจริญกิจนารีสยาม เป็นสถานที่ทำอย่างมีฝีมือปราณีตบรรจงทันสมัย
ทั้งคิดราคาย่อมเยารักรกว่าห้างใหญ่ๆ มาก ...¹

ขณะเดียวกันสตรีชั้นสูงและชั้นกลางจำนวนหนึ่งได้ฝึกฝนการตัดเย็บเสื้อผ้าจากโรงเรียนหรือญาติพี่น้องเพื่อนฝูง กล่าวได้ว่าความสามารถตัดเย็บเสื้อผ้าตามแบบตะวันตกเป็นคุณสมบัติสำคัญของสตรีชั้นสูงและชั้นกลางในสมัยนี้ นอกจากจะตัดเย็บเสื้อผ้าให้ตนเองและญาติพี่น้องแล้ว อาจรับจ้างเย็บเสื้อผ้าเป็นงานอาชีพหรืองานอดิเรกได้ ตัวอย่างเช่น สำหรับฉลองพระองค์ของสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรีฯ นั้น สำหรับฉลองพระองค์แบบเรียบๆ จะพระราชทานไปให้พระองค์เจ้าศศิธรประไพ พระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงมีความสามารถในการเย็บปักถักร้อยเป็นพิเศษ เป็นผู้ออกแบบตัดเย็บถวาย²

สำหรับสมเด็จพระศรีสวรินทราบรมราชเทวี ทรงสนพระทัยในเรื่องการตัดเย็บเสื้อผ้าแบบใหม่เป็นอย่างยิ่ง ทรงดัดแปลงพระที่นั่งทรงธรรมในพระบรมมหาราชวังเป็นโรงเย็บผ้าส่วนพระองค์ โดยโปรดเกล้าฯ ให้หม่อมเจ้าไชยศรี ปราโมช เป็นหัวหน้าควบคุมการตัดเย็บ ตลอดจนรับจ้างตัดเย็บฉลองพระองค์ของเจ้านายฝ่ายในและเสื้อผ้าของผู้ที่อยู่ในพระราชฐานชั้นในด้วย โรงเย็บผ้านั้นดำเนินการอย่างเป็นกิจลักษณะ ถึงขั้นจ้างครูฝรั่งมาเป็นช่างและฝึกสอนช่างคนไทย³

เจ้านายฝ่ายในอีกพระองค์หนึ่ง ซึ่งทรงสนพระทัยการตัดเย็บเสื้อผ้าแบบใหม่เป็นอย่างยิ่งคือ พระเจ้าลูกเธอ กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ 5 ทรงออกแบบตัดเย็บฉลองพระองค์ได้อย่างงดงาม ในงานพระพุทธรชินราชวัดเบญจมบพิตรอันเป็นงานออกเรือนเพื่อการ

¹ "โฆษณาเจริญกิจนารีสยาม". (2449 31 มกราคม). สตรีไทย.

² อุทุมพร วีระไวทยะ. 2509). เล่มเดิม. หน้า 55.

³ สมภพ จันทรประภา. (2529). เล่มเดิม. หน้า 64.

กุศลของคนชั้นสูง กรมหลวงศรีรัตนโกสินทร์ก็ได้ทรงออกร้านขายเสื้อผ้าที่ทรงตัดเย็บด้วยพระองค์เอง¹

ในการเตรียมรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จนิวัติพระนคร หลังจากเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก ในเรื่อง สี่แผ่นดิน สะท้อนความสนใจในการตัดเย็บเสื้อผ้าแบบใหม่ในหมู่สตรีในราชสำนัก ได้เป็นอย่างดี ดังความว่า

...ใครมีฝีมือรับจ้างตัดเสื้อ ก็ต้องเร่งทำงาน
ทั้งกลางวันกลางคืน ค่าจ้างตัดแต่ก่อนนั้น
สำหรับเสื้ออย่างดี โบว์ระยับไปทั้งตัว
แขนพองเป็นขาหมูแฮม ตัวหนึ่งก็ตก 20-30 บาท
แต่พอจวนงาน ก็ขึ้นไปเป็น 40-50 บาท คนก็ยังกล้าตัด ...²

โดยเหตุนี้สิ่งประดิษฐ์จากตะวันตกอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นที่นิยมมากในหมู่สตรีชั้นสูง ชั้นกลาง ก็คือจักรเย็บผ้า ชาวตะวันตกประดิษฐ์จักรเย็บผ้าได้ในราว พ.ศ.2389 และพัฒนามาเรื่อยๆ จนแพร่หลายไปทั่วโลกและเป็นที่นิยมในเมืองไทย ในราวกลางรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว³ (ภาพประกอบ 99) เป็นสิ่งที่สตรีทั่วไปอยากมีไว้ในครอบครองเพื่อเป็นเครื่องมือในการตัดเย็บเสื้อผ้าแบบตะวันตก ปราภฏโฆษณาสินค้าชนิดนี้ในหนังสือพิมพ์สตรีหลายฉบับ ดังตัวอย่าง โฆษณาในหนังสือพิมพ์ สตรีไทย ความว่า

... จักรเย็บผ้า ยี่ห้อนิวโฮม จักรมือและเท้า
รูปสรวาย ใช้ทน ผู้ใช้จักร นิยมยี่ห้อนี้ ทั่วโลก
ห้างนายเลิซ เปนเอเยนต์ทั่วสยาม ...⁴

¹ ลาวัณย์ โชตามระ. (2532). พระมเหสีเทวี. หน้า 138.

² ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช. (2515). สี่แผ่นดิน. หน้า 250.

³ พวงผกา คุโรวาท. (2535). ประวัติเครื่องแต่งกาย. หน้า 101.

⁴ "โฆษณาร้านนายเลิซ". (2449 31 มกราคม). สตรีไทย.

ภาพประกอบ 99 นางสาวทองก้อน อมาตยกุล เย็บผ้าด้วยจักรเย็บผ้า สมัยรัชกาลที่ 5

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ (ภ. กจช. (ส.) 2234).

จักรเย็บผ้านั้นสร้างขึ้นครั้งแรกโดยมีบาร์เทเลมี ธิมอนนิเย ชาวฝรั่งเศสเมื่อราวปี พ.ศ.2373 แต่ยังไม่สมบูรณ์เพราะขาดแคลนเงินเสียก่อน ต่อมาอีเลียส โฮว์ ชาวอเมริกันได้ประดิษฐ์จักรเย็บผ้าจนสำเร็จจดทะเบียนลิขสิทธิ์เมื่อ พ.ศ.2389 สมัยรัชกาลที่ 3 ของไทย

ผู้ผลิตคนสำคัญในเรื่องจักรเย็บผ้าได้แก่ ไอแซ็ค เอ็ม ซิงเกอร์ ชาวอเมริกัน อีกคนหนึ่ง ซึ่งจดทะเบียนหลังโฮว์ 5 ปี คือในปี พ.ศ.2394 หรือปีที่รัชกาลที่ 4 ขึ้นครองราชย์ และจักรเย็บผ้าของซิงเกอร์ก็ได้แพร่หลายไปทั่วโลก สำหรับประเทศไทย จักรเย็บผ้าคงเข้ามาไม่ดือนกลางก็ตอนปลายสมัยรัชกาลที่ 5

สำหรับสามัญชนนั้น ในระยะแรกสตรีสามัญชนหนึ่งได้มีโอกาสฝึกทักษะการตัดเย็บเสื้อผ้าจากโรงเรียนมิชชันนารี ซึ่งในช่วงแรกโรงเรียนดังกล่าวยังไม่เป็นที่นิยมของสตรีชั้นสูงและชั้นกลาง สตรีสามัญที่เข้าศึกษาในโรงเรียนมิชชันนารีได้มีโอกาสฝึกฝนการตัดเย็บผ้าแบบตะวันตก ดังเช่น ใน พ.ศ.2408 นางแมคฟาแลนด์ ภรรยามิชชันนารี ได้ตั้งโรงเรียนการฝึกฝีมือสำหรับเด็กผู้หญิงขึ้นที่จังหวัดเพชรบุรี ต่อมาได้ขยายเป็นโรงเรียนหัตถกรรมสอนวิชาตัดเย็บเสื้อผ้าสตรีด้วยจักรเย็บผ้า¹ ในช่วงแรกสตรีเหล่านั้นมิได้เห็นความสำคัญจนถึงกับมิชชันนารีต้องจ่ายค่าจ้างให้เรียน ดังมีบันทึกของมิชชันนารีมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องนี้ว่า “มีผู้มาเรียนการเย็บผ้า แต่เขาเหล่านั้นคิดว่างานบ้านและงานทอขนามีค่าสำคัญกว่าจึงต้องถึงกับจ้างให้มาเรียนกัน”²

อย่างไรก็ตามจากการฝึกอบรมของมิชชันนารี นักเรียนเหล่านี้สามารถดัดเสื้อแบบง่ายๆ สำหรับใส่เอง รวมทั้งในบางโอกาสมิชชันนารียังได้นำไปจำหน่ายและมอบเงินให้แก่นักเรียน ทำให้มีกำลังใจมากขึ้น ต่อมามิชชันนารีได้ขยายมาตั้งโรงเรียนในกรุงเทพฯ เช่น โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง ก็ได้สอนให้นักเรียนตัดเย็บเสื้อผ้าใส่เองได้³

ในเวลาต่อมาเมื่อรัฐได้จัดตั้งโรงเรียนสำหรับสตรีสามัญชนขึ้น ก็มีแนวคิดที่ควรให้นักเรียนหญิงมีโอกาสฝึกฝนการตัดเย็บเสื้อผ้าและทักษะอื่นๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการหาเลี้ยงชีพ ภายหลังจากสตรีสามัญเหล่านี้ได้รับการปลดปล่อยจากพันธะของระบบไพร่และระบบทาส

ดังความตอนหนึ่งจากแนวคิดของเสนาบดีกระทรวงธรรมการ ในรัชกาลที่ 5 ดังความเห็นของเสนาบดีกระทรวงธรรมการในขณะนั้น ว่า

¹ เสถียร สุภโสภณ. (2514). ประวัติการโรงเรียนราษฎรในประเทศไทยและทำเนียบโรงเรียนราษฎร. หน้า 51-52.

² หน้าเดิม.

³ โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ศบ/5). (22ก.พ.-14เม.ย ร.ศ.125). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 15, หมวดจดหมายเหตุ 24/32

... การศึกษาในโรงเรียน (สตรี) นั้น
 ไม่เฉพาะแต่เรียนหนังสืออย่างเดียว
 นักเรียนจะต้อง เรียนรักษากันเรือนและทำกับข้าวของกิน
 ซักฟอก เย็บปักถักร้อย และเป็นพี่เลี้ยง
 เป็นคนใช้ด้วย เป็นต้น ตามชนิดของคน ...¹

อย่างไรก็ตาม ในความเป็นจริงแล้ว สตรีสามัญชนระดับล่างส่วนใหญ่ไม่มีโอกาสฝึกฝนการตัดเย็บเสื้อผ้าจากโรงเรียนมากนัก เพราะโรงเรียนที่สามารถฝึกสอนอย่างจริงจังนั้น มักจะต้องเก็บค่าเล่าเรียนแพงขึ้น เพื่อซื้ออุปกรณ์ในการตัดเย็บเสื้อผ้า เช่น จักรเย็บผ้า หรือผ้าสำหรับตัดเย็บ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม มีหลักฐานว่า นางผดุงครรภ์จำนวนหนึ่ง ซึ่งสำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนผดุงครรภ์ และพยาบาล ซึ่งจัดตั้งขึ้นในสมัยนี้ได้เปลี่ยนอาชีพมาเป็นช่างตัดเสื้อ ทั้งนี้เพราะงานผดุงครรภ์เป็นงานหนัก และรายได้ไม่ดีนัก สตรีสามัญชนบางคน que เข้าศึกษาในโรงเรียนผดุงครรภ์นั้น มิใช่เพราะสนใจในอาชีพ หากเพื่อเป็นหนทางที่จะได้รับการศึกษาสูงขึ้น เพราะในระยะแรก สตรีสามัญชนสามารถเข้าศึกษาในโรงเรียนนี้โดยไม่ยากนัก เนื่องจากอาชีพผดุงครรภ์และพยาบาลยังไม่เป็นที่นิยมของสตรีชั้นสูงและชั้นกลาง ในการเรียนตามหลักสูตรนั้น นอกจากวิชาพยาบาลแล้วโรงเรียนผดุงครรภ์ยังสอนวิชาสำหรับผู้หญิง เช่น การดูแลเด็ก การทำกับข้าว และการเย็บปักถักร้อย วิชาเหล่านี้มีประโยชน์ต่อการเปลี่ยนอาชีพปรากฏหลักฐานว่า งานที่สตรีสำเร็จการศึกษาผดุงครรภ์เปลี่ยนไปยึดเป็นงานอาชีพมากที่สุดอาชีพหนึ่ง ก็คือการเป็นช่างตัดเสื้อ²

4.2 ผลกระทบจากการบริโภคสินค้าตะวันตก

ในสังคมไทยรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การค้ากับประเทศตะวันตกทวีความสำคัญขึ้นอย่างรวดเร็วในขณะที่สินค้าอุปโภคบริโภคนานาชนิดของตะวันตกก็หลั่งไหลเข้ามาในตลาดกรุงเทพฯ สินค้าจากต่างประเทศ เป็นเครื่องชี้ถึงฐานะความมั่งคั่งของบุคคลในสังคมไทย ในขณะที่มีการปฏิวัติอุตสาหกรรม ทำให้สินค้าจากตะวันตกมีความหลากหลาย

¹ รายงานกระทรวงธรรมการ (อ่านเสนอในที่ประชุมเสนาบดี). (ไมโครฟิล์ม มร. 5 ค/1). (29 พ.ค.-24 ส.ค.). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 37, หมวดจดหมายเหตุ 27/8.

² สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2467). ประวัติตรัสเล่า. หน้า 27.

หลายมากขึ้น ครอบคลุมทั้ง เครื่องแต่งตัว เครื่องใช้ เครื่องเรือน¹ จำนวนผู้บริโภคสินค้าเหล่านี้ก็ขยายวงกว้างขึ้น มิได้จำกัดเฉพาะคนชั้นสูงบางกลุ่ม ดังเช่นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น โฆษณาในหนังสือพิมพ์ ซึ่งกล่าวแล้วว่ากลายเป็นสื่อสำคัญของชนชั้นสูงและชั้นกลางที่มีการศึกษา ได้ทำให้สินค้าเหล่านั้นมีความน่าสนใจมากขึ้น

ในด้านการแต่งกายนั้น คนชั้นสูงและชั้นกลาง นิยมใช้ผ้าจากตะวันตกมากขึ้น มีห้างฝรั่งเข้ามาตั้งร้านขายผ้าและรับตัดเสื้อ ได้รับความนิยมอย่างสูงจากชาวสยามที่มีฐานะมั่งคั่ง ดังที่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระเจ้าน้องเธอในรัชกาลที่ 5 ทรงเล่าว่า " จะตัดเสื้อตามร้านเจ๊ก ก็เปนของที่เรียกว่าไม่ได้แก้ตัว ผ้าเปนของดามตีน สวมอายุเขา ตัดที่ห้างฝรั่งเสียเงินมากกว่า จึงเปนการที่ปรารธนาก่อนโดย โดยความเต็มใจ"²

ในสังคมไทยรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว การค้ากับประเทศตะวันตกทวีความสำคัญขึ้นอย่างรวดเร็วในขณะที่สินค้าอุปโภคบริโภคนานาชนิดของตะวันตกก็หลั่งไหลเข้ามาในตลาดกรุงเทพฯ สินค้าจากต่างประเทศ เป็นเครื่องชี้ถึงฐานะความมั่งคั่งของบุคคลในสังคมไทย ในขณะที่มีการปฏิวัติอุตสาหกรรม ทำให้สินค้าจากตะวันตกมีความหลากหลายมากขึ้น ครอบคลุมทั้ง เครื่องแต่งตัว เครื่องใช้ เครื่องเรือน³ จำนวนผู้บริโภคสินค้าเหล่านี้ก็ขยายวงกว้างขึ้น มิได้จำกัดเฉพาะคนชั้น

ในด้านเครื่องแต่งกายของสตรี เกิดความนิยมตัดเสื้อและผ้าลูกไม้จากยุโรป เครื่องประดับเสื้อสตรี ทั้งโบว์ กระดุม เข็มกลัด ลูกไม้และลูกปัดนานาชนิด จึงเป็นสินค้าเข้าที่วีจำนวนยิ่งขึ้นทุกปี นอกจากความน่าสนใจของสินค้าจากตะวันตกแล้ว ยังมีสาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่ง ที่ทำให้เกิดปัญหาการเงินขึ้น นั่นคือการที่คนชั้นสูงและชั้นกลาง ซื้อสินค้าจากห้างฝรั่งจนถึงกับไม่สามารถชำระหนี้ได้ กล่าวคือการที่ห้างเหล่านั้นขายสินค้าโดยไม่เก็บเงินทันที ทำให้ลูกค้าเกิดความเชื่อใจเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จนในที่สุดไม่สามารถชำระหนี้ได้ ดังที่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงเล่าถึงการซื้อสินค้าจากห้างตะวันตกของพระองค์ในช่วงที่ยังไม่ได้ทรงผนวช มีความตอนหนึ่งว่า

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2467). ประวัติตรัสเล่า. หน้า 27.

² หน้าเดิม.

³ หน้าเดิม.

... เบนแต่เขาจดบัญชีไว้และลงชื่อไว้ก็พอ
 ต่อเมื่อมากเข้า จึงส่งใบเสร็จมาเก็บเงิน เป็นตรา
 ห้างจึงเป็นที่โคจรของเรา เห็นอะไรเข้า
 ช่างอยากได้ไปทั้งนั้น ชื้อซื้อ เหมือนได้เปล่า
 จะต่อราคาก็เป็นเสียภูมิฐาน ดูเป็นคนปอนไป...¹

สตรีชั้นสูง ชั้นกลาง และขุนนางหลายคน มีปัญหาทางด้านการเงินดังกล่าว จากการ
 เป็นหนี้ห้างฝรั่งในการซื้อเสื้อผ้า เครื่องประดับ และสินค้าอื่น ๆ ดังปรากฏหลักฐานจากฎีการ้อง
 ทุกข์ วันที่ 28 มิถุนายน ร.ศ.129 มิสเตอร์ เอลิงค์ ทนายห้าง บีกริมแอนโก ทวงหนี้หลวงพิชิต
 ปรึกษากร ความว่า

... ด้วยห้างบีกริมมีหนังสือทูลเกล้าฯ ถวายว่า
 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร
 เป็นหนี้เงินค่าซื้อของจากห้างของเขา
 รวมเป็นเงิน 35,659 บาท 60 อัฐ ...²

ขุนประกาศอักษรกิจ ต้องหาว่าเป็นหนี้ห้างบีกริม³ หม่อมเจ้าหญิงผู้หนึ่งเป็นหนี้
 ห้างบีกริม บุตรีของขุนนางชั้นสูงผู้หนึ่งเป็นหนี้ ห้าง เอส.เอ.บี และห้างวิวิธวิชาการ และยังมีสตรีชั้น
 สูง ชั้นกลาง และขุนนาง รายอื่นๆ อีกจำนวนหนึ่ง⁴

การบริโภคสินค้าผ้าจากตะวันตก มิได้จำกัดอยู่เฉพาะคนชั้นสูงและชั้นกลางเท่านั้น
 จากการที่สินค้าผ้าของตะวันตกหลายชนิดผลิตด้วยระบบอุตสาหกรรม ทำให้มีราคาถูกกว่าหรือ

¹ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2467). ประวัติตรัสเล่า. หน้า 27.

² มิสเตอร์ เอ ลิงค์ ทนายห้างบีกริมแอนโก ทวงหนี้หลวงพิชิตปรีชากร. (มร. 5 ย./7). (10 พ.ค.- 18มิ.ย. ร.ศ.129). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 224, หมวดยจดหมายเหตุ 78/221.

³ ขุนประกาศอักษรกิจ ต้องหาว่าเป็นหนี้ห้างบีกริม. (มร. 5 ย./16). (25 พ.ย.- 7 ธ.ค. ร.ศ.124). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 32, หมวดยจดหมายเหตุ 73/195.

⁴ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. (2467). หน้าเดิม.

ราคาไล่เลี่ยกับผ้าทอมือที่ผลิตในประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อไทยเก็บภาษีสินค้าเข้าทุกชนิดได้เพียงร้อยละ 3 ตามข้อตกลงในสนธิสัญญาเบาริง ดังนั้นหัตถกรรมทอผ้าในกรุงเทพฯ และบริเวณภาคกลางจึงค่อยๆ ลดลง

4.3 การลดความนิยมผ้าทอพื้นเมือง

เมื่อผ้าจากต่างประเทศได้รับความนิยมมากขึ้นเรื่อยๆ ก็ทำให้ความต้องการผ้าทอพื้นเมืองลดลง โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ และหัวเมืองที่มีการคมนาคมติดต่อกับกรุงเทพฯ สะดวกโดยทางน้ำและทางรถไฟ ซึ่งเริ่มขึ้นในสมัยนี้ คนจีนที่เป็นพ่อค้าคนกลาง สามารถนำสินค้าผ้าต่างประเทศไปขายได้ในกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางการค้า ความเสื่อมสลายของหัตถกรรมทอผ้าเห็นได้อย่างชัดเจน ดังที่มีหลักฐานว่า เมื่อมีผู้กราบบังคมทูลขอเป็นเจ้าภาษีอากรทอผ้าในเขตกรุงเทพฯ กล่าวคือ ขอประมูลเป็นตัวแทนของรัฐในการเก็บภาษีรายได้จากการทอผ้า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ทรงเห็นชอบ มีพระราชดำรัสว่า ราษฎรที่ประกอบอาชีพทอผ้า มีรายได้เลี้ยงชีพเพียงเล็กน้อย ดังความในพระกระแสว่า

... การทอผ้า ทอเสื้อ สานเสื้อต่างๆ นี้
เป็นทางหากินของคนจนของชาวบ้านนอก
ช่างชาวกรุง เป็นของผู้หญิงทำโดยมาก
ก็เป็นเครื่องหาเลี้ยงชีวิตเล็กน้อย
สำหรับบ้านเมือง เดียวนี้ก็ร่วโรยมาก
ผู้ซึ่งจะทำก็ไม่ค่อยจะมี เพราะผ้าแพรต่างประเทศ
ผ้าด้ายต่างประเทศเข้ามามาก ราคาก็ไม่สู้แพง เนื้อก็ดีกว่า
เห็นว่า การซึ่งทอผ้า นี่ก็เป็นการคับแค้นมากอยู่แล้ว
ไม่ควรจะไปเก็บเอาเงินราษฎรคนจน ให้ได้ความเดือดร้อน ...¹

ในส่วนภูมิภาค ในหัวเมืองที่มีการคมนาคมสะดวก ชาวบ้านก็ค่อยๆ เพิ่มความนิยมผ้าจากโรงงานอุตสาหกรรมตะวันตก โดยเหตุนี้จึงมีแหล่งผลิตผ้าพื้นเมืองสำหรับขายไม่มากนัก ดังเช่น อำเภอปักธงชัย จังหวัดนครราชสีมา เชียงใหม่ และลำพูน ยังมีการทอเพื่อขายที่สงขลา จันทบุรี และอ่างศิลาด้วย ดังที่กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงเล่าว่า รัชกาลที่ 5 โปรดทรงพระบัญชาใหม่ให้ทอที่เมืองจันทบุรี ไม่ทรงผ้าไหมที่ทอมาจากเมืองจีน ซึ่งเป็นสมัยนิยมในขณะนั้น เมื่อกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ต้อง

¹ ประนุช ทรัพย์สาร. (2523). วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย. หน้า 75.

โปรดทรงพระกรุณาไหม้ที่ทอที่เมืองจันทบุรี ไม่ทรงผ้าไหม้ที่ทอมาจากเมืองจีน ซึ่งเป็นสมัยนิยมในขณะนั้น เมื่อกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ต้องทรงอธิบายแก่สมุหเทศาภิบาลทุกคน และเป็นโอกาสที่ภรรยาสมุหเทศาภิบาลมณฑลจันทบุรีจะได้เข้าเฝ้า และทรงคุ้นเคยด้วย เรื่องนำพระกรุณาเข้ามาถวาย¹

เนื่องจากผ้าถุงของบุรุษและสตรีชั้นสูงและชั้นกลางในสมัยนี้ เป็นผ้าจำพวกผ้าไหมชนิดต่างๆ จึงใช้สอยทั้งผ้าพื้นเมืองและผ้าที่สั่งจากต่างประเทศ ดังเช่น ผ้าม่วง ซึ่งเป็นผ้าไหมสีพื้นจากเมืองจีน อย่างไรก็ตามความนิยมบริโภคผ้าจากเมืองจีนดูจะมากกว่าผ้าพื้นเมือง เนื่องจากราคาถูกกว่าและคนทั่วไปเชื่อว่ามีคุณภาพมากกว่าผ้าพื้นเมือง²

4.4 การส่งเสริมหัตถกรรมทอผ้าในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัฐบาลได้พยายามปรับปรุงหัตถกรรมทอผ้าพื้นเมือง โดยเฉพาะการพัฒนาการทอผ้าไหมให้มีคุณภาพดีขึ้น เพื่อจะสามารถแข่งขันกับผ้าประเภทเดียวกัน ที่สั่งเข้ามาจากต่างประเทศ แหล่งเลี้ยงไหมแต่เดิมของไทย คือภาคตะวันออกเฉียงเหนือ นอกจากนี้บางชุมชนในภาคนี้ ยังคงทอผ้าไหมที่มีลวดลายประณีตสวยงาม ดังเช่นในโอกาสหนึ่งพระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ข้าหลวงมณฑลอีสานทรงส่งผ้าไหมพื้นเมืองของอุปราชธานี มาถวายพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพอพระทัยในฝีมือการทออันประณีตงดงาม ทรงเรียกผ้านี้ว่า “ผ้าเยียรบับลาว” ดังความในพระราชหัตถเลขาถึง กรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ ว่า “ผ้านี้ทอดีมากเชิงไหมสู้ไม่ได้เลย ถ้าจะยุให้ทำมาขาย คงจะมีผู้ซื้อ ฉันจะรับเป็น นายนำ ส่วนที่ส่งมาจะได้ตัดเสื้อ ถ้ามีเวลาจะถ่ายรูปให้ดู”³

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งกรมเพาะปลูกขึ้น โดยมีพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม ทรงตำแหน่งอธิบดี หน้าที่หลักของกรมนี้ประการหนึ่ง คือการส่งเสริมการทอผ้าไหม มีการจ้างผู้เชี่ยวชาญเรื่องไหม ชาวญี่ปุ่นเข้ามาดำเนินการ โดยฝ่ายญี่ปุ่นมีความต้องการที่จะสนับสนุนการปฏิรูปประเทศของไทย ให้ประสบความสำเร็จ ทั้งนี้เพื่อให้ประเทศไทยเป็นประเทศเอกราชที่มีพื้นฐานมั่นคงต่อไป

¹ ประนุช ทรัพย์สาร. (2523). แหล่งเดิม. หน้า 78.

² แหล่งเดิม. หน้า 75.

³ สุนัย ณ อุบล, เรือตรี และสมชาย นิลอารี. (ก.ค. 2525). “ผ้าทอเมืองอุบล” ศิลปวัฒนธรรม.

เพื่อให้เป็นตัวจักรสำคัญอันหนึ่งในการรักษาคุณภาพของอำนาจในเอเชีย¹ ทั้งนี้เพราะจากประสบการณ์ของญี่ปุ่นนั้นการบำรุงและส่งเสริมการเลี้ยงไหมในญี่ปุ่นอย่างจริงจัง ได้ทำให้มูลค่าของไหมดิบ และสินค้าจำพวกผ้าไหมใน พ.ศ. 2411 คิดเป็นร้อยละ 45 ของมูลค่า สินค้าออกทั้งหมดของญี่ปุ่น ซึ่งนับเป็นพื้นฐานสำคัญของการปฏิวัติอุตสาหกรรม²

นายอินางาคิ อัครราชทูตญี่ปุ่นประจำประเทศไทย ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้เสนอความเห็นว่

... ถ้ารัฐบาลสยามดำเนินนโยบายเหมือนกับ
ที่รัฐบาลสมัยเมจิของญี่ปุ่นกระทำมาแล้ว
ก็คงทำให้อุตสาหกรรมไหมกลายเป็น
อุตสาหกรรมภายในบ้านที่ใหญ่ยิ่งในภาคอีสานของสยาม
และช่วยเพิ่มการส่งออกให้มากขึ้น
และนำความมั่งคั่งมหาศาลมาสู่ประเทศ
ทำให้รัชสมัยของพระเจ้าอยู่หัวองค์ปัจจุบันรุ่งโรจน์ยิ่งๆ ขึ้น...³

เมื่อโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งกรมเพาะปลูกหรือกรมช่างไหมแล้ว ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนช่างไหมขึ้นในกรุงเทพฯ ต่อมาได้ขยายโรงเรียนดังกล่าวไปยังนครราชสีมา และบุรีรัมย์ เพื่อพัฒนาการทอผ้าไหมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นแหล่งผลิตผ้าไหมที่สำคัญของประเทศ โดยโรงเรียนช่างไหม ได้พยายามฝึกหัดนักเรียนและอบรมชาวบ้านให้เปลี่ยนวิธีการทอ จากการใช้หูกพื้นเมือง ซึ่งใช้มือพุ่งกระสวย มาเป็นการใช้กี่กระตุกตามวิธีการทอผ้าของญี่ปุ่นและจีน

เมื่อนายโตยามา ผู้เชี่ยวชาญชาวญี่ปุ่นได้เข้ามาสำรวจสภาพการเลี้ยงไหมในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ใน พ.ศ.2446 นั้น นายโตยามา แต่มีทัศนคติที่ไม่ดีนักต่อคุณภาพของผ้าทอพื้นเมือง และคุณภาพของตัวไหมที่ชาวบ้านเลี้ยงกันแต่ดั้งเดิม นายโตยามาก็มีความเชื่อมั่นว่าจะสามารถพัฒนาให้มีคุณภาพดีขึ้นได้ โดยเหตุผลว่า

¹ ไทชิฮารุ โยชิการว. (2525, ก.ย.-ธ.ค.). "ผู้เชี่ยวชาญการทำไหมชาวญี่ปุ่นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว" วารสารประวัติศาสตร์. หน้า 4.

² รายงานช่างไหมปี ร.ศ. 123 กับรายการทำไหมของต่าง ๆ ในโลกเวลาปัจจุบันนี้. (ไมโครลิมมร.5 กส./13). (ร.ศ.123). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 186, หมวดจดหมายเหตุ.

³ ไทชิฮารุ โยชิการว. (2525, ก.ย.-ธ.ค.). แหล่งเดิม. หน้า 6

... การทำไหมต้องพึ่งพาอาศัยฝีมือผู้หญิง
และผู้หญิงในเมืองนี้ ขยันแลหมั่นด้วย
ทั้งได้มีความรู้ยู่บ้างแล้วในทางทำมาหากินอย่างนี้
อากาศบ้านเมืองก็เหมาะสมในการเลี้ยงตัวไหม ...¹

โดยเหตุนี้โรงเรียนช่างไหมจึงพยายามแนะนำวิธีการปลูกหม่อนเลี้ยงไหม โดยใช้วิธีใหม่ซึ่งจะให้ผลผลิตสูงขึ้นและคุณภาพดีขึ้น รวมทั้งแนะนำการทอแบบใช้กี่กระตุก ในช่วงแรกกิจการดำเนินไปได้ด้วยดี เจ้าหน้าที่ขยายการแนะนำไปยังในชุมชนต่างๆ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เช่นที่ เมืองบุรีรัมย์ มณฑลนครราชสีมา และขยายไปยังเมืองอุบล ร้อยเอ็ด สุรินทร์ ศรีสะเกษ นักเรียนของโรงเรียนช่างไหม ผลิตผ้าไหมซึ่งมีคุณภาพดีขึ้น ทั้งผ้าไหมสีพื้นและทางกระรอก

มีหลักฐานว่าคนชั้นสูงใช้ผ้าไหมจากโรงเรียนช่างไหมที่นครราชสีมาด้วย ดังเช่น สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ได้โปรดเกล้าฯ ให้โรงเรียนช่างไหมทอผ้าพระภูษาทางกระรอกตามสีวันทั้งเจ็ดตามความนิยมของการแต่งกายสตรีในสมัยนั้น ทั้งยังโปรดเกล้าฯ ให้แจ้งแก่โรงเรียนดังกล่าวว่า ผ้าม่วงทางกระรอกที่ได้ทอไปแล้ว เป็นที่พอพระราชหฤทัยมาก²

กิจการของกรมช่างไหมดำเนินการมาตั้งแต่ พ.ศ. 2444 แต่ในระยะหลังค่อยๆ ลดความสำคัญไปเรื่อยๆ จนยุบเลิกไปใน พ.ศ. 2454 โดยมีสาเหตุหลายประการ เช่น การที่ผู้ดำเนินงานมีความคิดเห็นว่าไม่ประสบความสำเร็จมากนักในการชักจูงให้ชาวบ้านเปลี่ยนแปลงกรรมวิธีการผลิต เพราะชาวบ้านยังเคยชินกับวิธีการตามแบบดั้งเดิม แม้แต่นักเรียนที่มาฝึกที่โรงเรียนช่างไหม ก็มีทัศนคติว่าตนเอง รับจ้างทำงานเพราะโรงเรียนมีเบี้ยเลี้ยงให้ มากกว่าที่จะคิดว่าเป็นการศึกษาเพื่อจะออกไปประกอบอาชีพ ดังปรากฏรายงานในเรื่องนี้ว่า

¹ รายงานกองช่างไหมมณฑลนครราชสีมา ศก 128. (ไมโครฟิล์ม มร.5 กส./13). (ร.ศ.128). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 461, หมวดจดหมายเหตุ.

² แหล่งเดิม.

... นักเรียนหญิงพวกนี้ตั้งตัวเป็นลูกจ้างมากกว่าที่จะตั้งตัวเป็นนักเรียน
 เพราะเหตุนี้ประโยชน์ที่จะให้การทอผ้าตามวิธีใหม่แพร่หลายออกไป
 โดยอาศัยพวกนักเรียนเหล่านี้ไปจัดทำกันเองนั้นคงไม่สำเร็จ
 เพราะพวกนี้ตั้งใจทำงานพอให้สิ้นเวลาไปวันหนึ่งๆ
 สำหรับจะได้รับค่าจ้างหรือเบี้ยเลี้ยง
 หาได้คิดฝึกหัดให้ได้จนถึงกับนำเอาวิชาที่ตนได้เรียนแล้ว
 ไปประกอบการทำมาหากินเลี้ยงชีพให้เป็นประโยชน์ขึ้นไม่ ...¹

โดยเหตุนี้ ในที่สุดก็โปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกกรมช่างไหม ดังที่พระบาทสมเด็จพระ
 มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงกล่าวในภายหลังว่า เพราะว่าผลประโยชน์ที่ได้นั้น² ไม่สมกับค่าใช้จ่าย
 ในการบำรุงกรมนั้น นอกจากการส่งเสริมเรื่องผ้าไหมแล้ว รัฐยังได้พยายามส่งเสริมเรื่องการ
 ปลูกฝ้ายและการทอผ้าฝ้ายด้วย แม้จะไม่ปรากฏหลักฐานว่าให้ความสำคัญมากน้อยเพียงใด

การปรับปรุงคุณภาพของผ้าทอนั้น กลับมาปรากฏผลในราชสำนัก โดยในปลายรัช
 สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น สมเด็จพระศรีสวรินทราพระบรมราชเทวี
 เกิดความสนพระทัยในการทอผ้า ทรงเริ่มฝึกหัดการทอผ้าจากศรีราชา ในครั้งเสด็จไปรักษา
 พระองค์ เมื่อเสด็จกลับมาประทับในกรุงเทพฯ ก็ทรงสนพระทัยที่จะทรงทอผ้าต่อไป ทั้งยัง
 โปรดเกล้าฯ ให้ครูจากโรงเรียนช่างไหมที่นครราชสีมา ถวายการสอนกรรมวิธีการทอแบบที่
 กระตุก ในที่สุดโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกองทอผ้าขึ้นในตำหนักที่ประทับ ผ้าทอจากพระตำหนัก
 สวนหงส์ เป็นที่นิยมของคนชั้นสูงทั้งบุรุษและสตรี

¹ มณฑลเพ็ชรบูรณ์ส่งรายการตรวจทำไหมที่มณฑลนครราชสีมา. (ไมโครฟิล์ม มร.5 กส 13/).
 (ร.ศ.130).หอสมุดแห่งชาติ.เลขที่ 686,หมวดจดหมายเหตุ.

² แหล่งเดิม.

บทที่ 5

บทสรุป

ในรัตนโกสินทร์ตอนต้นชนชั้นผู้นำของไทยตั้งแต่พระมหากษัตริย์ ตลอดจนถึงบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ ขุนนาง ข้าราชการ นัก ได้พยายามฟื้นฟู รักษา และสืบทอดศิลปประเพณีอันดีงามที่ใช้ปฏิบัติกันมาตั้งแต่ครั้งสมัยอยุธยา วิธีชีวิตความเป็นอยู่และวัฒนธรรมหลายอย่างของผู้คนยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น จึงมีลักษณะที่สืบเนื่องมาแต่ประเพณีปฏิบัติครั้งสมัยอยุธยา โดยตั้งเช่นวัฒนธรรมการแต่งกายทั้งแบบทรงผม เสื้อผ้าอาภรณ์และเครื่องประดับต่างๆ ก็เช่นเดียวกับวัฒนธรรมอื่นๆ ที่ผู้คนยังคงรักษาลักษณะที่สืบเนื่องมาจากสมัยอยุธยา และได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบไปตามความนิยม และสภาพความเป็นไปของชีวิตความเป็นอยู่ของยุคสมัย ในดินแดนแถบนี้มากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ลักษณะการแต่งตัวโดยทั่วไปของคนในสมัยนี้ ชายไว้ผมตัดสั้นที่เรียกว่าผมมหาดไทย นุ่งผ้าโจงหรือจีบ ตามธรรมดาไม่นิยมสวมเสื้อ ยกเว้นในเทศกาลเข้าร่วมในงานพระราชพิธีต่าง ๆ หญิงห่มสไบ นุ่งผ้าโจงหรือจีบ เครื่องประดับชายหญิงและเครื่องรวมทั้งเครื่องแต่งกายนั้น มีมากน้อยแตกต่างกันไปตามฐานะของกลุ่มคนในสังคม ซึ่งแบ่งเป็นกลุ่มคนชั้นสูงและราษฎรสามัญ ลักษณะการแต่งกายตามแบบจารัตินิยมนี้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปเมื่ออิทธิพลของชาติตะวันตกขยายตัวเข้ามา ความเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมการแต่งกายนี้ได้เกิดขึ้นในกลุ่มชนชั้นนำก่อน โดยคนกลุ่มนี้รับเอาวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามาปรับใช้กับวัฒนธรรมเดิมที่มีอยู่ก่อนแล้ว

กลุ่มครอบครัวคนชั้นสูงทั้งชายหญิงและเด็กที่เป็นเจ้านายและขุนนางเหล่านี้มีวิถีชีวิตที่ถูกกำหนดด้วยแบบแผนและขนบธรรมเนียมทางราชการ ดังนั้น ลักษณะการแต่งกายของคนกลุ่มนี้ จึงเป็นไปตามรูปแบบจารัตินิยม ซึ่งบางอย่างมีลักษณะที่สืบทอดมาแต่สมัยอยุธยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการแต่งกายในเวลาปฏิบัติหน้าที่ราชการ

เครื่องทรงหรือเครื่องแต่งพระองค์ของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งฝ่ายหน้าได้แก่พระเจ้าลูกยาเธอ และฝ่ายในได้แก่ พระมเหสี เจ้าจอม และนางพระกำนัล นั้น เป็นแบบเครื่องแต่งพระองค์ที่กำหนดไว้ในกฎมณเฑียรบาล ซึ่งระบุถึงเครื่องราชูปโภค อันเป็นส่วนหนึ่งของเครื่องทรงอื่นซึ่งประกอบด้วย เครื่องศิริภรณ์ พระราชอาภรณ์ ฉลองพระองค์เครื่องประดับพระองค์ ตลอดจนถึงฉลองพระบาท เครื่องราชูปโภคนี้ กำหนดไว้ลดหลั่นกันตามฐานะของเจ้านายเหล่านี้ด้วย

ส่วนระเบียบเครื่องแต่งกายของขุนนาง กำหนดขึ้นแต่เฉพาะขุนนางชั้นสูงที่มีตำแหน่งเฝ้าเวลาเสด็จออกของขุนนางเท่านั้น การแต่งกายของขุนนางในเวลาเข้าเฝ้าเสด็จออกบริหารราชการแผ่นดินถือเป็นพระราชนิยมที่ว่าไม่ทรงโปรดให้สวมเสื้อ แต่ต้องนุ่งผ้าสมปัก ซึ่งเป็นผ้าที่สวมได้เฉพาะเวลาเฝ้าเท่านั้น ห้ามนำไปนุ่งห่มผิดกาลเทศะ คาดผ้ากราย แล้วเกี่ยวผ้าสำน

ส่วนเวลาที่ขุนนางเหล่านี้ต้องตามเสด็จพระราชดำเนินในกระบวนแห่เนื่องในพระราชพิธีต่าง ๆ เช่น พระราชพิธีจองเปรียง พระราชทานผ้าพระกฐิน หรือเสด็จประพาสในที่ต่าง ๆ ขุนนางชั้นสูงเหล่านี้ รวมถึงภรรยาเอก ต้องแต่งกายตามประเพณีกำหนดด้วยเครื่องราชูปโภคตามลำดับยศ และตำแหน่งขุนนางผู้นั้น

เนื่องจากผ้าแพรพรรณและอาภรณ์เครื่องประดับของขุนนางชั้นสูงเหล่านี้ ส่วนใหญ่เป็นสินค้าจากต่างประเทศที่เข้ามากับเรือสำเภา ซึ่งเป็นระบบการค้าที่รุ่งเรืองมากในสมัยนี้ สินค้าเครื่องแต่งกายเหล่านี้จึงสามารถซื้อได้ในราคาที่ถูกลง และเป็นที่นิยมสำหรับขุนนางชั้นผู้น้อยหรือคหบดีที่มีฐานะดี ทั้งที่แต่เดิม อาภรณ์พรรณบางอย่าง เช่น ผ้าดาด ผ้าเยียรบับ ผ้าเข้มขาบ หรือผ้าปิดหน้าจากอินเดีย แพรเนื้อดีจากจีน และรัตนชาติจากประเทศตะวันตก เป็นสินค้าที่ใช้กันเฉพาะ หมู่คนชั้นสูงเท่านั้น เมื่อเป็นเช่นนี้ ขุนนางชั้นผู้น้อยและราษฎรสามัญจึงไม่สามารถแต่งกายโอ้อวดได้เช่นเดียวกับคนชั้นสูง ซึ่งถือว่าเป็นการแต่งกายเกินฐานะของตน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงทรงประกาศพระราชกำหนด พ.ศ.2343 ระบุให้เครื่องแต่งกายบางอย่าง เป็นเครื่องแต่งกายโดยเฉพาะของขุนนางชั้นผู้ใหญ่ในกรมมหาดไทย กลาโหม และจุฬศตมภ์ เป็นต้นว่า ผ้าสมปักแบบปุมท้องนาก รัตประคตลายหนามขนุน เสื้อครุย กรองคอ ดันและปลายแขน และคนกลุ่มนี้เท่านั้นที่สามารถให้บุตรหลานแต่งเครื่องประดับ เสมอ จักควจันเพชรมยา ราชวดี จำหลักประดับพลอย จับบึงเทศทองคำ และกำไลทองข้อเท้าได้ ถ้าหากราษฎรสามัญหรือช่างทองคนใดที่จำจ้งหรือรับจำจ้งทำเครื่องประดับเกินฐานะของผู้ใช้นั้น ต้องได้รับโทษจากบ้านเมือง

อย่างไรก็ดี เครื่องแต่งกายของขุนนางตามแบบเก่านี้ เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงมากขึ้น เมื่อสังคมไทยต้องติดต่อทางการค้าและการทูตกับประเทศตะวันตก ในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงประกาศแก้ไขระเบียบเครื่องแต่งกายของขุนนางในเวลาเข้าเฝ้าออกขุนนาง ให้ต้องสวมเสื้ออย่างน้อยด้วย ทั้งนี้เพื่อแสดงให้เห็นชาวตะวันตกในขณะนั้นเห็นถึงนโยบายรัฐบาลในการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย ด้วยการยกเลิกขนบธรรมเนียมบ้านเมืองบางอย่างที่ทรงเห็นว่าล้าสมัย ไม่เหมาะสมกับความเจริญตามอย่างวัฒนธรรมตะวันตก

ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ ภายใต้พันธะทางสังคมของระบบมูลนาย ไพร่ ในยามเกิดศึกสงคราม ชายไทยทุกคนได้รับการเกณฑ์กำลังให้เข้าร่วมในกองทัพเพื่อการรบ กระบวนการจัดกองทัพ ตลอดจนยุทธวิธีการรบในสมัยนั้นเป็นไปตามศาสตร์การยุทธ์แบบจารีตที่รวบรวมไว้ในตำราพิไชยสงคราม ซึ่งได้กำหนดถึงเครื่องแบบโดยเฉพาะสีเสื้อผ้า ลักษณะอาวุธ ของกองทหารแต่ละหน่วย ตั้งแต่ตำแหน่ง แม่ทัพ นายทหาร และพลทหารต่าง ๆ

แม่ทัพใหญ่ในการยกทัพอาจเป็นพระมหากษัตริย์ พระมหาอุปราช พระบรมวงศานุวงศ์ชั้นสูงหรือขุนนางชั้นผู้ใหญ่ ผู้ใดผู้หนึ่งตามแต่พระมหากษัตริย์ทรงแต่งตั้งให้เป็นแม่ทัพคุมกองทัพหลวงเป็นคราวไป เครื่องแต่งกายตำแหน่งแม่ทัพนี้ ตำราพิไชยสงครามได้กำหนดให้นุ่งสนับเพลาและภูษาสีประจำวัน คือ อาทิตยสีแดง จันทรสีขาว อังคารม่วงคราม พุธสีแสด พฤหัสสี

เขี้ยวหรือเหลือง ศุภรีสีหมอก และเสารีสีดำ ฉลองพระองค์หรือเสื้อแบบรัดพระองค์ เช่น เสื้อทรงประพาสและทรงฉลองพระองค์เกราะนวมทับอีกทีหนึ่งสวมข้อมรวงค์ครบ 8 นิ้ว เว้นนิ้วหัวแม่มือ รัดเข็มขัด สอดสายสังวาลย์ คาดสายกระบี่ อาวุธประจำองค์ ทรงม้าหรือช้างพระที่นั่ง ตกแต่งด้วยเครื่องทรง สัตว์กับพระภูษา

เครื่องทรงขององค์พระมหากษัตริย์ และเจ้านายชั้นสูง ในยามเคลื่อนขบวนทัพนี้ ยังได้ใช้ทรงเวลาเสด็จประพาสนอกพระราชฐาน โดยเฉพาะในคราวล่าสัตว์ ซึ่งต้องเกณฑ์กำลังไพร่พลเข้าร่วมขบวนพยุหยาตราด้วย

ส่วนเครื่องแต่งกายของนายทหารและพลทหารที่จัดขึ้นตามแบบกระบวนพยุหยาตราโบราณทั้งทางสถลมารค และชลมารค ซึ่งแสดงถึงแสนยานุภาพและความยิ่งใหญ่ของพระราชอำนาจพระมหากษัตริย์พระองค์นั้น กำหนดให้ขุนนางพลหาหรือโจงผ้าคลุมไหล่หรือพื้น คาดผ้าแพร สวมเสื้อ เช่น เสื้อเครื่อง เสื้อกุดไต เสื้อเสนาภรณ์ และเสื้อทรงประพาส กำหนดสีให้แตกต่างกันตามหน่วยอาวุธรบ ได้แก่ หอก ดาบ ดั้ง เขน และปืน เกี้ยวผ้าสีต่าง ๆ สวมหมวกลักษณะต่างกันไปตามหน่วยรบ แบ่งเป็น หน่วยช้าง ม้าและเดินเท้า อนึ่ง พระมหากษัตริย์ทรงพระราชทานเสื้อและหมวก ตลอดจนอาวุธ สำหรับกองทหารเหล่านี้

เป็นที่น่าสังเกตว่าในสังคมยุคนั้น เมื่อบ้านเมืองเกิดศึกสงคราม ชายไทยที่มีความรู้ด้านการรบหรือวิชาการต่อสู้ สามารถอาสากองทัพออกรบ และเมื่อกองทัพมีชัยชนะ บุคคลผู้นั้นย่อมได้รับปูนบำเหน็จตำแหน่งหน้าที่ราชการเป็นขุนนางยศศักดิ์ ด้วยเหตุนี้ชายไทยส่วนหนึ่งจึงนิยมการศึกษาหาความรู้ด้านตำราวิชาอาคมและศาสตร์แห่งการต่อสู้ การแต่งกายของบุรุษนักรบเหล่านี้ ต้องจัดการให้ต้องตามตำราอาคม เป็นต้นว่า นุ่งผ้าตามสีประจำวัน คาดรัดประคดอาคม คล้องประคำตระกรุด พรอท วาน หรือลูกสะกด ซึ่งจัดเป็นของขลัง ใช้ป้องกันตัวจากภัยอันตรายต่าง ๆ สวมเสื้อลงยันต์ไว้ชั้นใน คาดเข็มขัดหรือปั้นเหน่ง ซึ่งลงอาคมไว้เช่นกัน สวมมงคลศีรษะ โปกผ้าประเจียดบรรจุพระลงคาถาไว้ ประผงแบ่งหรือผงจันทร์ศักดิ์สิทธิ์ลงบนใบหน้าหรือเจิมไว้ที่หน้าผาก สวมเสื้อชั้นนอก บางครั้งก็สวมเสื้อลงยันต์อีกชั้นหนึ่ง และสวมแหวนถักพระพิรอดซึ่งเป็นแหวนอาคม จากนั้น สะพายย่าม ซึ่งบรรจุของอาคมต่าง ๆ พกอาวุธประจำตัว เช่น ดาบ หอก กริช ทวน หรือจ้าว เป็นต้น การแต่งกายตามแบบชายผู้รู้คาถาอาคมเช่นนี้ ในยามออกศึกษาสงครามก็ได้รับการนำไปประยุกต์เข้ากับเครื่องแบบยศนายทหาร เวลาเข้ากระบวนทัพด้วย

ราษฎรสามัญไทยส่วนใหญ่มีอาชีพเป็นเกษตรกร ทำนา สวนและไร่ อยู่ตามชุมชนชนบทในหมู่บ้าน ในสมัยนั้น การเกิดของชุมชนเมืองแบบการค้าเป็นไปอย่างช้า การแต่งกายของราษฎรทั้งชายหญิง จึงเอื้ออำนวยต่อการใช้ชีวิตแบบเกษตรกรรมชุมชนหมู่บ้านนั้น เนื่องจากชีวิตประจำวันของราษฎรชาย ต้องทำงานใช้แรงงานในที่นา สวนหรือไร่ หรือถ้าอยู่ในป่าก็ต้องออกล่าสัตว์ หาของป่า ถ้าอยู่กับบ้านก็หาบน้ำ ดำข้าว แยกของหนัก การแต่งกายจึงมีลักษณะทะมัดทะแมง กล่าวคือ นุ่งผ้าชิ้นเดียว ด้วยวิธีนุ่งถกเขมร เป็นการนุ่งโจง แต่ถกให้สั้นขึ้น

เหนือเขา เพื่อสะดวกในการออกแรง ไม่สวมเสื้อ โปกผ้าที่ศีรษะ ไม่สวมรองเท้าถ้าอยู่บ้านไม่ต้องทำงานก็นุ่งผ้าลอยชาย หรือนุ่งโสร่งมีผ้าคาดพุง ในฤดูเทศกาลงานพิธี เช่น พิธีเนื่องด้วยชีวิตประจำวันทางพุทธศาสนาซึ่งจัดขึ้นในวัดอันเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านหรือชุมชน หรือในครอบครัว ในเวลาเช่นนี้ ชาวบ้านจะมาพบปะสมาคมร่วมกันการแต่งกายของชายจึงเรียบง่าย พิถีพิถันขึ้น มักนุ่งผ้าโจงกระเบนเป็นผ้าแพรสีต่าง ๆ และห่มผ้าคล้องคอปล่อยชายยาวทั้งสองข้างไว้ด้านหน้า หรือคล้องไหล่ทั้งชายไว้ด้านหน้า หรือพาดตามไหล่ไว้ ทัดดอกไม้ บุษรี หรือยาดมไว้ที่หู ผัดหน้าด้วยแป้งหอม ส่วนทรงผมก็ตัดผมปิกหรือผมตัดแบบผู้ชายโดยทั่วไป อย่างไรก็ตามผู้ชายสามัญชนที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี เช่น ทำการค้า ก็แต่งตัวด้วยเสื้อผ้าแพรพรรณชั้นดี โดยเฉพาะผ้าสิ่งทอที่หาซื้อได้จากสินค้าต่างประเทศ หรือไม่ก็จากช่างฝีมือในวังหลวง

สตรีชาวบ้านโดยทั่วไปก็นุ่งผ้าจีบ ห่มสไบ ถ้าในเวลาทำงานหนักก็ใช้ห่มแบบตะแบงมาน ปล่อยชายหรือผูกชาย ถ้าเป็นเวลาอยู่บ้านก็ห่มเหน็บหน้าแบบผ้าแถบ ในเวลาออกจากบ้านจึงสไบเฉียง และในฤดูหนาวก็ห่มผ้าหรือแพรเปลาะคลุมไหล่ สีของผ้าชาวบ้านมักเป็นสีดำหรือเขียวตะพุ่น ผ้าห่มสีขาว ผม ตัดผมปิก ถ้าเป็นคนวัยสาว ตัดสั้นเป็นแบบ ดอกกระทุ้ม แล้วปล่อยท้ายยาวจนถึงบ่า ถ้าเป็นผู้ใหญ่ตัดผมปิกแบบโกนท้ายทอยสั้น ในกรณีที่สตรีแต่งงานแล้วเวลาอยู่บ้านอาจไม่ห่มสไบ นอกจากนี้ลักษณะของผ้านุ่งและสไบนี้ ถ้าหากเป็นสตรีชาวบ้านฐานะดีก็จูงผ้ายกทอดด้วยไหม และเป็นผ้าที่สีสดสวยกว่า สำหรับผู้มีวัยสูงอายุมักนุ่งห่มผ้าสีเรียบเป็นสีพื้น โดยเฉพาะผ้าตาขาวดำ ซึ่งถือว่าเป็นสีสุภาพเหมาะสมแก่วัย

ยุคที่ประเทศตะวันตกขยายขอบเขตอำนาจของตนด้วยการล่าอาณานิคมในตะวันออก ประเทศไทยต้องเข้าสู่ภาวะล่อแหลมต่อการตกเป็นเมืองขึ้น รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนโยบายหนึ่งที่จะทำให้รอดพ้นจากแรงบีบของสถานการณ์นั้นก็คือ เปิดประเทศทำการค้ากับมหาอำนาจตะวันตกอย่างเสรี และปรับปรุงประเทศในด้านต่างๆ เพื่อที่จะทำให้ประเทศตะวันตกเห็นว่าประเทศไทยตั้งใจที่จะก้าวหน้าไปในทางที่ตะวันตกนิยมว่าเป็นที่เจริญแล้ว การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการแต่งกายก็เป็นส่วนหนึ่งของการปรับปรุงดังกล่าว ในระยะแรก เป็นการเปลี่ยนแปลงเพียงส่วนที่คิดว่าชาวตะวันตกนึกดูหมิ่นเท่านั้น เช่น โปรดให้ข้าราชการและเจ้านายสวมเสื้อเมื่อเข้าเฝ้าในสมัยรัชกาลที่ 4 การเลิกไว้ผมทรงมหาดไทยของผู้ชายมาไว้ยาวแล้วตัดแบบชาวตะวันตกในสมัยต้นรัชกาลที่ 5 ต่อมาการติดต่อกับต่างประเทศมีมากขึ้นทั้งทางด้านความสัมพันธ์ทางการทูต การขยายตัวทางการค้าของบริษัทห้างร้านต่างๆ ที่ส่งสินค้าจากตะวันตกเข้ามาขาย เพื่อรับกับการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวตะวันตก สิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนทำให้วัฒนธรรมการแต่งกายของชาวตะวันตกเข้ามามีส่วนสัมพันธ์กับวัฒนธรรมการแต่งกายเดิม โดยมีได้มีมูลฐานมาจากการเมืองตั้งแต่ก่อน หากแต่เชื่อว่าเป็นเพราะความนิยมใน "ความเจริญ" ของตะวันตก จึงรับเอาความคิดทางด้านความสวยงามตามทัศนคติของชาวตะวัน

ตกเข้ามาด้วย ในระยะต้นเป็นการดัดแปลงแบบตะวันตกผสมกับแบบการแต่งกายเดิม คือ เสื้อดัดแปลงจากตะวันตก แต่ยังคงนุ่งโจงกระเบนทั้งชายและหญิง เป็นต้น อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงเป็นไปเฉพาะในหมู่เจ้านายในราชสำนัก และคนชั้นสูงซึ่งมีกำลังทรัพย์ที่จะซื้อหาแพรพรรณวัสดุเครื่องตกแต่ง เครื่องแต่งกายได้ อีกประการหนึ่งอาจจะเนื่องจากความคิดที่จะไม่ “ทำเทียมเจ้าเทียมนาย” ของคนระดับกลางลงมา ชาวบ้านโดยทั่วไปโดยเฉพาะนอกเขตเมืองหลวงไม่มีความเปลี่ยนแปลงใดๆ เลย จึงนับได้ว่าราชสำนักเป็นแกนนำของการเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะราชสำนักฝ่าย ในแต่การ “แต่งอย่างฝรั่ง” ก็เป็นที่ยอมรับเพียงเวลา “ออกการออกงาน” หรือเนื่องในโอกาสต่าง ๆ เป็นพิเศษเท่านั้น ปกติยังคงแต่งกายตามประเพณีเดิม

ต่อมาบรรดานักเรียนไทยที่ได้ไปศึกษาต่อต่างประเทศ กลับมาเป็นกลุ่มคนที่สำคัญในสังคม บุคคลเหล่านี้ได้เป็นแกนนำในการเผยแพร่แบบการแต่งกายของชาวตะวันตก ตลอดจนวิถีทางดำเนินชีวิตบางประการ เช่น การสังสรรค์ การจัดงานเลี้ยง ประกอบกับการสื่อสารกับประเทศตะวันตก และการสื่อสารภายในประเทศ ได้ขยายตัวมากขึ้นกว่าเดิมหลายเท่า เป็นต้นว่า การลงโฆษณาทางหนังสือพิมพ์ถึงสินค้านานาชาติที่ห้างร้านส่งเข้ามาขาย เป็นต้น การแต่งกายแบบ “สากลนิยม” จึงขยายตัวไปสู่กลุ่มชนชั้นกลางอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะในช่วงระยะเวลาที่บทบาททางการบริหารบ้านเมืองและบทบาททางสังคมได้เปลี่ยนจากเจ้านายและขุนนางมาสู่ชนชั้นกลาง การเปลี่ยนแปลงหลายอย่างจึงขึ้นอยู่กับคนกลุ่มนี้เป็นประการสำคัญ

อย่างไรก็ตาม ลักษณะการแต่งกายตลอดจนความคิดทางด้านความสวยงามตามคติของชาวตะวันตกก็ไม่ได้ขยายตัวไปสู่กว้างกว่านี้ คนโดยทั่วไปยังคงแต่งกายตามประเพณีเดิม ความแตกต่างของวัฒนธรรมทั้งสองจึงเป็นที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในช่วงระยะเวลาดังกล่าวนี้

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการแก้ไขวัฒนธรรมการแต่งกายอย่าง โดยเริ่มนำแบบการแต่งกายของชาวตะวันตกมาผสมผสานกับแบบการแต่งกายตามประเพณีเดิมตอนต้นรัชกาลในปี พ.ศ.2413 โปรดให้เจ้านายและผู้ตามเสด็จประพาสสิงคโปร์ (อันเป็นการเสด็จประพาสต่างประเทศครั้งแรก) สวมเสื้อนอกคอเปิด มีเสื้อเชิ้ตข้างใน แล้วผูกผ้าผูกคอ สวมถุงน่องรองเท้าแบบฝรั่ง แต่ยังคงนุ่งโจงกระเบนผ้าม่วงสีกรมท่า (สีน้ำเงินแก่) ทั้งทหารและพลเรือน และโปรดให้เปลี่ยนการไว้ทรงผมจากทรงมหาดไทย มาไว้ผมยาวแล้วตัดแบบฝรั่งด้วย นับเป็นการปรับปรุงตามประเพณีนิยมของชาวตะวันตกเป็นครั้งแรก และเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลง เพราะหลังจากการเสด็จประพาสอินเดียและพม่าในปีต่อมา ได้โปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขแบบการแต่งกายตั้งแต่ครั้งเสด็จสิงคโปร์นั้น เพื่อมากำหนดเป็นชุด “ยูนิฟอร์ม” (UNIFORM) สำหรับเจ้านายและขุนนางเมื่อเข้าเฝ้า โดยแก้ไขแบบเสื้อ ซึ่งไม่เหมาะสมสำหรับอากาศเมืองไทย มาเป็นสวมเสื้อนอกสีขาวย คอปิด ติดกระดุมห้าเม็ดแทน เรียกว่า “ราชแปดแดน” (RAJ PATTERN ภายหลังเพี้ยนเป็นเรียกว่า “ราชปะแตน”) และยังคงนุ่งผ้าม่วงโจง

กระเบน สวมถุงน่องรองเท้า เหตุที่คงถุงน่องไว้เชื่อว่าเป็นเพราะเห็นเป็นเครื่องแต่งกายที่สุภาพ ตามคติฝรั่ง จนปีพ.ศ. 2439 โปรดให้แก้ไขแบบการแต่งกายของทหาร เป็นนุ่งกางเกงขายาว แบบฝรั่งแทนโจงกระเบน ผ้าม่วงสีกรมท่า และเมื่อเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ.2440 จฉลองพระองค์แบบตะวันตกล้วนเช่นเดียวกับผู้ตามเสด็จทั้งหมดด้วย คือนุ่งกางเกงขายาว และเสื้อนอกเปิดอก ผูกผ้าผูกคอ

ชายสามัญโดยทั่วไปนุ่งโจงกระเบนผ้าลาย ผ้าพื้น หรือนุ่งผ้าลอยชาย คือเอาผ้าทั้งผืน มาโอบทางด้านหลัง กระให้ชายผ้าข้างหน้าเท่ากัน แล้วขมวดชายพกก่อนข้างใหญ่หนีบแน่นติดตัว ทั้งชายห้อยไปด้านหน้า คาดผ้าที่พุง ถ้าต้องการให้สุภาพก็ตัดชายมาหนีบไว้ข้างหลังเป็นโจงกระเบนหรือนุ่งกางเกงไทย คือ กางเกงขากว้างยาวเสมอเข่า นิยมไม่ใส่เสื้อ ชายสูงอายุจะใช้ผ้าขาวม้าหรือผ้าชนิดอื่นพับตะไกวที่ปาก ส่วนคนหนุ่มจะใช้ผ้าคล้องไหล่ทั้งชายมาข้างหน้า หรือห้อยคล้องคอโดยทั้งชายไปข้างหลัง ซึ่งผ้านี้ใช้ทำประโยชน์ได้หลายประการ เช่น ทำผ้ากราบ บัดยุงและยังคงไม่สวมรองเท้า

คนชั้นสูงเมื่อแต่งกายแบบจำลอง ก็นุ่งผ้าลอยชายหรือผ้าโสร่ง สวมเสื้อคอกลมผ้าขาวบาง แขนเพียงศอก สมัยดังกล่าว ชายส่วนใหญ่เลิกไว้ผมทรงมหาดไทย มาไว้ผมยาวแล้วตัดอย่างฝรั่ง มีทั้งหวีแสดและหวีเสยตามพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ในระยะแรก ข้าราชการผู้ใหญ่บางท่าน เช่น สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ยังไม่เลิกไว้ผมตามประเพณีเดิมเสียทีเดียว แต่ตัดแปลงโดยยังคงไว้ผมข้างบนยาวคล้ายทรงผมมหาดไทย และตัดเล็มผมรอบ ๆ ศีรษะ ถ้าดูด้านข้างก็ยังเห็นเป็นปีกอยู่เรียกว่า "ผมรองทรง" มีผู้นิยมตามบ้างไม่นาน ก็ไว้ผมแบบตะวันตกเหมือนกันหมด

นอกจากการแก้ไขทางด้านเครื่องนุ่งห่ม ทรงผม แล้ว ชายสมัยนี้ยังนิยมตกแต่งร่างกายตามความนิยมแบบฝรั่งด้วย เช่น ห้อยสายนาฬิกาพกที่อกเสื้อ สวมหมวกรูปทรงแบบยุโรป คล้องไม้เท้าไว้ที่แขน (เรียกว่าไม้ถือ) และขุนนางบางคนไว้หนวดหนาปรกริมฝีปาก เป็นต้น

การแต่งกายของสตรี โดยเฉพาะสตรีในราชสำนัก มีการดัดแปลงแก้ไขหลายครั้ง ดันรัชกาล การภายในวังฝ่ายในขึ้นกับสมเด็จพระยาสุตาธิบดีรัตนราชประยูร (พระราชธิดาในรัชกาลที่ 3) ซึ่งโปรดให้เจ้านายฝ่ายในเปลี่ยนจากนุ่งโจงมานุ่งจีบ ห่มแพรสไบเฉียงตัวเปล่า ถึง พ.ศ. 2416 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้แก้ไขใหม่คือ ให้คงการนุ่งจีบไว้เฉพาะเมื่อจะแต่งกับหม่อมตาด หรือสไบปัก ซึ่งเป็นเครื่องแต่งกายเดิมยศใหญ่ของสตรีในวังเท่านั้น ปกติให้นุ่งโจง ใส่เสื้อแขนกระบอก แล้วห่มผ้าสไบเฉียงทับตัวเสื้อ และให้สวมรองเท้ากับถุงเท้าหุ้มตลอดน่อง สำหรับเสื้อแขนกระบอกในสมัยนี้ มีการดัดแปลงเป็นแบบต่าง ๆ แล้วแต่จะตกแต่งตามความพอใจของแต่ละบุคคล เชื่อว่า เมื่อเลิกนุ่งจีบห่มสไบตัวเปล่าเครื่องประดับแบบที่เหมาะสมกับการแต่งกายดังกล่าว เช่น สร้อยสังวาลย์ กำไลต้นแขน จี้ขนาดใหญ่ ก็มักจะไม่ได้นำออกมาใช้ จึงหันไปประดับเครื่องประดับอื่นแทน เช่น เข็มกลัดติดผ้าสไบ ทำรูปแบบอย่างเข็มกลัดติด

เสื้อของสตรีตะวันตก ต่อมาได้มีการดัดแปลงการห่มสไบมาเป็นสะพายแพรแทน โดยการนำเอาแพรที่จีบตามขวางเอวมาจีบตามยาวอีกครั้ง จนเหลือเป็นผืนแคบตรงให้เหมาะ แล้วสะพายบนบ่าซ้าย รวมชายไว้ที่เอวด้านขวา เป็นที่นิยมกว่าการห่มสไบเฉียง อาจเป็นเพราะว่าแพรสะพายไม่ปิดบังความงามของเสื้อ เช่นการห่มสไบ เพราะตัวเสื้อได้มีการประดับประดามากต่อ ๆ มา

หลังการเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2440 ได้มีการนำแบบอย่างการแต่งกายของสตรียุโรปมาดัดแปลงแก้ไข สตรีชั้นสูงเริ่มใช้เสื้อตัดตามแบบอังกฤษสมัยควีนวิกตอเรีย เป็นเสื้อแขนพองตรงไหล่ แขนยาว และบางครั้งก็นิยมแขนเพียงศอกเรียกว่า “เสื้อแขนหมูแฮม” หรือ “ขาหมูแฮม” ตัวเสื้อประดับประดาอย่างงดงามด้วยลูกไม้ หรือติดโบว์ระยิบไปทั้งตัว ตัวเสื้อพอดีตัว คอเสื้อนิยมคอตั้งสูง แต่ยังคงนุ่งโจงกระเบนเป็นผ้าม่วง ผ้าลาย หรือผ้าพื้นเข้ากับสีเสื้อแล้วแต่โอกาส และสะพายแพรสวมถุงน่องรองเท้า

ตอนปลายรัชกาล แบบเสื้อได้เปลี่ยนไปอีก ช่วงนี้นิยมใช้ผ้าแพร และผ้าลูกไม้ตัดแบบยุโรปที่นิยมกันในสมัยนั้นคือ คอตั้งสูงแขนยาวพู่พองมีระบายลูกไม้เป็นชั้น ๆ รอบแขนเสื้อ เอวเสื้อจีบเข้ารูปหรือคาดเข็มขัด และยังสะพายแพรสวมถุงเท้าที่มีลายโปรงหรือปักด้วยด้ายงดงาม สวมรองเท้านสูงสำหรับพระสะพายไม้ใช้แพรจีบแล้วตรึงอย่างแต่ก่อน แต่ใช้แพรฝรั่งระบายให้หย่อนพองแทน เป็นผ้าที่สั่งเข้ามาสำหรับเป็นแพรสะพายโดยเฉพาะ เริ่มใช้เครื่องสำอางที่ส่งมาจากตะวันตกบ้าง เช่น น้ำหอม เครื่องประดับนิยมสร้อยไข่มุกซ้อนกันหลาย ๆ สาย ประดับเพชรนิลจินดามากกว่าแต่ก่อน ซึ่งส่วนใหญ่จะออกแบบแล้วสั่งทำจากต่างประเทศ

ส่วนหญิงชาวบ้านทั่วไปนั้น ยังคงนุ่งโจงกระเบน ส่วนมากเป็นผ้าพื้นและห่มผ้าแถบอยู่กับบ้านเช่นเคย

สตรีในราชสำนักสมัยรัชกาลที่ 5 เลิกไว้ผมปัก แต่เปลี่ยนมาไว้ผมยาวประป่าแทนตามพระราชดำริอยู่ระยะหนึ่ง ต่อมาก็เปลี่ยนเป็นไว้ผมทรงดอกกระพุ่ม คือ ตัดผมทั้งศีรษะแล้วปล่อยให้ยาวขึ้นมามีเล็กลอยคล้ายดอกกระพุ่ม เมื่อผมยาวพอดีแล้วก็จะหวีเสยขึ้นไปตรง ๆ และตัดพองาม เรียกกันว่า “ผมตัด” แต่อนุโลมเรียกว่า “ผมดอกกระพุ่ม” เช่นกัน ผมทรงดอกกระพุ่มนี้เป็นที่นิยมกันโดยทั่วไป แม้แต่สตรีนอกราชสำนัก

การแต่งกายของทั้งชายและหญิง ได้เปลี่ยนไปเป็นแบบตะวันตกมากขึ้นในระยะต่อมา แต่พัฒนาการการแต่งกายของชายไม่ค่อยมีขั้นตอนมากนัก ข้าราชการและคนในสังคมชั้นสูงทั่วไปยังคงนุ่งผ้าม่วงโจงกระเบน ใส่เสื้อราชปะแตน สวมถุงเท้ารองเท้าตามแบบตั้งแต่ครั้งรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นแบบการแต่งกายสำหรับออกงานสังคมต่าง ๆ ด้วย

การเปลี่ยนแปลงการแต่งกายในสมัยรัชกาลที่ 5 ทำให้เกิดความนิยมผ้าตัดเสื้อ ผ้าลูกไม้ และเครื่องประดับจากตะวันตก ในหมู่ชนชั้นสูงและชนชั้นกลาง แม้สามัญชนบางส่วนก็เริ่มนิยมซื้อผ้าจากตะวันตก โดยเห็นว่าสะดวกกว่าทอผ้าใช้เอง อีกทั้งผู้คนก็มีรายได้จากการขาย

ข้าวก็มากขึ้น เนื่องจากข้าวกลายเป็นสินค้าออกที่สำคัญ การใช้สอยผ้าจากตะวันตกเพิ่มขึ้นอย่างมากนั้นทำให้เกิดการเสื่อมของหัตถกรรมทอผ้า

ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีความพยายามที่จะฟื้นฟูหัตถกรรมทอผ้า โดยการพัฒนาการทอผ้าใหม่ให้มีคุณภาพดีขึ้นเพื่อทดแทนผ้าจากต่างประเทศ มีการจัดตั้งกรมช่างไหมและโรงเรียนช่างไหมขึ้น โดยความร่วมมือของผู้เชี่ยวชาญชาวญี่ปุ่น โดยเน้นการปรับปรุงกรรมวิธีการทอผ้าใหม่ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นแหล่งผลิตผ้าไหมที่สำคัญของประเทศ อย่างไรก็ดี มีอุปสรรคบางประการ ดังเช่นการที่ราษฎรยังไม่พร้อมที่จะเปลี่ยนแปลงกรรมวิธีในการทอ จึงต้องยกเลิกโครงการไปในที่สุด

บรรณานุกรม

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้นที่ยังไม่ได้ตีพิมพ์

ห้างยอนแซมสัน (John Sampson & Son). (ไมโครฟิล์ม มร.5 ว./27). (26 ก.พ. ร.ศ. 116-20 ม.ค. 121). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 51, หมวดจดหมายเหตุ 19/225.

พระราชโองการผ่านราชเลขาธิการถึงกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์เสนาบดีกระทรวงนครบาล เกี่ยวกับการกวัดข้นให้ราษฎรแต่งกายเรียบร้อยเนื่องในโอกาสที่มีแขกเมืองมาเยือน. (ไมโครฟิล์ม มร.5 น./1). (ร.ศ.117). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 8, หมวดจดหมายเหตุ.

ประกาศห้ามการแต่งกายไม่สมควรมิให้ไปมาในพระราชฐานที่เสด็จออก. (ไมโครฟิล์ม มร.5 น./2). (20 ม.ค. ร.ศ.117). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 43, หมวดจดหมายเหตุ กท. ร.5.

ประกาศห้ามการแต่งกายไม่สมควร. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ว./1). (22 ม.ค. ร.ศ.117). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 32, หมวดจดหมายเหตุ.

เรื่องเครื่องแต่งตัวข้าราชการกระทรวงวัง. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ว./1). (14 มี.ค. ร.ศ. 117-ม.ค. ร.ศ. 118). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 1, หมวดจดหมายเหตุ 4/22.

เรื่องเครื่องแต่งตัวสำหรับกรมมหาดเล็ก. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ว./3). (23 ก.ค. ร.ศ. 117-28 ส.ค. ร.ศ. 118). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 7, หมวดจดหมายเหตุ 6/222.

ประกาศพระราชนิยม. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ว./23). (3 ต.ค. ร.ศ. 117). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 2, หมวดจดหมายเหตุ 14/16.

พระราชกำหนดเรื่องเครื่องแต่งตัวฝ่ายทหาร. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ก.ม้วนที่ 1). (11 พ.ย. - 2 ธ.ค. ร.ศ. 117). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 11, หมวดจดหมายเหตุ 49/16.

เจ้าพระยาภาสกรวงศ์. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ว./1). (4 พ.ย. ร.ศ.118 - 24 ก.ย. ร.ศ.119). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่11, หมวดจดหมายเหตุ 69/14.

เรื่องเครื่องแต่งตัวข้าราชการฝ่ายพลเรือน ตามหัวเมือง มณฑลต่างๆ. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ม./37). (20 มิ.ย. - 30 ก.ค. ร.ศ. 119). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 1, หมวดจดหมายเหตุ 2/222.

เรื่องเครื่องแต่งตัวพลเรือน. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ม./37). (24 ก.ย. - 29 ต.ค. ร.ศ. 119). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 2, หมวดจดหมายเหตุ 3/222.

เรื่องพระราชบัญญัติ เครื่องแต่งตัวพลเรือนหัวเมือง. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ม./37). (25 ต.ค. - 1 พ.ย. ร.ศ. 119). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 3, หมวดจดหมายเหตุ 1/222.

เรื่องเครื่องแต่งตัว ข้าราชการตามหัวเมืองที่เป็นจีนเป็นฝรั่งยังเป็นที่ขัดข้องอยู่. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ม./37). (1-3 ม.ค. ร.ศ. 119). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 3, หมวดจดหมายเหตุ 7/222.

รายงานพระองค์เพ็ญ รายงาน มร. โดยาม เรื่องทำไหม. (ไมโครฟิล์ม มร.5 กษ./9). (10 มี.ค. ร.ศ. 120 - 16 ต.ค. ร.ศ. 122). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 1, หมวดจดหมายเหตุ 1/81.

เสมาผูกคอเด็ก. (ไมโครฟิล์ม มร.5 รล./12). (8 ส.ค. ร.ศ.120 - 7 พ.ย. ร.ศ.127). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 9, หมวดจดหมายเหตุ 295.

ทำไหม. (ไมโครฟิล์ม มร.5 กษ./9). (27 ส.ค. ร.ศ. 123 - 13 ก.พ. ร.ศ. 127). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 2, หมวดจดหมายเหตุ 1/81.

รายงานกรมช่างไหม ปี ร.ศ. 123 กับรายการการทำไหมของประเทศต่างๆ ในโลกเวลาปัจจุบันนี้. (ไมโครฟิล์ม มร.5 กส./13). (ร.ศ. 123). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 186, หมวดจดหมายเหตุ.

ขุนประกาศอักษรกิจ ต้องหาว่าเป็นหนี้ห้างบีกรัม. (ไมโครฟิล์ม มร. 5 ย./16). (25 พ.ย.-7 ธ.ค. ร.ศ.124). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 32, หมวดจดหมายเหตุ.

โรงเรียนกุลสตรีวังหลัง. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ศธ./5). (22 ก.พ. - 14 เม.ย. ร.ศ. 125). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 15, หมวดจดหมายเหตุ 24/32.

กรมเพาะปลูกยื่นรายงานประจำปี ศก 126. (ไมโครฟิล์ม มร.5 กส./13). (ร.ศ. 126). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 256, หมวดจดหมายเหตุ.

ห้างแบคแมน (Messrs. Harry A. Badman & co.). (ไมโครฟิล์ม มร.5 บ./27). (7 เม.ย. - 29 เม.ย. ร.ศ. 128). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 31, หมวดจดหมายเหตุ 64/251.

รายงานกองช่างไหมมณฑลนครราชสีมา ศก 128. (ไมโครฟิล์ม มร.5 กส./13). (ร.ศ. 128). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 461, หมวดจดหมายเหตุ.

มิสเตอร์ เอ ลีค์ ทนายห้างบีกรัมแอนโก ทวงหนี้หลวงพิชิตปรีชากร. (ไมโครฟิล์ม มร.5 ย./9). (10 พ.ค.-18 มิ.ย. ร.ศ.129). หอสมุดแห่งชาติ, เลขที่ 224, หมวดจดหมายเหตุ.

รายงานกองช่างใหม่มณฑลโคราชประจำปี ร.ศ. 129. (ไมโครฟิล์ม มร.5 กส./13). (ร.ศ.129).

หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 546, หมวดจดหมายเหตุ.

รายงานตรวจการใหม่ มณฑลเพชรบูรณ์. (ไมโครฟิล์ม มร.5 กษ./9). (15-19 ก.ค. ร.ศ. 129).

หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 3, หมวดจดหมายเหตุ 18/81.

บริษัท เค. เอ. เจ. ชัตเตอร์ มัล แอนด์ กัมปนี (K.A.J. Chotirmall & Co.,). (ไมโครฟิล์ม มร.5

บ./27). (1-15 พ.ค. ร.ศ. 129). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 6, หมวดจดหมายเหตุ 3/6.

ญี่ปุ่นที่จ้างมาเป็นช่างใหม่ มร. โดยามะ มร. โยโกดา มร. มิชิมา มร. ดากาโน มร. ไฮโซยา มร. นา
กาชิมา มร. อิสุกะ. (ไมโครฟิล์ม มร.5 บ./31). (15 มี.ค. ร.ศ. 119 - 16 ก.ค. ร.ศ.

129). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 48, หมวดจดหมายเหตุ 28/49.

เรื่องให้ประกาศเพิ่มเติมเครื่องแต่งกายข้าราชการพลเรือน. (ไมโครฟิล์ม มร.5 รล.-พล./2).

(ร.ศ. 130). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 39, หมวดจดหมายเหตุ.

มณฑลโคราชส่งรายงานกองช่างใหม่ ประจำปี ศก 130. (ไมโครฟิล์ม มร.5 กส./13). (ร.ศ. 130).

หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 608, หมวดจดหมายเหตุ.

มณฑลเพชรบูรณ์ส่งรายการตรวจทำใหม่ที่มีมณฑลนครราชสีมา. (ไมโครฟิล์ม มร.5 กส./13).

(ร.ศ.130). หอสมุดแห่งชาติ. เลขที่ 686, หมวดจดหมายเหตุ.

"โฆษณาร้านเจริญกิจนาฬิกายาม". (31 มกราคม 2449). สตรีไทย.

"โฆษณาร้านนายเลิศ". (31 มกราคม 2449). สตรีไทย.

เอกสารชั้นต้นที่ตีพิมพ์แล้ว

กฎหมายตราสามดวง (5 เล่ม). (2520). พระนคร : องค์การค้ำของคุรุสภา.

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2503). ประชุมประกาศรัชกาลที่ 4. (4 เล่ม).

กรุงเทพฯ : คุรุสภา.

ตุลวิภาคพจนกิจ เล่ม 5. (จ.ศ.1240).

ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. (2504ก). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 2. (2 เล่ม).

กรุงเทพฯ : คุรุสภา.

----- (2503ข). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3 (2 เล่ม). กรุงเทพฯ :

คุรุสภา.

----- (2504ค). พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4 (2 เล่ม). กรุงเทพฯ :

คุรุสภา.

เอกสารชั้นรองภาษาไทย

กรมศิลปากร. (2504ก). ประชุมพงศาวดารภาคที่ 76 จดหมายเหตุของโยสเซาเดิน พ่อค้าชาวฮอลันดา ในสมัยพระเจ้าทรงธรรม และพระเจ้าปราสาททอง. พระนคร : บริษัทชุมนุมช่าง จำกัด.

----- (2515ข). ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 1 หลักที่ 4 ด้านที่ 2. พระนคร : คุรุสภา.

----- (2515ค). บันทึกกรายวันของเทอาเซนต์ แฮริส. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์การศาสนา.

----- (2515ง). ลัทธิธรรมนิยมต่าง ๆ ภาคที่ 19. พระนคร : โรงพิมพ์คลังวิทยา.

----- (2515จ). สมุดภาพแสดงเครื่องแต่งกาย: *An illustrated book of costumes based on historical and archaeological evidence*. พิมพ์ครั้งที่ 7. กรุงเทพฯ : (ม.ป.พ.).

----- (2524ฉ). การเสด็จประพาสยุโรปของรัชกาลที่ 5 ร.ศ. 116. กรุงเทพฯ : สหประชาพาณิชย์.

----- (2525ช). ชีวิตความเป็นอยู่ในกรุงสยามในทัศนะของชาวต่างประเทศระหว่าง พ.ศ. 2383-2384 (ค.ศ. 1840-1841). กรุงเทพฯ : ธนประดิษฐการพิมพ์.

----- (2525ซ). ศิลปวัฒนธรรมไทย ขนบธรรมเนียมประเพณี และกรุงรัตนโกสินทร์ (3 เล่ม). กรุงเทพฯ : พิมพ์เศ.

----- (2525ฌ). สมุดภาพวิวัฒนาการการแต่งกายสมัยกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์.

----- (2535ญ). ถนิมพิมพาภรณ์. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พรินต์ติ้งกรุ๊ป.

กองบัญชาการทหารสูงสุด. (2525). ประวัติกองทัพไทยในรอบ 200 ปี. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร.

กองยุทธการ. (2535). แนวสอนวิชาประวัติศาสตร์ทหาร 4 เล่ม. กรุงเทพฯ : โรงเรียนเสนาธิการทหารบก.

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2505). *วรรณคดีสมัยสุโขทัย* นางนพมาศหรือตำหรับท้าวศรีจุฬา
ลักษณะ. พระนคร : โรงพิมพ์ส่งเสริมอาชีพ.
- กาญจนาภรณ์. (2523). *80 ปีในชีวิตข้าพเจ้า*. กรุงเทพฯ : บัณฑิตการพิมพ์.
- คึกฤทธิ์ ปราโมช, ม.ร.ว. (2515). *สี่แผ่นดิน*. กรุงเทพฯ : ก้าวหน้า.
- เฉลิม ยงบุญเกิด. (2510). *บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของจีนละ*. พระนคร : ชวน
การพิมพ์
- ฉวีงาม มาเจริญ และนุสมล สุขเจริญ. (2525). *พระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากร*. กรุงเทพฯ :
อักษรสัมพันธ์.
- จดหมายเหตุเสด็จประพาสต่างประเทศในรัชกาลที่ 5 เสด็จเมืองสิงคโปร์และเมืองเบตาเวียครั้ง
แรก และเสด็จประพาสอินเดีย. (2460). หนังสือพิมพ์แจกในงานศพ พระยาอภิรักษ์
ราชอุทยาน (แจ่ม อมตยกุล) ปีมะเส็ง พ.ศ.2460. ม.ป.พ.
- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2505). *ชุมนุมพระบรมราชาธิบาย 2 หมวด*. พระ
นคร : ก้าวหน้า.
- จักรพันธ์ โปษยกฤต. (2529). *หุ่นไทย*. กรุงเทพฯ : รวมสาสน์.
- ฉัง ปิบติสต์ ปาลเลกซ์, สังฆราช. (2506). *เล่าเรื่องเมืองไทย = Description du Royaume
Thai on Siam*. สันต์ ท. โกมลบุตร แปล. พระนคร : ก้าวหน้า.
- ฐะปะนีย์ นาครทรรพ. (2529). *"ภาพชีวิตในอดีต"*, เยือน ภาณุทัต ผู้ให้คำแนะนำอันอุดมด้วย
ประโยชน์. กรุงเทพฯ : บพิธการพิมพ์.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2525ก). *พระราชพงศาวดารกรุง
รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5*. กรุงเทพฯ : อรุณ.
- (2525ข). *พระสนมเอก*. กรุงเทพฯ : รวมสาสน์.
- (2526ค). *ความทรงจำ*. กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาคาร.
- และ นริศรานุกัตติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา. (2506). *สาส์น
สมเด็จพระเจ้า*. กรุงเทพฯ : อรุณ.
- ชงทอง จันทรางศุ. (2526). *ฟ้าแบร์เซิร์*. กรุงเทพฯ : อักษรสัมพันธ์.

ธนาคารแห่งประเทศไทย. (2540). เงินตราล้าหน้า และผ้าไท. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้งติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง.

ธวัช รัตนภาษี. (2507). เมืองไทยในทัศนะของฝรั่ง. พระนคร : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น.

แน่นน้อย ปัญจพรรค. (2534). เครื่องเงินในประเทศไทย. กรุงเทพฯ : ดวงกมลสมัย.

บันทึกเรื่องมิสซังกรุงสยาม. (2534). เพียงฤทัย วาสบุญมา (แปล). กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

ประกอบ โชประการ. (2513). วิวัฒนาการชนบทประเพณีไทย. กรุงเทพฯ : เพชรสยาม.

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 45 รวมจดหมายเหตุเรื่องราวทูตไทยไปประเทศอังกฤษ เมื่อ พ.ศ. 2400. (2470). หนังสือพิมพ์งานพระราชทานเพลิงศพนายพิณเทพเฉลิม บุณนาค พ.ศ.2470 ณ วัดเทพศิรินทราวาส. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร.

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 62. (2515). กรุงเทพฯ : อรุณสภา.

ประยูทธ สิทธิพันธ์. (2501ก). แผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง. พระนคร : ธรรมเสวี.

----- . (2520ข). ชุนนางสยาม. กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา.

พญาลีไท. (2506). ไตรภูมิพระร่วง. พระนคร : อรุณสภา.

พวงผกา คุโรวาท. (2535). ประวัติเครื่องแต่งกาย. กรุงเทพฯ : รวมสาส์น..

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2472). ประชุมภาพย์เห่เรือบริบูรณ์. พระนคร : โสภณพิพรรฒธนากร.

มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมราช. (2523). ไทยศึกษา. กรุงเทพฯ : อรุณสภา.

ราชบัณฑิตสภา. (2578). พระราชหัตเลขาธิราชที่ 4 กับพงศาวดารเมืองนครศรีธรรมราช. พระนคร : โสภณพิพรรฒธนากร.

ลาวัญย์ โชตามระ. (2532). พระมหาสีเทวี. กรุงเทพฯ : โอเดียนสโตร์.

แลนดอน, มาร์กาเร็ต โดโรที (มอร์แทนสัน). (2513). แอนนากับพระเจ้ากรุงสยาม = ANNA AND THE KING OF SIAM. พิมพ์ครั้งที่ 2. พระนคร : แพร่พิทยา.

วงษานุประพันธ์, เจ้าพระยา. (2484). "กรมช่างไหมเริ่มจัดเป็นครั้งแรก ร.ศ. 120 ถึง ร.ศ. 128" หนังสือประวัติกระทรวงเกษตรราชการ ข้าราชการกระทรวงเกษตรราชการ พิมพ์ช่วยในงานพระราชทานเพลิงศพ นายพลเอกเจ้าพระยาวงษานุประพันธ์ 29 มีนาคม 2484 ณ สุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส. ม.ป.พ.

- วชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยา. (2467). *ประวัติตรัสเล่า*. พระนคร : บำรุงกุศลกิจ.
- วิบูลย์ ลีสุวรรณ. (2532). *ผ้าไทย:พัฒนาการทางอุตสาหกรรมและสังคม*. กรุงเทพฯ : บริษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย.
- วิไลเลขา บุรณศิริ และคณะ. (2532). *ประวัติศาสตร์ไทย 2*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- สมภพ จันทรประภา. (2529). *สมเด็จพระศรีสวรินทิรา*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : บำรุงสาสน์.
- สนั่น เมืองวงษ์. (2529). *ประวัติศาสตร์ไทย ธนบุรี รัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ : อักษรสมัย.
- สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. (2523). *เครื่องราชอิสริยาภรณ์ไทย*. กรุงเทพฯ : ศิริมิตรการพิมพ์.
- สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. (2534). *คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภา.
- สิทธิโกสิยพันธ์, ขุน. (ร.ศ. 129). *เรื่องทอผ้า*. กรุงเทพฯ : สามมิตร.
- สุมาลย์ โทมัส. (2537). *ผ้าในวรรณคดี:ภาพสะท้อนบทบาทของผ้าต่างประเทศในราชสำนักไทยสมัยรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ : คุรุสภา.
- เสฐียรโกเศศ (นามแฝง). (2515). *พื้นความหวัง (2 เล่ม)*. กรุงเทพฯ : ศึกษิตสยาม.
- เสถียร คุปโสมณ. (2514). *ประวัติการโรงเรียนราษฎรในประเทศไทย และทำเนียบโรงเรียนราษฎร*. กรุงเทพฯ : สมาคมครูโรงเรียนราษฎร.
- อรกุล โภคากรวิจารณ์. (2530). *มงคลรัตน์*. กรุงเทพฯ : ป.สัมพันธ์พานิชย์.
- อัลเฟรด, คาร์ลบ็อด. (2505) *สมเด็จพระปิยมหาราชแปลจากเรื่อง Temples and elephants*. พระนคร : แพร์พิทยา.
- อเนก นาวิกมูล. (2524). *การแต่งกายสมัยรัตนโกสินทร์*. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.
- . (2525). กรุงเทพฯ สองศตวรรษ "จิตกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ การแต่งกายสมัยรัตนโกสินทร์ เหตุการณ์สมัยรัตนโกสินทร์". กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.
- อุทุมพร วีระไวทยะ. (2509). *พระราชประวัติ ชีวิตส่วนพระองค์ สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ บรมราชชนนีพันปีหลวง*. พระนคร : แพร์พิทยา.

เอกสารครอว์ฟอร์ด. (2513). ไพโรจน์ เกษแม่นกิจ (แปล). กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

เอบี กริสวอลด์. (2511). "พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว". หนังสือที่ระลึก 100 ปี วัน
สวรรคต พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. ม.จ.สุภัทรดิศ ดิศกุล แปล.
กรุงเทพฯ : พระจันทร์.

แอ็บบ็อต โลว์ มอฟแฟ็ท. (2530). แผ่นดินพระนั่งเกล้า. นิจ ทองโสภิต แปล. กรุงเทพฯ :
อมรินทร์พริ้นติ้ง กรุ๊ป.

วารสาร

ณัฐภัทร จันทวิช. (2524, กันยายน-พฤศจิกายน). "ผ้าโบราณ," ศิลปากร. 24 (4) : 32-62.

โทชิฮารุ โยชิคาว่า. (2523, กันยายน-ธันวาคม). "ผู้เชี่ยวชาญการทำไหมชาวญี่ปุ่นในรัชสมัย
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว," วารสารประวัติศาสตร์. 7(3) : 31-48.

เบญจมาศ แพทอง และราศี มีเนตรี. (2540, สิงหาคม). "แฟชั่นราชสำนัก เมื่อสยามแต่งฝรั่ง,"
ศิลปวัฒนธรรม. 18(10) : 76-113.

เพ็ญศรี ดูก. (2528, กรกฎาคม-กันยายน). "บทบาททางเศรษฐกิจและการเมืองของญี่ปุ่นใน
ประเทศไทย," ราชบัณฑิตยสถาน. 10(4) : 17-32.

มณีรัตน์ ท้วมเจริญ. (2521, กรกฎาคม). "ผ้าและเครื่องแต่งกายโบราณ," ศิลปากร. 22 (7) :
32-48.

วุฒิชัย มุลศิลป์. (2541 กรกฎาคม-ธันวาคม). "เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จประพาสฝรั่งเศส ร.ศ. 116", วารสาร มศว ศิลปวัฒนธรรม. 5(2) : 39-46.

ส. พลายน้อย (นามแฝง). (2530, ตุลาคม-ธันวาคม). "เหรียญเสมารัชกาลที่ 5," วัฒนธรรม
ไทย. 7(3) : 27-30.

สรรพสิริ วิริยศิริ. (2541 ตุลาคม). "จาก 112 สู่ 116," นาวิกศาสตร์. 7(81) : 1-12.

สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. (2535, มกราคม-มิถุนายน). "สถานภาพทางสังคมของสตรีไทยใน
สมัยปฏิรูปประเทศ," วารสารอักษรศาสตร์. 15(1) : 13-24.

สุนัย ณ อุบล, เรือตรี และสมชาย นิลอารี. (2535, กรกฎาคม). "ผ้าทอเมืองอุบล," ศิลปวัฒน
กรรมไทย. 13(2) : 44-58.

งานวิจัย วิทยานิพนธ์

นิติ กสโกศล. (2536). การพัฒนาอุตสาหกรรมไหมไทยในภาคอีสาน รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. 2444-2455). งานวิจัย. กรุงเทพฯ : สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.

บุญยงค์ เกศเทศ. (2517). สถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ ช่วงปี พ.ศ.2325-2394 (ร.1-ร.3). วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.

ประนุช ทรัพย์สาร. (2523). วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

สีสกุล สีตะธนี. (2519). การแต่งกายของไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (โบราณคดี). กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.

สุวดี ธนประสิทธิ์พัฒนา. (2536). การแต่งกายสตรีกับหัตถกรรมทอผ้าในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์. งานวิจัย (ฝ่ายวิจัย.บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย). กรุงเทพฯ : สถาบันไทยศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.

อาทิตย์ ชงอินเนตร. (2526). เครื่องแต่งกายไทยสมัยรัชกาลที่ 4 จากภาพจิตรกรรมฝาผนัง. วิทยานิพนธ์ ศศ.ม. (โบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร. ถ่ายเอกสาร.

เอกสารชั้นรองภาษาอังกฤษ

J.G.D. Compbell. (1902). *Siam in the twentieth Century*. London : Edward Arnold.

ภาคผนวก ก
ประเภทของผ้า

ประเภทของผ้า

ขบวนการทอและประดิษฐ์แบบลายบนผ้า เป็นวิธีการที่ทำให้เกิดชื่อเรียกผ้าออกเป็นประเภทต่าง ๆ ดังจะกล่าวต่อไปนี้ คือ

ผ้าปุม

กล่าวกันว่าในกระบวนการทำผ้าลายชนิดต่าง ๆ นั้น ขบวนการทำลายปุมจะเป็นขบวนการที่เกิดขึ้นมานานกว่าขบวนการทำผ้าชนิดอื่น ๆ การทำผ้าปุมมีปรากฏอยู่ในประเทศต่าง ๆ เช่น เขมร มลายู อินโดนีเซีย และไทย ซึ่งมีความคล้ายคลึงกันแต่พอจะดูเป็นหลักได้ว่าผ้าปุมของเขมรมักทำลวดลายคน สัตว์ และรูปสถาปัตยกรรม

ผ้าปุม คือ ผ้าไหมที่ทอจากใยไหมที่มัดแล้วย้อมให้เป็นสีต่าง ๆ ตามต้องการซึ่งเมื่อนำมาทอแล้วจะมีสีสันของลวดลายขึ้นมา กรรมวิธีการทำและทอผ้าคล้ายคลึงกับการทอผ้ามัดหมี่ (ผ้าไหมพื้นเมือง) ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ผ้าปุมที่นำมาใช้เป็นครั้งแรกในประเทศไทยนั้น ปรากฏว่าได้รับแบบอย่างมาจากเขมรและแถบประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียง มีหลักฐานบันทึกไว้ว่ามีการนำผ้าปุมมานุ่ง ในสมัยรัชกาลที่ 6 เราได้นำมาใช้เป็นผ้านุ่งแบบโจงกระเบน เพราะฉะนั้นผ้าผืนหนึ่ง ๆ จะมีความยาวมากกว่าผ้านุ่งธรรมดา

ประเทศที่ทอผ้าปุม มีประเทศไทย กัมพูชา และมาเลเซีย ลายผ้าปุมเกิดจากการทอด้วยควบ คือเอาด้ายสีต่างกันทอไปตามอำนาจความลึกล้ำจึงเกิดเป็นลายตามความคิด ผ้าปุมที่เห็นเป็นผ้าไหมทอ มีลวดลายเด่นด้วยไหมสีต่าง ๆ แต่ส่วนมากพื้นผ้าปุมมีสีแดง ตัวผ้าปุมแบ่งส่วนผ้าออกเป็นส่วนขอบริมผ้ากับตัวผ้า ชายริมผ้าเป็นลายเชิงหรือลายกรวยเชิง ริมผ้าด้านยาวเป็นลายก้านแย่งขนานด้วยลายแนวเส้นแคบ ๆ ตัวปุมเองมักทอยกดอกลายเครือเถา ก้านแย่งทั้งผืนลายในผ้าปุมนี้จะไม่เห็นเป็นลายดอกเด่นชัดอย่างลายปัก หรือลายพิมพ์แต่จะเห็นเป็นลายโครงร่างคร่าว ๆ เท่านั้นเพื่อให้ทราบว่าได้เค้าโครงของลายอะไร

ผ้าปุมนี้เดิมเป็นผ้าของหลวงที่ใช้พระราชทานเป็นเครื่องยศขุนนางเดิมไทยเรามีโรงไหมของหลวงทอผ้าสมปักปุม และสมปักเชิงกรวยพระราชทาน ทอด้วยไหมเปลาะกลางผืนผ้าเป็นลายสีต่าง ๆ ใช้ตามยศตามเหล่า มีสมปักปุมเป็นชนิดสูงสุด สมปักริ้วเป็นชนิดต่ำสุด ดังนั้นผ้าปุมคงหมายถึงเฉพาะผ้าสมปักปุมนั่นเองเป็นของหายากมาก

ผ้ายก

ผ้ายก คือ ผ้าที่ทอให้เส้นด้ายเกิดลักษณะ 2 ประการ คือ เส้นด้ายเชิดขึ้นและจมลง เส้นด้ายที่เชิดขึ้นเรียกว่า เส้นยก เส้นด้ายที่จมลงเรียกว่า เส้นข่ม หลังจากทอให้เส้นด้ายเกิดลักษณะดังกล่าวแล้ว ก็ใช้ฟุ้งกระสวยเข้าไปในระหว่างกลางเส้นด้ายทั้งสอง ถ้าจะทำให้เป็นลวดลายต้องเลือก ยกเส้นข่มบางเส้นขึ้นจึงทำให้เกิดลายนูนขึ้นบนผืนผ้า ลักษณะการทอผ้าให้มีลวดลายสูงกว่าพื้นผ้าเช่นนี้ จึงเรียกผ้าชนิดนั้นว่า ผ้ายก ถ้าหากทอไหมทองก็เรียก ยกทอง ถ้าทอด้วยไหมธรรมชาติก็เรียกว่า ยกไหม

คำว่า ยก มาจากการเรียกกระบวนการทอ เวลาทอเส้นด้ายหรือไหมที่เชิดขึ้นเรียกว่า เส้นยก เส้นด้ายหรือไหมที่จมลงเรียกว่า เส้นข่ม แล้วฟุ้งกระสวยไปในระหว่างกลาง ถ้าจะให้ เป็นลายเลือกยกเส้นข่มขึ้นบางเส้นก็เกิดลายยกขึ้น จึงเรียกว่าผ้ายก มักมีเชิงผ้าเป็นลายกรวย เชิงหรืออาจมีลายอื่น ๆ ได้ ส่วนตัวผ้ามักเป็นลายดอกซึ่งเด่นขึ้นด้วยไหมสีหรือแสงทองใช้ เฉพาะเป็นผ้านุ่งของเจ้านาย เรียกว่า ผ้าทรง ผ้ายกทองมีค่ามากเพราะมีฝีมือทำประณีตมาก นอกจากนี้ยังมี “ยกทองล่องจวน” ว่าเป็นผ้าทอทองยกเป็นลายแต่เชิงทองขึ้นมาเป็นไหมเกลี้ยง สีเดียว

สันนิษฐานกันว่าขบวนการทำผ้ายกนี้ แรกเริ่มเดิมทีคงจะเกิดจากความผิดพลาดใน การทอโดยมิได้เจตนาทำให้เกิดลายนูนขึ้นมาเป็นปุ่มปม เป็นผลให้เกิดความคิดประดิษฐ์ลายยก ให้ประณีตขึ้นในภายหลัง ผ้าประเภทนี้ปัจจุบันยังมีการทอใช้กันอยู่ตามภาคต่าง ๆ ของไทย และที่มีชื่อเป็นที่รู้จักก็มี เช่น ผ้ายกนครศรีธรรมราช ผ้ายกไชยา ผ้าไหมพุมเรียง เป็นต้น

ผ้าปัก

ผ้าปัก คือ ผ้าที่ทอเป็นผืนผ้าแล้ว มีทั้งที่เป็นผ้าฝ้ายและผ้าไหมแล้วนำมาปักเป็นผ้าที่ ใช้กัน ในบรรดาเจ้านายชั้นสูง มีทั้งผ้านุ่ง ผ้าห่ม ซึ่งใช้ห่มทับสไบ ผ้าปูลาด และผ้าห่อเครื่อง ทรง ส่วนมากใช้ผ้าไหมพื้นเนื้อดีปักลวดลายด้วยไหมสีต่าง ๆ ทั้งผืนใช้ลายก้านขดแบบก้านขด ไบเทศง่าย ๆ หรือลายดอกไม้หกกกลีบล้อมด้วยลายกนกใบไม้สลับกับลายดอกสี่กลีบ หรือลาย ประจำยามเล็ก ๆ เชิงผ้าใช้ลายประจำยามก้ามปูสลับกับลายดอกแปดกลีบสองชั้นบ้าง ทำเป็น ลายกรวยเชิงช่อไบเทศชั้นเดียวบ้าง การปักไหมนี้ถ้าใช้ไหมสีทองมากก็เรียกว่า ผ้าปักไหมทอง

ผ้าลายอย่าง

ผ้าลายอย่าง เป็นผ้าแบบโบราณชนิดหนึ่ง แต่ก่อนนั้นก็มีการวิธีทำขึ้นมาจากผ้าขาวธรรมดา ก่อนโดยทอเป็นผืนผ้า เสร็จแล้วก็นำมาซักให้หมดแป้งหรือทำให้เนื้อแน่น แล้ววางทิ้งกับพื้นเรือน มีแผ่นไม้เป็นแม่ลาย ใช้หมักทาบบนแผ่นไม้แล้วพิมพ์ลงบนผืนผ้าต่อ ๆ ไป จนเต็มผืน แล้วนำไปย้อมสี ถ้าจะให้สีลวดลายเป็นสีอื่น ๆ ก็แต้มเมื่อย้อมแล้ว หลังจากนั้นจึงนำไปขัดซักเงาซึ่งแต่ก่อนใช้เบ้าในการขัดซักเงา

ชนิดของผ้าลายอย่าง

ผ้าลายอย่างซึ่งเป็นผ้าที่นิยมอยู่ในสมัยโบราณของไทยนั้น แบ่งออกได้เป็น 4 ชนิด คือ

1. ผ้าพื้นสี (กลางผืนผ้าเป็นสีใดสีหนึ่ง เช่นสีแดง สีขาว) และชายผ้ามีลายกรวยหลายชั้น
2. ผ้าทองลาย (กลางผืนผ้าทำเป็นลวดลายเต็มทั้งผืน) และชายผ้ามีลายกรวยหลายชั้น
3. ผ้าทองลาย และชายผ้ามีลายกรวยชั้นเดียว
4. ผ้าทองลาย และเชิงชายผ้ามีลายกรวยรอบ

ชนิดของลวดลายมีความจริงข้อหนึ่ง ซึ่งใช้ได้กับความรู้สึกรักของคนทุกยุคสมัยว่า ผ้าจะสวยก็ด้วยลาย คนไทยก็ได้แสดงความเป็นช่างศิลป์ออกแบบประดิษฐ์ลวดลายให้ปรากฏบนผืนผ้า ลวดลายแบบไทยเก่า ๆ มี ชื่อเรียกต่างๆ กันตามลักษณะของลาย ลายที่เป็นที่นิยมและแสดงถึงการใช้ฝีมือวาดลวดลายได้งดงามมากก็มีเช่น ลายพรหมสีหน้า ลายทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ ลายเทพพนม ลายก้านขดกิ้นนรว่า รวมทั้งลายที่เลียนแบบธรรมชาติพรรณพฤกษา เช่น ลายดอกไม้ในช่องย้อมมุม ลายดอกสี่กลีบหรือลายประจำยาม ลวดลายเหล่านี้บางลายปรากฏอยู่ตามสถาปัตยกรรมทางพุทธศาสนา ซึ่งหาดูได้ตามวัดวาอารามต่างๆ ทั่วไป และปรากฏอยู่ตามบรรดาเครื่องถ้วยชามสมัยก่อน เช่น เครื่องเบญจรงค์ เป็นต้น

ผ้าลายอย่าง ซึ่งเป็นผ้าที่ช่างไทยออกแบบลวดลายเป็นแบบแผนอันดีมีชื่อเรียกกันมาแต่โบราณนั้น กล่าวได้ว่าแต่ก่อนที่จะมีการใช้ผ้าชนิดนี้ขึ้นมาได้มีการใช้ผ้ายกใหม่ ผ้าปักกันมาก่อน ผ้ายก ผ้าปัก เป็นงานทอและทำด้วยฝีมือ จึงเป็นงานล้ำค่าครั้งต่อมาจึงมีการทำผ้าลายอย่างด้วย ขบวนการพิมพ์ลายบนผ้าขึ้นมา ซึ่งผลิตได้รวดเร็วทันพอกับความต้องการ จึงเป็นที่นิยมใช้ ผ้าลายอย่างนั้นมีการนำมาทำเป็นผ้าเขียนทองด้วย คือ เมื่อช่างไทยออกแบบลวดลายแล้วส่งลายตัวอย่างนั้นสั่งพิมพ์ จากอินเดีย แล้วนำมาเขียนทองทับภายหลัง พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร มีผ้าเขียนทองที่มี ลวดลายไทยงดงามน่าชมมาก คือ ผ้าเขียนทองลายเทพพนม และลายทรงพุ่มข้าวบิณฑ์ซึ่งลวดลายยังมีสภาพสมบูรณ์ตลอดทั้งผืน

ผ้าลายอย่างนี้เป็นผ้าชนิดดีมีราคาสูง คนที่มีฐานะดีเท่านั้นจึงจะซื้อมาใช้ได้ นอกจากการทำผ้าลายอย่างแล้ว ต่อมาก็มีการทำ **ผ้าลายนอกอย่าง** ขึ้นมาด้วย คือ พวกแขกคิดทำลวดลายอย่างไทย แต่ผิดเพี้ยนไปจากของเดิมบ้าง คิดแบบลายตามใจชอบบ้าง จึงมีชื่อเรียกกันว่า **ผ้าลายนอกอย่าง** ถึงจะมีชื่อเรียกต่าง ๆ กันออกไปในชั้นหลังก็มี บางคนเรียกชื่อกันอย่างง่าย ๆ ว่า ผ้าพิมพ์

คนไทยมักนิยมใช้ผ้าลายนี้เป็นผ้านุ่งสำหรับหญิงและชาย และนุ่งแบบโจงกระเบนผ้าชิ้นหนึ่ง ๆ จึงมีความยาวมาก นอกจากนั้น เราได้พบว่ามีการใช้ผ้าชนิดนี้มาใช้ห่อเก็บของและคัมภีร์ใบลาน เป็นต้น ผ้าลายเหล่านี้ในสมัยต่อมาเมื่อฝรั่งได้เข้ามาตั้งโรงงานทำผ้าขึ้นแล้ว ก็มีญี่ปุ่นคิดคัดลอกปลอมลายไทยและลายที่แขกทำ ไปทำลวดลายผ้านุ่งมาขายคนไทย ลวดลายที่ทำแสดงชัดว่าคนทำไม่เข้าใจลายไทยเลย แล้วเขียนขึ้น ในปี พ.ศ. 2478 เป็นยุคที่เยาวชนรุ่นนั้นเริ่มนุ่งขึ้น กระโปรง กางเกง กันแล้ว แต่ก็ยังมีคนเฒ่าคนแก่นุ่งผ้าลายอยู่ด้วย เห็นว่ายังเป็นผ้าเนื้อดี สีไม่ตก ปัจจุบันเราก็ไม่ได้เห็นคนนุ่งผ้าลายแบบโบราณกันแล้ว จะมีอยู่บ้างก็ตามท้องถนนชนบท ผ้าที่ใช้กันอยู่สมัยปัจจุบันนี้ บางชนิดยังคัดลอกเลียนแบบลวดลายแบบเดิมไป ซึ่งทำการคัดลอกไปจากลายผ้าในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ พระนคร นั้นเอง เมื่อดูแล้วจะเห็นว่ามีความสวยงามเทียบของเดิมมิได้เลย

เรื่องของผ้าลายนี้ อาจจะยึดเป็นหลักได้ว่า ผ้าชนิดต่าง ๆ ที่ส่งมาจากอินเดียตั้งแต่ดึกดำบรรพ์นั้นส่วนใหญ่มักจะเรียกชื่อตามเมืองที่ผลิต เช่น ผ้าย่ำมะหวาด ผ้าสุหรัด ผ้ากุสะหวาด เป็นต้น

ผ้าย่ำมะหวาด

คงมาจากคำ อุมดาหวาด ชื่อเมืองเล็ก ๆ เขตเมืองสุรัตในอินเดีย ทำผ้าลายเนื้อดีจากผ้าขาวเทศ ผิดจากผ้าลายธรรมดาที่ทำจากผ้าดิบ ผ้านี้มีพื้นขาวดอกม่วง กล่าวหาว่าพวกผู้ดีชอบใช้ เพราะฉะนั้นผ้าลายย่ำมะหวาดจึงมีราคาแพงทำได้ด้วยเอาผ้าขาวมาซัก เพื่อให้เนื้อแน่นแห้งแล้วจึงให้ตั้งพิมพ์ลายลงไปให้เต็มผืน ย้อมให้เป็นสีต่าง ๆ แล้วขัดด้วยเบ้าให้ขึ้นเงาเป็นมัน มีทั้งสีเขียวทอง สีแดงเลือดหมูและสีม่วง แต่ถ้ามาจากภาษาเปอร์เซียที่ว่า ญามะฮวาร แปลว่า ผ้าขนสัตว์บางเป็นดอก หรือคือผ้าसानนั่นเอง

ผ้าสุหรัด

เป็นผ้าลายจากเมืองสุหรัด แคว้นคุชราต ประเทศอินเดีย ซึ่งกล่าวว่าคล้ายผ้ากุศุหรัดเดิม ต่อมาจึงไปนิยมผ้าสุหรัดแทน ผ้าชนิดนี้มักทำตามบ้านคน ใช้ผู้หญิงและเด็กทำด้วยมือโดยใช้ผ้าขาวจากอังกฤษมาตัดให้ได้ขนาด ชักน้ำให้หมดแฉ่งและให้เนื้อแน่นก่อน แล้ววางทิ้งบนพื้นเรือน เอาหมึกทาบนแผ่นไม้แม่ลายซึ่งมีขนาดเท่าฝ่ามือ พิมพ์กดลงกับผืนผ้าต่อ ๆ กันไปจนเต็มผืน แล้วจึงเอาไปย้อมเป็นสี ถ้าจะให้ดอกเป็นสีอื่นก็แต้มเมื่อย้อมเสร็จแล้วเอาเบี่ยงขัดซักเงาเหมือนกับการทำผ้ากุศุหรัด งานเหล่านี้ทำด้วยฝีมือตามบ้านราษฎร เฉพาะพวกเด็กและผู้หญิงทำเท่านั้น พ่อค้าเมืองสุหรัดจะนำผ้าขาวมาจำหน่ายและรับผ้าลายนี้ไปและส่งเข้ามาขายในเมืองไทย ในสมัยก่อน ผ้าลายชนิดนี้เคยทำรายได้ให้อินเดียปีละหลายล้านรูปี คนในเมืองไทยเราก็นิยมผ้าประเภทนี้มาก เล่ากันว่า ผ้าลายนี้พวกแขกอินเดียผลิตเป็นผ้าลายสำหรับชาวไทยโดยเฉพาะ ปรากฏว่าชาวไทยแต่ก่อนรับผ้านี้เข้ามาใช้ทำเป็นผ้านุ่ง ปัจจุบันไม่มีใช้กันอีก

ผ้ากุศุหรัด

ผ้ากุศุหรัด เป็นผ้าลายที่ทำในแคว้นคุชราต แคว้นนี้มีเมืองสุหรัดเป็นเมืองท่า และเป็นเมืองผลิตผ้า แต่ผ้าเมืองสุหรัดเป็นผ้าชนิดเลว ผ้ากุศุหรัด เป็นผ้าเนื้อหนา ค่อนข้างหยาบ แต่สีดีไม่ตก ลวดลายดูเป็นลายแขกแท้ คนไทยใช้ผ้านี้ทำเป็นผ้าห่อคัมภีร์ก็มี เพราะเห็นว่ามีสภาพทนทานกว่าผ้าชนิดอื่น นอกจากนั้นยังทำเป็นผ้านุ่ง ผ้าห่ม ก็มีเช่นกัน นิยมกันมาตั้งแต่สมัยอยุธยาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ แต่ปัจจุบันไม่มีใช้กันอีก

อนึ่ง ผ้าลายต่าง ๆ นั้น ผู้หญิงอินเดียนิยมนุ่งกันมานานแล้ว ส่วนในเมืองไทยหญิงชายนิยมนุ่งกันมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ผ้าลายนอกอย่างที่ทำขึ้นมานั้น ลวดลายไม่สวย ไม่ค่อยเป็นที่นิยมกันนัก ราคาจึงถูก คนมีฐานะไม่สู้ดีมักจะนิยมซื้อใช้กันเป็นส่วนใหญ่

ผ้าสมปัก

ผ้าสมปัก คือ ผ้าที่ทอด้วยไหมเปลวกลาง ผืนผ้ามีสีและลวดลายต่าง ๆ มีขนาดกว้างยาวกว่า ผ้านุ่งธรรมดา เพราะใช้เป็นผ้านุ่งแบบโจงกระเบน นิยมนุ่งกันมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาแล้ว

ผ้าชนิดนี้อาจจะเรียกเป็นชื่ออื่นได้อีก เช่น ผ้าสองปัก ผ้าถมปัก สมัยก่อนพระเจ้าแผ่นดิน จะพระราชทานผ้าประเภทนี้เป็นเครื่องยศขุนนาง หรือผู้ที่รับราชการมีบรรดาศักดิ์ต่าง ใช้นุ่งตามยศ ตามเหล่า เหมือนอย่างกับเครื่องแบบสมัยนี้ ผ้าสมปักมีหลายแบบ ซึ่งถ้าใคร

ได้รับพระราชทานแบบไหน ก็สามารถสั่งช่างให้ทำผ้าแบบเดียวกันไว้ใช้สับเปลี่ยนได้ ใครไม่รู้ก็นึกว่าคน ๆ นั้นมีผ้าถุงอยู่ผืนเดียว ผ้าแสดงเครื่องยศนี้มี ผ้าประภะท สมปักปุม และสมปักกรวยเชิง เป็นผ้าที่ใช้ในตำแหน่งสูงสุด เช่น ชั้นสมเด็จพระยามานุ และ ผ้าสมปัก ริ้ว หรือสมปักลาย เป็นผ้าที่ใช้ในตำแหน่งที่ต่ำที่สุดสำหรับชั้นกรม ปลัดกรมขุนเท่านั้น ยังมีผ้าสมปักอีกชนิดหนึ่ง เรียกว่า สมปักล่องจวน เป็นผ้าที่มีลายแถบต่างสีที่เชิงกลางผืนผ้าไม่มีลายและมีสีต่างไปจากเชิงผ้าปกติ ผ้านี้ทำด้วยไหม (ถ้ามีลักษณะการทอให้เห็นว่า ยกทอง ก็มีชื่อเรียกอีกว่า ยกทองล่องจวน) ผ้าสมปักล่องจวนนี้ ผู้มีบรรดาศักดิ์เป็นหลวง เช่น นายเวร มหาดเล็ก ใช้นุ่งเวลาเข้าเฝ้าพระเจ้าแผ่นดิน

อนึ่ง สมัยก่อนนั้นมีโรงไหมของหลวงสำหรับทอผ้าประภะทนี้ ครั้นเมื่อคนไทยเลิกนุ่งผ้าสมปักแล้ว หันมานุ่งผ้าม่วงซึ่งใช้ผ้าสั่งจากเมืองจีนแทน กิจการโรงไหมนั้นก็เลิกกันไป ประมาณสมัยรัชกาลที่ 5

ผ้าม่วง

ผ้าม่วง คือ ผ้าแพรไหมเนื้อละเอียด ผ้าพื้นสีไม่ฉูดฉาด ผ้ามีลักษณะเนื้อหนา เป็นผ้าแพรไหมเนื้อละเอียด จีนเรียกหม่อง ใช้เป็นเครื่องแบบของข้าราชการซึ่งมีขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เมื่อโปรดให้ยกเลิกผ้าสมปักของขุนนางและข้าราชการ โดยโปรดให้ใช้ผ้าม่วงแทนอันเป็นผ้าพื้นสีต่าง ๆ เดิมมีทอในเมืองไทย แต่ว่ามีสีฉูดฉาดจึงโปรดให้สั่งจากจีนแทน ผ้าม่วงนั้นมีหลายสี เช่น สีน้ำเงิน สีแดง ผ้าม่วงปรากฏว่าเลิกใช้เป็นเครื่องแบบข้าราชการเมื่อหลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ.2475

ผ้าหนามขนุน

ผ้าหนามขนุน คือ ผ้าชนิดหนึ่งซึ่งมีลักษณะเบาบาง ทอคล้ายดอกเล็ก ๆ ย่นนูนขึ้นมาจากพื้นผ้า เป็นปุ่มเล็ก ๆ ตลอดทั้งผืน ปุ่มมีลักษณะเหมือนหนามขนุน จึงเรียกเป็นชื่อว่า ผ้าหนามขนุน พบว่ามีการใช้ผ้านี้เป็นผ้าคาดพุงสำหรับเครื่องแต่งกายโบราณในราชสำนัก

ผ้าเกี้ยว

ผ้าเกี้ยว คือ ผ้ารัดหรือคาดพุง คำว่า เกี้ยว แปลว่า ผูก มีหลักฐานที่บันทึกถึงการแต่งกายสมัยก่อนว่ามีเกี้ยวหลายด้วย ก็หมายถึง ผ้าเกี้ยวที่ทำเป็นลวดลายต่าง ๆ ด้วยนั่นเอง สมัยก่อนนั้นบางทีก็เรียกผ้าถุงว่าผ้าเกี้ยวได้ เพราะในการแต่งกายบางอย่างมีผ้าถุงหลายและมีผ้าคาดพุง เมื่อเลิกนุ่งใช้ผ้าคาดก็นำผ้าถุงลายนั้นมาใช้เป็นผ้าคาดพุงแทน มีทั้งผ้าลายพิมพ์ ผ้าไหม ฯลฯ

ผ้ากร่าย

ผ้ากร่าย คือ ผ้าคาดพุงอีกชนิดหนึ่งเช่นกัน ปัจจุบันไม่มีใช้กันแล้ว

ผ้าเยียรบับ, ผ้าเข้มขาบ, ผ้าอัตลัด

ผ้าเยียรบับ ผ้าเข้มขาบ และผ้าอัตลัด ทั้ง 3 ประเภทนี้ เป็นผ้าที่มีลักษณะของทองแสง (แผ่นเงินชุบทองแผ่อกแล้วตัดเป็นเส้น ๆ) หุ้มเส้นไหมทอกับไหมเป็นผ้าที่สั่งเข้ามาจากอินเดียหรือเปอร์เซีย นิยมใช้กันมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ ใช้เป็นเครื่องนุ่งห่ม ทั้งเป็นเสื้อและผ้าถุงของผู้หญิงและผู้ชาย นอกจากนั้นใช้เป็นผ้าคลุม ห่มห่อสิ่งของก็มี ลักษณะสำคัญที่แสดงความแตกต่างของผ้า ซึ่งเมื่อเทียบเคียงกันดูแล้วทำให้สามารถจำแนกชนิดของผ้าออกเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ดังนี้ คือ

ผ้าเยียรบับ

ผ้าเยียรบับ คือ ผ้าที่ทอให้เห็นลวดลายทองมากกว่าพื้นผ้า (คำว่า เยียรบับ เองนั้นเป็นคำในภาษาเปอร์เซีย แปลว่า ทอทอง มาจากคำว่า ชาราบับ ชาราแปลว่าทอง บับแปลว่าทอ)

ผ้าที่ทอด้วยไหมสีควบกับไหมเงินไหมทอง หรือแสงเงิน แสงทอง ยกเป็นลายดอกถือเป็นทองมากมีพื้นไหมน้อย มาจากคำว่าผ้าเยียรบับ จัดเป็นผ้าที่ดีที่สุดในบรรดาผ้าที่ทอลักษณะเดียวกัน เช่น ผ้าเข้มขาบ และผ้าอัตลัด ในระยะหลังมีเยียรบับปลอมทอด้วยไหมทองปลอม มีลักษณะเหมือนผ้าคาด ใช้ไม่นานก็ดำ เรียกว่าเยียรบับปลอม ผ้าเยียรบับเดิมใช้เป็นผ้าทรง ผ้าปูลาด ฯลฯ

ผ้าเข้มขาบ

ผ้าทอด้วยไหมทอง คือ เอาเงินแผ่บางกะไหล่ทอง แล้วหุ้มเส้นไหมกับไหมสียกเป็นลายริ้ว เห็นลายทองกับลายพื้นเท่ากัน และบางที่มีไหมเงินทอแซมด้วย ในภาษาเปอร์เซียคำว่า Kimkhab แปลว่าผ้าทอง ผ้าเข้มขาบนี้จะเห็นเป็นริ้วเล็กทั้งผืนริ้วมีขนาดกว้างตั้งแต่ 1.5-3 เซนติเมตร มีทั้งริ้วสีทองพื้น ๆ กับริ้วที่มีพื้น สีเข้ม ๆ เช่น สีน้ำเงินอมเขียว สีชมพูอมแดง แล้วยกดอกในริ้วด้วยลายเครือเถา แต่ละแนวริ้วเดินด้วยเส้นไหม สีทองมีลักษณะลาย คือ ผ้าเข้มขาบลายดอกสะเทิน ผ้าเข้มขาบลายก้านแย่งและผ้าเข้มขาบริ้ว ในภาษาเปอร์เซียมีคำ Kamkha หมายถึง ผ้าไหมยกดอกสีเดียว และ Kimkha หมายถึงผ้าไหมยกดอกหลายสี

ผ้าอัตลัด

ผ้าอัตลัด คือ ผ้าที่ทอให้เห็นลวดลายน้อย เห็นพื้นผ้ามากกว่า (คำว่า อัตลัด แปลว่า แพร่ด่วน) ผ้าชนิดเดียวกับผ้าเยียรบับ และเข็มขาบ คือทอด้วยไหมทองหรือเงินแล่งทอง แล่ง กับไหมสี ยกเป็นลายต่าง ๆ เป็นดอกลอยห่าง ๆ เห็นพื้นผ้ามาก นิยมนำมาตัดเป็นเสื้อทรงของเจ้านายหรือนำมาทำเป็นผ้าถุง ผ้าปูลาด ภาษามลายูว่าอัตตะลัด แปลว่า แพร่ด่วน

ผ้าดาด

ดาด ในภาษาเปอร์เซีย แปลว่า ทอ มีผ้าดาดทอง ดาดเงิน ผ้าดาดทองเป็นผ้าทอด้วยทองแล่ง (ทำด้วยแผ่นเงินชุบทองดัดเป็นเส้นเล็ก ๆ) ทอกับเส้นไหม ถ้าหากนำแผ่นเงินที่ไม่ได้ชุบทองมาทอก็เรียกว่า ดาดเงิน ผ้าดาดทองมีหลายชนิดเรียกชื่อต่าง ๆ กันตามลวดลายที่ทอ เช่น

ดาดดาดักแตน คือ ดาดที่มีลักษณะทอกลายเป็นดอกสี่เหลี่ยมจตุรัสเล็ก ๆ พบว่ามีที่ใช้ทำเป็นผ้าห่อ คลุมสิ่งของ และปูวางสิ่งของอีกด้วย

ดาดคดกริช คือ ดาดที่มีลักษณะลายหยักขึ้นลง พบว่าใช้ทำเป็นผ้าห่อคลุมสิ่งของ

ดาดขาว คือใช้ไหมทอกับเงินแล่งที่ไม่ได้กะไหล่ทองเพราะออกเป็นสีเงินแวววาว

ดาดทองแดงหรือดาดเยอรมัน คือ มีการนำทองแดงมาแทนกะไหล่ทอง กะไหล่เงินเป็นของทำเทียมของเดิม

ดาดเงิน คือ ผ้าดาดที่ทอด้วยเงิน

ดาดระกำไหม คือ ผ้าดาดที่มีไหมมากกว่าแล่งทองไม่มีความแวววาวมากนัก และขอบผ้าทั้งสองด้าน มียกลายดอกสี่กลีบในตัวเรียงกันเป็นลายขนมเปียกปูนต่อเนื่องกัน แต่ละช่วงของลายจะเน้นระยะด้วยด้นเงิน ในการเพิ่มความงามของผ้าอาจปักเป็นลวดลายดอกไม้สี่กลีบด้วยไหมก็มี ด้วยด้นเงินทองก็มี ทั้งดกแต่งลวดลายให้ดูเด่นขึ้นด้วยสีเขียวของปักแมงทับเป็นลายดอกไม้เล็ก ๆ หรือเป็นซอ้มักใช้ทำเป็นผ้าทรงสะพักในงานพิธีของพวกเจ้านายผู้หญิงชั้นสูง เรียกว่า ผ้าปักปักแมงทับ ขนาดของผืนผ้าก็เท่ากับผ้าสบៃ การใช้ลวดลายปักประดับบนผ้าดาดนี้มีแบ่งลายเท่าที่ทราบ คือ ชายผ้าแบ่งเป็นสองระยะ ชายผ้าปลายสุดปักเป็นรูป ซอ่ดอกไม้เล็ก ๆ 3 ดอกเรียงกัน ถัดมาเป็นลายดอกไม้เรียงกันทีละดอก แต่ละดอกมีลายสบៃไม่อยู่เฉียงทาง ด้านบนและด้านล่างด้านละ 3 สบៃ ต่อไปเป็นลายคั่นก่อนจะถึงตัวลายจริง ๆ เป็นลายซอ่ดอกไม้ซอ่ใหญ่ วางตำแหน่งดอกสบៃ ก้านได้อย่างงดงาม ส่วนริมผ้าด้านยาว มีขอบกว้างประมาณ 2 นิ้ว ปักลายเครือเถา ผ้าดาดนี้ นอกจากใช้ทำผ้าทรงสะพักของเจ้านายผู้หญิงแล้ว อาจใช้ตัดฉลองพระองค์ของ เจ้านายผู้ชายอีกด้วย

ผ้ากรองทอง

ผ้ากรองทอง คือ ผ้ามีลักษณะเป็นผ้าโปร่งถักเป็นตาข่ายเล็ก ๆ ด้วยไหมทองหรือทองแล่งทั้งผืน บางผืนมีการปักด้วยปักแมลงทับอีกด้วย สตรีผู้มีบรรดาศักดิ์สมัยโบราณใช้ผ้ากรองทองปักปักแมลงทับนี้ห่มทับสไบสำหรับเครื่องแต่งกายเต็มยศ บ้างก็ทำเป็นสายสะพายไว้คล้องกับเครื่องแต่งกายก็มี จะเรียกว่าเป็นสไบประเภทหนึ่งก็ได้ นอกจากนี้ ยังพบว่ามีเสื้อเจ้านายที่ตัดจาก ผ้ากรองทองอีกด้วย และที่เรียกว่าครุยกรองทอง ก็มี ครุยดังกล่าวเป็นเสื้อยาวปักลวดลายงดงาม ใส่คลุมทับเครื่องแต่งกายที่สวมอยู่อีกทีหนึ่ง ปัจจุบันยังพบว่ามีการใช้ผ้ากรองทองในเครื่องแต่งกายสตรีตามประเพณีนิยมอยู่

ผ้าไหมด

ผ้าไหมด คือ ผ้าที่ทอด้วยไหมกับกระดาศทอง (เป็นลักษณะสำคัญที่สังเกตได้ว่าเป็น ไหมด) ที่ดัดเป็นเส้นเหมือนเส้นทองแล่ง ถ้าหากใช้ไหมสีเหลืองทอก็เรียกไหมดเหลือง ถ้าใช้ไหมสีแดงทอก็เรียกไหมดแดง หากใช้ไหมสีเขียวทอก็เรียกไหมดเขียว ต่อมาก็มีการเลียนแบบลักษณะการกระทำเสียใหม่ คือนำกระดาศทองพันเส้นไหมทอกับไหมสีเป็นลายเหมือนแพรลายทอง ซึ่งผลิตมาจากอินเดียและญี่ปุ่นถ้าทำมาจากอินเดียเรียกไหมดเทศ ทำมาจากญี่ปุ่นเรียกไหมดญี่ปุ่น ผ้าไหมดจึงมีหลักอยู่ตรงที่ทำด้วยกระดาศนั่นเอง

สุจหนี่

สุจหนี่ คือ ผ้าดาดทองที่นำไปปักเป็นลวดลายด้วยทองแล่งโดยปักหักขวางไปมา จึงมีชื่อเรียกว่า สุจหนี่หักทองขวาง เป็นผ้าปักที่มีลวดลายงดงามยิ่ง หากดูตัวอย่างได้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร เราจะพบว่ามีการใช้ผ้านี้เป็นผ้าปูอาสนะ ผ้าคลุมที่นอน ผ้าม่านในเรือของเจ้านายสมัยก่อน เป็นต้น อนึ่งการปักแบบหักทองขวางนิยมปักเครื่องสูง เช่น ปักเป็นลายที่ฉัตร เป็นต้น

ผ้าปัสดู

เป็นผ้าสักหลาดชนิดหนึ่ง เนื้อฟู คนไทยปัจจุบันเรียกว่า ผ้าเส็ด ภาษาอังกฤษว่า Serge

ผ้าสำน

ผ้าสำน คือ ชื่อเรียกผ้าขนสัตว์แบบโบราณชนิดหนึ่ง เป็นผ้าดีมีราคา ซึ่งเป็นที่นิยมกันมาก่อน ผ้าขนสัตว์เช่นนี้เป็นของเปอร์เซียในภาษาเปอร์เซียมีผ้า Shal ทอด้วยไหมกับขนอูฐ ผสมกัน ต่อมาเปลี่ยนเป็นขนแกะหรือขนสัตว์อื่น ๆ ทอกับไหมหรือผ้า ในภาษาอังกฤษใช้ว่า Camlet ซึ่งเข้าใจว่าเป็นผ้ากำมะหลัดในภาษาไทยซึ่งคงใช้เรียกแทนผ้าสำน จึงทำให้ชื่อผ้าสำนสูญไป คนไทยเราเคยนำผ้าสำนเข้ามาใช้เป็นผ้าห่ม คลุม และทำเป็นผ้าคาดพุง เป็นต้น ต่อมาผ้าลักษณะนี้สูญหายไป เพราะมีการทำผ้าลักษณะอื่นขึ้นมาใช้แทน

ผ้ากระแสง

ผ้ากระแสง หรือกรรแสง หมายถึงสไบ

ผ้ากาสา

เป็นผ้าดิบเนื้อหยาบ ไม่ได้ย้อมผ้าด มีสีหม่นไม่ขาวทีเดียว คำว่ากาสา (Kassar) เป็นคำมลายูแปลว่า หยาบ และในกรมศุภรัตมีพนักงานที่มีชื่อเกี่ยวกับกาสด้วย เช่น พระศุภร์ภาษยานุกิจ ขุนสุวรรณภาษา เป็นต้น

ผ้ากรอบ

เป็นชื่อผ้าชนิดหนึ่งในสมัยสุโขทัย แต่ไม่ทราบว่าเป็นผ้าชนิดใด

ผ้ากุหร่า

ผ้าสักหลาดสีเทาเจือแดง บางที่อมสีเหลืองใช้ตัดเป็นเสื้อของพวกเกณห์หัด

ผ้ากุดไตหรือกุกไต

ภาษาฮินดูสตานีว่า Khurti แปลว่า เสื้อกั๊กทหาร ไม่ได้เป็นชื่อผ้า ในภาษาเปอร์เซียว่า กูรตี

ผ้ากำมะหลัด หรือกำมหลัด

เป็นผ้าที่ทอด้วยขนสัตว์แกมไหม ภาษาตะวันออกกลาง เรียกว่า Camlet

ผ้ากำมะหยี่

ผ้าทอจากขนสัตว์ชนิดหนึ่ง มีหลายสี

ผ้าขาวม้า

เดิมเรียก ผ้าม้า เป็นผ้าประจำตัวของผู้ชาย ใช้เป็นทั้งผ้าถุง ผ้าเช็ดตัว ผ้าเคียนพุง และผ้าพาดไหล่ เป็นผ้าฝ้ายผืนยาวทอเป็นลายตาราง

ผ้าไหมพัสเตอร์

ผ้าทอจากป่านเปลือกไม้ หรือฝ้ายเนื้อค่อนข้างละเอียด คงตรงกับผ้าลินินในสมัยนั้น มักใช้ปูลาด ทำม่าน บางทีพวกแขกใช้โปกตีระผ้าเขียนทองผ้าพิมพ์อย่างดี เน้นลวดลาย เพิ่มความสวยงามด้วยการเขียนเส้นทองตามขอบลายลายผ้า เข้าใจว่าไทยจะออกลายเองจึงเห็นเป็นลายตามกระบวนลายไทย ในผ้าผืนหนึ่ง ๆ จะแบ่งลายออกเป็น ส่วน ๆ เช่น ขอบ สุนทรียภาพหรือชายผ้าใช้ลายกรวยเชิง ถัดเข้ามาเป็นลายดอกไม้หักกลีบเถาในแนวลายประจำ ยามก้ามปู ขนาบด้วยลายไขปลาแนวคู่ ส่วนตัวผ้าใช้ลายใบไม้เล็ก ๆ สีน้ำเงินดัดเส้นด้วยสี ทอง ในแนวลายพุ่มข้าวบิณฑ์ก้านแย่งตลอดผืน หรือบางผืนแบ่งลายเชิงผ้า เป็นรูปเทพนม สลับกับเทพราแวล้อมด้วยลายเปลวในแนวลายประจำยาม ก้ามปูขนาบด้วยลายเครือเถาเส้นคู่ ส่วนตัวผ้าเขียนเทพราก้านแย่ง ดังนี้เป็นต้น ผ้านี้เกิดขึ้นครั้งแรกสมัยรัชกาลที่ 1 ทรงได้ เฉพาะพระมหากษัตริย์ลงมาถึงชั้นพระองค์เจ้าโดยกำเนิดเท่านั้น

ผ้าคากรอง

เป็นผ้าทอจากใยไม้ พวกนักพรตสมัยก่อนนิยมใช้

ผ้าจวน

เป็นผ้าแพรเพลาะเนื้อบางนิ่มชนิดหนึ่ง จีนกลางเรียกว่า "จวน" มักจะเข้าใจสับสนกับ ผ้าหลิง ซึ่งมีลักษณะและเนื้อผ้าคล้ายกัน ผิดตรงที่ผ้าหลิงมีลายในตัวเป็นลายดอกไม้หรือลาย คดกริช ถ้าเป็นผ้าจวนที่ทอในไทยจะทอด้วยไหมพื้นและมีไหมสีอื่นแซมเป็นริ้วอย่างคดกริชไป ตามทางยาวของผืนผ้า

ผ้าเจตตะคลี่

ผ้าลายอย่างตีสชนิดหนึ่ง

ผ้าจีก

จากภาษาเปอร์เซียว่า ชิต (Chit) ในภาษาฮินดูว่า ชิต (Shit) แปลว่า ผ้าฝ้ายพิมพ์ เป็นดอกหลาย ๆ สี ภาษาอังกฤษว่า ชินท์ (Chintz)

ผ้าชมพู

มีกล่าวถึงแต่ครั้งสุโขทัย และอยุธยา แต่ไม่อาจทราบได้ว่าเป็นผ้าชนิดใด

ผ้าต่วน

เป็นผ้าแพรชนิดหนึ่ง เรียบไม่มีลวดลาย เนื้อหนากว่า "จ่วน" จีนกลาง เรียกว่า "ต่วน" คล้ายเป็นผ้าชาตินชนิดหนึ่ง

ผ้าตาโลง

ใช้เป็นผ้านุ่งของผู้ชาย คล้ายผ้าโสร่ง ลายดาสีเหลืองหรือลายดาดะแยง

ผ้าตามะกล่ำ, ผ้าตาลีดงา, ผ้าตาสมุก

ผ้าฝ้ายสีคล้ำมีลายเล็ก ๆ ใช้เป็นผ้านุ่ง

ผ้าแทฟต้า

เป็นผ้าจากเปอร์เซีย เรียกว่า Taftah ภาษาอังกฤษว่า Taffeta เป็นผ้าบางเบามาก ปัจจุบันยังมีผ้าชนิดนี้ นำมาทำเป็นผ้าซับใน เนื้อผ้าคล้ายกับพวกผ้า "โจว" ของจีน

ผ้าหมสว

เป็นผ้าไหมชนิดหนึ่งมีทองแสงทองเป็นเส้นยืนและเส้นพุ่งห่าง ๆ เอาลวดเงินปักให้โปร่งแหลม คล้ายขนมเทียนครึ่งด้วยทองแสงเป็นแสงแวววาว

ผ้านุ่งหยี

เป็นผ้าลายชนิดหนึ่ง มีทั้งสีลายเชิง บางทีพิมพ์เป็นเชิงทองริ้ว คำนี้คงมาจากภาษาเปอร์เซียว่า ลุงจิ (Lungi) แปลว่า ผ้าโสร่ง ที่ใช้พันไม่ได้เย็บ หรือหมายถึงผ้าโพกศีรษะมีริ้วมีเชิง

ผ้าบัวปก

ผ้าฝ้ายเนื้อหยาบ ชาวบ้านใช้โดยเฉพาะผู้หญิงใช้เป็นผ้านุ่ง

ผ้าปัตเตลล่า หรือปัตตะหล่า

เป็นผ้าริ้วเขียวขาบสลับทองริ้วเขียวเป็นริ้วทึบ ตรงริ้วทองเป็นริ้วโปร่ง ทอโดยวิธีซึ่งไหมเขียวชิดกัน ซึ่งไหมทองห่างกัน ริ้วทองเป็นริ้วทองแล่ง ทอมาจากเมืองปัตตาหล่าในอินเดีย ภาษาอังกฤษ เรียกว่า Patailla

ผ้าเปลือกไม้

เป็นผ้าที่ทอจากใยที่ทำจากเปลือกไม้ ซึ่งมีมาตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ และเข้าใจว่าคงจะใช้เรื่อยมา ครั้นรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ก็ใช้ด้วย ปรากฏในบทกลอนเรื่องดาหลัง หน้า 87 ว่า “นุ่งผ้าเปลือกไม้ปะดาปา จึงวันทารับศีลพระมุนี” ส่วนมากพวกนักพรตใช้นุ่งห่มคล้ายกับ ผ้าคากรอง

ผ้าพิมพ์

ผ้าลายที่แซกรับทำตามลายไทยที่สั่งไป เช่น ลายพุ่มข้าวบิณฑ์พรหมก้านแย่ง เทพนมก้านแย่งและกินรีรำ เป็นต้น เรียกว่าลายอย่าง ต่อมาแซกคิดทำเขียนขึ้นตามลายไทยแต่ไม่เหมือน เรียกลายนอกอย่างเท่าที่ทราบผ้าพิมพ์มีลายต่าง ๆ ดังนี้

ก. ลายประจำยาม ล้อมด้วยลายก้านชดสองลาย แยกออกจากช่อดอกไม้ดอกเดียวกัน เป็นแนวตลอดทั้งผืนคั่นด้วยแนวดอกไม้แปดกลีบ

ข. ลายพุ่มข้าวบิณฑ์พรหมก้านแย่งกินรีรำ หรือเทพรำ คือ ลายหลักเป็นลายพุ่มข้าวบิณฑ์ โดยใช้ลายกนกเปลวล้อมรอบพรหมเครื่ององค์ พระหัตถ์คู่กลางประนมอยู่ระหว่างพระอุระ พระหัตถ์ที่เหลือทั้งซ้ายขวาทรงถือดอกไม้ ลายพุ่มข้าวบิณฑ์นี้ล้อมรอบด้วยลายเทพรำทั้งสี่ด้านหันพระเศียรชนกันกลางแนวลายบนยอด และด้านล่างของลายพุ่มข้าวบิณฑ์ พระหัตถ์ของเทพสององค์ที่อยู่ตรงข้ามกัน ยกในท่ารำมาบรรจบกัน ระหว่างพระบาทคั่นด้วยลายประจำยามและมีกนกเปลวประดับเป็นแห่ง ๆ เพื่อประกอบให้ลายเทพรำนี้อยู่ในแนวรูปสี่เหลี่ยมกลาย ๆ เพิ่มความงดงามให้แก่ลายยิ่งขึ้น

ค. ลายพุ่มข้าวบิณฑ์เทพนมก้านแย่ง ลายเทพนมล้อมด้วยลายกนก นอกลายออกไปเป็นลายก้านแย่งที่ทำเป็นรูปนาคกลาย ๆ ระหว่างลายพุ่มข้าวบิณฑ์แต่ละตัวคั่นด้วยลายดอกไม้หยาบ ๆ ทำให้ลายได้สัดส่วนดียิ่งขึ้น

ง. ลายพนมข้าวบิณฑ์เทพนมสลับลายกินรีรำเป็นแถว ๆ คือแถวบน วางรูปลายพุ่มข้าวบิณฑ์เทพนมเป็นระยะ ล้อมประดับด้วยกนกเปลวและเส้นหยักเป็นกรอบ แถวล่างเป็นลายกินรีรำ วางลายสลับหว่างกับลายเทพนม นอกจากนี้ยังมีลายอื่น ๆ อีก ผ้าพิมพ์ลายนี้ นอกจากตัวผ้าจะมีลายดังกล่าวแล้ว ผ้ายังแบ่งทำลายที่เชิงอีกด้วย สายที่เชิงผ้าพิมพ์นั้นเป็นส่วนที่เน้นให้เห็นความสวยงามของผ้ายิ่งขึ้น โดยใช้ลายที่แปลกออกไปจากลายตรงผืนผ้า ส่วนของลาย

เชิงจะมีก็ส่วนนั้น ย่อมแล้วแต่ความสวยงาม และความคิดประดิษฐ์ของผู้ทำ เท่าที่พบมี แบ่งเนื้อที่เชิงออกเป็นสองส่วน ส่วนล่างสุดเป็นลายกรวยเชิงโปร่งขนานด้วยลายขอบลูกประคำเป็นแนว ถัดจากลายกรวยเชิงเป็นลายหน้ากระดาน แบ่งออกเป็น 3 แนว แนวกลางกว้างเป็นสองเท่าของแนวนบนและแนวล่าง แต่ละแนวกั้นลายของลูกประคำ แนวกลางประดับด้วยลายประจำยามแปลง ซึ่งตรงกลางลายเขียนเป็นกนกในจินตนาการกระพือปีก ลายประจำยามคั่นด้วยลายกนกในโครงของลายมังกรสองตัวเกี่ยวพันกัน ส่วนแนวนบนและแนวล่างของลายแนวกลางเป็นเถาดอกไม้แปดกลีบที่แปลงมาจากลายประจำยามปีกค้างคาว

ผ้าแพร

ผ้าส่วนมากมาจากประเทศจีน มีหลายชนิด และเรียกชื่อต่าง ๆ กันตามเนื้อดีเลวของผ้า บางชนิดเป็นผ้าแพรเรียบ บางชนิดมีดอกกลดลายสวยงาม ส่วนมากเป็นลายดอกในตัว ผ้าแพรมีชนิดต่าง ๆ ดังนี้ แพรelayทอง แพรดารากร แพรเคราพ แพรจ้าวจว แพรด่วน แพรหนังไก่ แพรหงอนไก่เปลาะ แพรหงอนไก่แถบ เป็นต้น ลายของผ้าแพรมี แพรริ้วมะลิเลื้อย แพรก้านแย่ง แพรดอกถั่ว แพรดอกสะเทิน แพรดอกลาย แพรอริยา แพรมังกร แพรมังกรหนา แพรมังกรบาง ซึ่งเดิมใช้แต่เจ้านายและขุนนาง ต่อมาใช้เป็นผ้าพระราชทานบำเหน็จความชอบพิเศษ จากจดหมายเหตุจีน มีชื่อแพรต่าง ๆ ที่ส่งมาเป็นเครื่องบรรณาการด้วย เช่น แพรหมั่งตั้งเผย จัดเป็นแพรชนิดดีที่สุดที่จัดส่งมาถวายพระเจ้าแผ่นดินไทย รองลงมา มี แพรกิม แพรโล่ แพรบี แพรแซ ซึ่งใช้ในฤดูร้อน แพรตั้ง ซึ่งใช้ในฤดูหนาว แพรกิมจิงตั้ง แพรเขี่ยมตั้ง แพรกิมตั้ง แพรเขี่ยมกิม แพรหลิน และแพรโปยซีตั้ง ล้วนเป็นชื่อที่ออกสำเนียงแต้จิ๋ว ซึ่งไม่ทราบว่าจะตรงกับภาษาไทยว่าอย่างไร หรือจีนกลางเรียกว่าอะไร

ผ้าหนง

เป็นผ้าชนิดหนึ่ง ใช้แต่สมัยกรุงสุโขทัย

ผ้าหัศวรี หรืออัสวรี

มาจากศัพท์เปอร์เซียว่า Izar ซึ่งแปลว่า กางเกงขายาวหูด แต่ในไทยหมายถึงผ้าแพรริ้วชนิดหนึ่ง

ผ้าหนังไก่

เป็นผ้าแพรชนิดหนึ่งที่คนทั่วไปชอบใช้ในสมัยอยุธยา ผ้าหนังไก่อมี 2 ชนิด คือผ้าหนังไก่อ่น และผ้าหนังไก่เอ้ง

ผ้าไหม

ผ้าอย่างดีทอด้วยไหม มีทั้งแบบเรียบ ยกดอก และเป็นลวดลาย

ผ้ามะไลก๊าด

ผ้าโสร่งเนื้อดีเป็นมัน ใช้ขัดด้วยซี่ผึ้ง พวกผู้ชายมุสลิมนิยมใช้ ชื่อจริงคือ มัลลิมันกาส (Malliman Khas) มาจากเมืองพูลิคัท (Pulicat) ในอินเดียใกล้เมืองมัทราส

ผ้ามัสหฺรฺหรือมัสหฺรฺ

ผ้าไหมทองแล่งจัดเป็นผ้าเข้มขาบชนิดหนึ่ง ทอด้วยไหมมีลักษณะเป็นริ้ว ในริ้วมีลายสลัปลีอกที่หนึ่ง

ผ้าแฝง

เป็นอีกชื่อหนึ่งของผ้าสมรดใช้คาดเอวในงานพระเมรุของเจ้านายหรือขุนนาง

ผ้ายันตานี

มาจากคำ Jamdanny หรือ Jamdani ในภาษาเปอร์เซีย แปลว่า ผ้าบางเนื้อดีอีกชนิดหนึ่งนั้นได้แก่ผ้ามัสลิน เนื้อดีลวดลายเป็นดอก

ผ้ารัตกัมพลหรือผ้ากัมพล

ผ้าทอจากขนสัตว์มีสีแดงของอินเดีย เป็นผ้าหายากมาก ใช้เป็นผ้าโปกศิริระแทนมงกุฎหรือเป็นผ้าทรงสำหรับกษัตริย์ ด้วยปรากฏในปัญจราชาภิเษก กล่าวถึง เครื่องสำหรับราชาภิเษกของพระเจ้าแผ่นดินมีพระภูษารัตกัมพลด้วยอย่างหนึ่งในบรรดาของ 5 อย่าง คือ พระมหามงกุฎ พระขรรค์ พระภูษารัตกัมพล พระเศวตฉัตรและเกือกทองประดับแก้ว

ผ้าลาย

ถ้าหมายถึงผ้าที่มีลวดลายแล้ว กล่าวว่าเดิมมีกระบวนการทำอยู่ 3 วิธี คือ ลายปัก เกิดจากการเย็บ เมื่อเสร็จด้วยด้ายทากันเป็นตีนกา เห็นเป็นลายดอกสีกลีบข้าง ห้ากลีบข้าง ต่อจากนั้นต่อลายกันไปเป็นลายดอกไม้

ลายปั๊ม เกิดจากทอด้วยหรือไหมควบด้วยการเอาด้ายหรือไหมสีต่าง ๆ กัน ตะบิตทอ ก่อให้เกิดลายตามความคิด

ลายยก เกิดจากการผูกด้าย 3 กอ ไม่ถึงเสมอกัน พุงกระสวยทับไป เส้นหนึ่งหรือสองเส้น สามเส้นเกิดเป็นลาย เมื่อรู้จักบังคับการยกด้ายทั้ง 3 กอ ให้เป็นไปตามกฎ ต่อมาเกิดมีผ้าตีพิมพ์เป็นลายงามคล้ายผ้าปัก ผ้ายก แรก ๆ ลายไม่เหมือนผ้าไทย ผู้นำมาขายคือแขกรับสั่งทำให้ตามที่คนไทยส่งลายไป จึงเกิดมีผ้าลายอย่างขึ้น อันเป็นผ้าที่คนไทยเราเขียนลายส่งออกไปให้ทำ ผ้าลายอย่างนิยมใช้มาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา นิยมนุ่งทั้งผู้หญิงผู้ชาย และเป็นผ้าอย่างดี ราคาแพง ต่อมาเกิดผ้าลายนอกอย่างขึ้นซึ่งเป็นผ้าที่แขกเขียนลายขึ้นเอง ไม่ถูกต้องตามกระบวนลายไทยนัก คนไม่นิยมนุ่งจึงขายในราคาถูก คนสามัญจึงเริ่มซื้อนุ่งกัน และนิยมใช้มาถึงสมัยรัตนโกสินทร์

ผ้าเล็กหลก

เป็นผ้าชนิดหนึ่งสมัยกรุงสุโขทัย

ผ้าวิลาส

ผ้าลายนอกอย่างชนิดหนึ่ง ว่าอังกฤษนำมาขาย หรือคือผ้าย่ำมะหวาดนั่นเอง มาจากภาษาเปอร์เซียว่า วิลลิยัต

ผ้าส่นอบลาย

ไม่ทราบว่าเป็นผ้าชนิดใด ทราบแต่เพียงว่า ส่นอบแปลว่าเสื้อ

ผ้าสมรส หรือส่ารด หรือสมรด

เป็นผ้าคาดเสื้อครุยในงานพระเมรุ หรือเรียกว่า ผ้าแฝงทำด้วยไหมทอง ถักโปร่ง ๆ บาง ๆ คล้ายผ้ากรองทอง แต่โปร่งและบางกว่ามาก บางที่หมายถึง ผ้าคาดเอวที่ทำด้วยผ้าคาดทองปักดิน ปักปักแมงทับเป็นลวดลายดอกไม้เครือเถา เดิมก่อนรัชกาลที่ 5 เข้าใจว่าไม่มีการแต่งกายไว้ทุกข์ด้วยสีดำ ในงานพระเมรุใหญ่ ๆ เจ้านายและขุนนาง จึงนุ่งสมปักลายสีต่าง ๆ คาดเสื้อครุย พวกที่ไม่มีหน้าที่แน่เสด็จจะทำผ้าคาดย่อ คือคาดแต่สมรดเป็นที่ว่าได้คาดเสื้อครุย เรียกว่าผ้าแฝง แต่ผู้มีหน้าที่แน่เสด็จต้องคาดเสื้อครุยจริง เวลาเข้าริ้วขบวนก็เอามาสวม แต่ถ้าอยู่นอกริ้วจะถอดเสื้อครุยออกคาด เสื้อครุยมีใช้อยู่ 3 วิธี คือ เวลาอยู่ในหน้าที่จะสวมเสื้อครุยทั้งสองแขน ถ้าอยู่นอกหน้าที่ เดาออกมาม้วนคาดพุง แต่ถ้าสวมแขนเดียวอีกแขนหนึ่ง พาดเฉียงบ่าแสดงว่าอยู่ในหน้าที่เข้ากรม

ผ้าสักหลาด

ผ้าทอด้วยขนสัตว์จัดเป็นผ้าดี ภาษาเปอร์เซีย เรียกว่า Sakalat อันหมายถึงผ้าขนาดใหญ่กว้างอย่างดีเนื้อหนา บ้างว่ามาจากคำ Scarlet ในภาษาอังกฤษซึ่ง แปลว่า สีแดงเลือดนก

ผ้าสังเวียน

ไม่อาจทราบได้ว่าเป็นผ้าชนิดใด ทราบแต่นำมาทำผ้าถุง

ผ้าสาหลู

ผ้าขาวบางเนื้อน้อยชนิดหนึ่ง ปัจจุบันมักนำมาเย็บเป็นถุง

ผ้าสำลี

มีมาแต่ครั้งกรุงสุโขทัย เข้าใจว่ามาจากเมืองไพสาลีในอินเดีย

ผ้าสุกุลพัสดร์

เป็นผ้าขาวเนื้อละเอียดชนิดดีในสมัยสุโขทัย แต่ไม่อาจทราบได้ว่าเป็นผ้าชนิดใดหรือทอด้วยวัสดุอะไร

ผ้าอุทุมพร

ไม่ทราบได้ว่าเป็นผ้าชนิดใด หรือทอด้วยวัสดุอะไร แต่ถือว่าเป็นผ้าที่พระมหากษัตริย์ใช้ บ้างว่าเป็นผ้าที่ทอจากใยมะเดื่อ

ภาคผนวก ข
พระราชกำหนดเครื่องแต่งตัวทหาร ร.ศ.117

วันจันทร์ ๑๕ พฤศจิกายน ร. ๓, ๑๑๓

เจ้าพนักงานมณเฑียร

พระชนกเจ้าพระ

พระยาสิทธิราชโกศล

ที่ ๑๕ ลงวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ร. ๓, ๑๑๓

ดูเรื่องว่า ก. ทนายร่างพระธรรมนูญฉบับเดิมเดิม ทรงให้เรื่องแต่งตัวทหารเป็น
ใหญ่ ทหารม้า และทหารราบหกล้านเศษ

พระยาสิทธิราชโกศล

นายทหาร

๑๕/๑๑/๓

ส่ง ทนายร่าง
ส่ง ทนายร่าง
ลี้ภัยในกองทหาร
ลี้ภัยในกองทหาร

ที่ ๑๒/๓๔๔๔

๒๐๐๕

การตามพระบัญชา
 วันที่ ๑๑ กรกฎาคม ๒๕๐๕
 จอจะส่งเอกสารนี้ให้พระยา
 จักรกฤตยาภิบาล ให้ไปศึกษาพร้อมกันกำหนดเงื่อนไข
 แก่พระยาภิบาลใหญ่ กษัตริย์ กษัตริย์ กษัตริย์
 แลอื่น ๆ ซึ่งจะมีให้พระยาภิบาลกำหนด ให้เป็นพระยา
 กำหนดให้เดิมเดิมขึ้น จอจะรายงานทุกเรื่อง กวดย
 ที่ให้กรมพระยาภิบาล
 การจะกระทำการใด แล้วแต่จะทรงพระ
 กรุณาโปรดเกล้า ฯ

จอจะ

พระยาภิบาล

มหาพรต ๑๕/๖/๕๖

พระยาภิบาล

พระยาภิบาล

๙๐๑๐

บัญชีทรัพย์สินไม่สุจริตคดีอาญา ๒๓

ราชวงศ์ราชบุรี

ที่ได้รับพระราชทานเครื่องแต่งกายครบ

ทุกอันนั้น ๕ เดือน

ตำแหน่งยศ	พระยศ หรือสมณศักดิ์	ราคาเครื่องแต่งกาย		ราคา
		เป็นต้นมา		
		ทองคำ	เงิน	
นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ เจ้าพระยาบรมนครบาล	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
				๓๐๓ -
				๓๐๓ -
นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
				๓๐๓ -
				๓๐๓ -
นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
				๓๐๓ -
				๓๐๓ -

นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

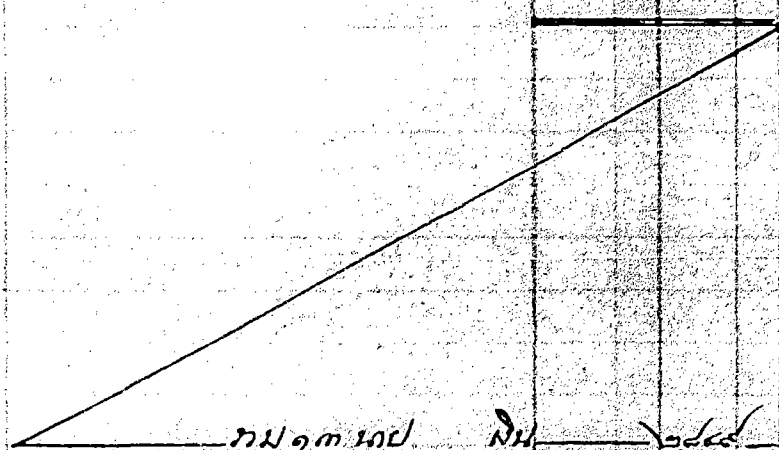
นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลโท พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
นายพลตรี พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -

นายพลเอก พระที่นั่งสุทไธสวรรย์	พระยาสุรสีห์ธาดา	๓๐๓ -	๓๐๓ -	๓๐๓ -
--------------------------------	------------------	-------	-------	-------

ท่าแพ่ง	กระดม หรือกระด	วัดกิโลเมตร				หมายเหตุ
		เป็นกิโลเมตร				
		ท่าแพ่ง		กระด		
		กิโล	เมตร	กิโล	เมตร	
เขตท่าแพ่ง	เขตท่าแพ่ง	๑๑๐	—			เขตท่าแพ่ง
เขตท่าแพ่ง	เขตท่าแพ่ง	๑๑๐	—			—
เขตท่าแพ่ง	เขตท่าแพ่ง	๑๐๐	—			—
เขตท่าแพ่ง	เขตท่าแพ่ง	๑๐๐	—			—
						

กรมการช่าง

กระทรวงมหาดไทย

THAILAND

พาทนกันทุกคราว... งามไว้กับยี่สิบกับสี่... งามด้วยเป็น
พวกใดด้วยก็ในทัน

เรื่องนางแก้ว กทมม

พาท ๑๗ พาทนี้... งามไว้กับยี่สิบกับสี่... งามด้วยเป็น
พวกใดด้วยก็ในทัน

เรื่องนางแก้ว กทมม

พาท ๑๘ พาทนี้... งามไว้กับยี่สิบกับสี่... งามด้วยเป็น
พวกใดด้วยก็ในทัน

พาท ๑๙ พาทนี้... งามไว้กับยี่สิบกับสี่... งามด้วยเป็น
พวกใดด้วยก็ในทัน

พาท ๒๐ พาทนี้... งามไว้กับยี่สิบกับสี่... งามด้วยเป็น
พวกใดด้วยก็ในทัน

พาท ๒๑ พาทนี้... งามไว้กับยี่สิบกับสี่... งามด้วยเป็น
พวกใดด้วยก็ในทัน

พาท ๒๒ พาทนี้... งามไว้กับยี่สิบกับสี่... งามด้วยเป็น
พวกใดด้วยก็ในทัน

ภาคผนวก ค
พระราชบัญญัติเครื่องแต่งตัวพลเรือน

(97) 11/21

HOWARD HANSON

2. 10. 64/10

எழுத்து

900/9

เรื่องเครื่องแต่งตัวพลเรือน

5.01.119

(১২ নং পৃষ্ঠা - ১ম স্তরের পৃষ্ঠা)

ที่ ๕๑๖/๕๑๖

ศาลาว่าการมณฑลไทย

วันที่ ๒๔ เดือน กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๕

กราบหมุด พระเจ้าอยู่หัวยาเธอ กรมหมื่นสมมตอมรินทร์ ราช
เลขาณูการ ทรงทราบ

ด้วยเครื่องแต่งตัวสำหรับข้าราชการพลเรือนซึ่งทรงพระกรุณาโปรด
เกล้าฯ ให้ใช้แล้วนั้น ยังขาดตราสำหรับติดหน้าหมวกเก็บเดมวอกเฮดเม็ค
กริ่ง๕๕ เกล้าฯ ใดก็ค้อย่างดังมากับรอกหมายนี้ เพื่อถ้าทรงพระราชดำริห์
เห็นชอบแล้ว จะโปรดให้ทำขึ้นสำหรับใช้ต่อไป

อนึ่งข้าราชการซึ่งมีตำแหน่งในราชการขึ้นรองแก่ผู้รับสัญญาบัตร เช่น
กรมการเมือง กรมการอำเภอ และนายเวรขุนหมื่นรับประทวนเสนาบดี ยัง
ไม่มีแบบอย่างเครื่องแต่งตัว เห็นด้วยเกล้าฯ ว่า ควรจะมีขึ้นอีกอัน
เรียกว่าชั้นที่ ๔ ตรงกับจ่านายสิบทหาร เครื่องแต่งตัวข้าราชการชั้นนี้ควร
จะมีแต่เครื่องครึ่งยศขาว กับครึ่งยศดำอย่างชั้นนายร้อย มิเช่นนั้นแล้วกลัว
ทองแดงจะมีแต่ครึ่งหนึ่ง ทั้งตัวอย่างที่ได้นำมาถวายกับรอกหมายนี้ ไม่ต้องมี
เครื่องเต็มยศ ใช้เสื้อครึ่งยศดำแทนเต็มยศในที่ทั้งปวง ข้าราชการซึ่งเห็น
ด้วยเกล้าฯ ว่าควรใช้เครื่องแต่งตัวชั้นที่ ๔ ใบนั้น คือ

๑ นายเวร และขุนหมื่น ซึ่งมีนามตามประทวนเสนาบดีทั้งโดยพระ

บรมราชานุญาต

๒ กรมการมณฑล

๓ กรมการเมือง

๔ กรมการอำเภอ

(2)

เครื่องแต่งตัวในนี้ ๔ ปี เหมือนกันหมดไม่ต้องจำแนกเป็นเอก โท ตรี
อย่างนี้ นายร้อย นายพัน นายพล เห็นด้วยเกล้า ๆ ดังนี้

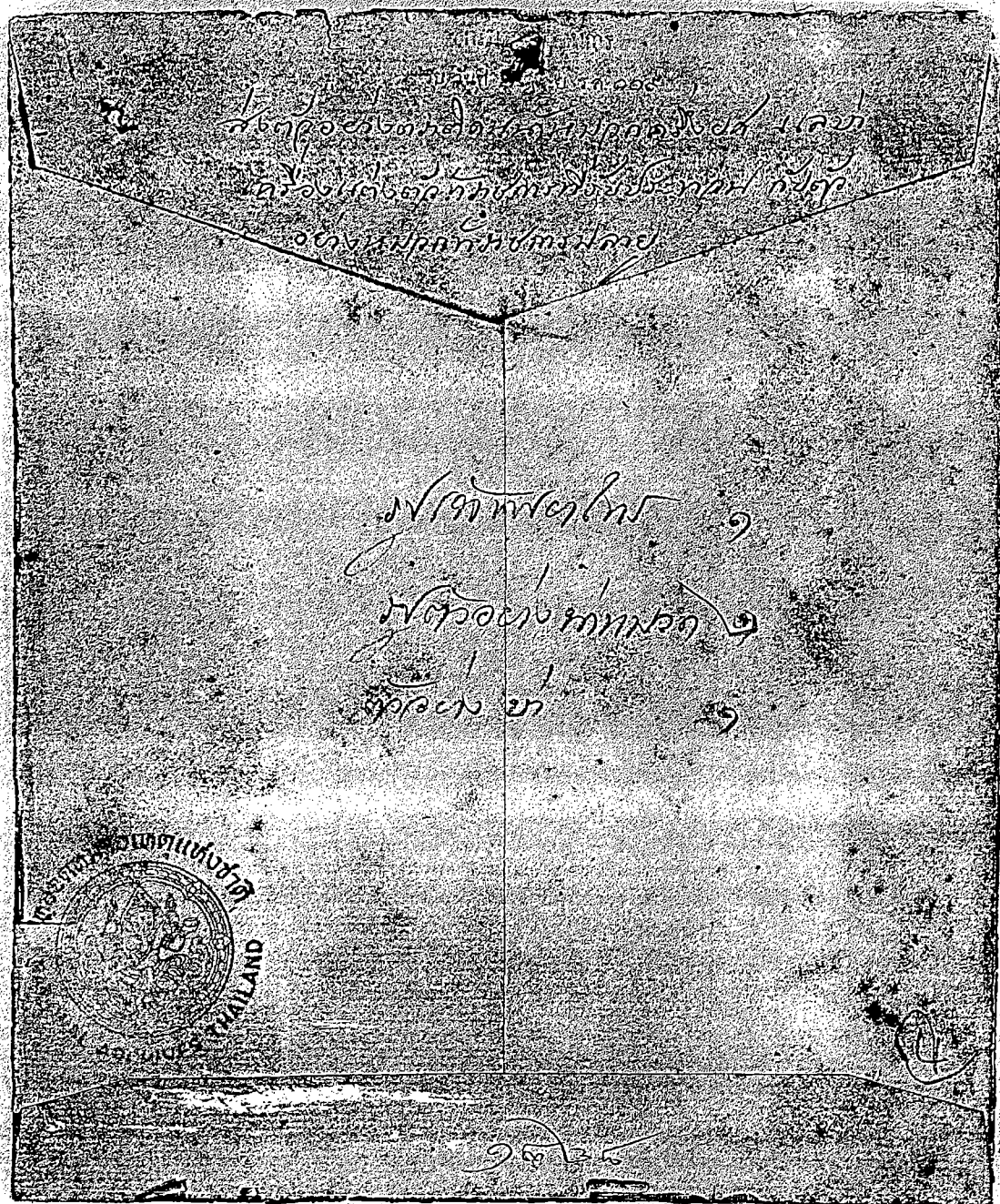
หนึ่ง เลือยศรในนี้ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ สำหรับข้าราชการมลายู มีที่จะตั้ง
แกไขอยู่ด้วยเรื่องหมวก เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า หมวกตามอย่างเครื่องแต่งตัว
พระราชทานเจ้าพระยาไทรบุรี ควรจะให้เป็นแบบสำหรับเครื่องแต่งตัวได้
ยกแก่ผู้แทนเสียบ ไกล่รูปเจ้าพระยาไทรบุรีซึ่งมีตัวอย่างหมวกถวายมาด้วยแล้ว

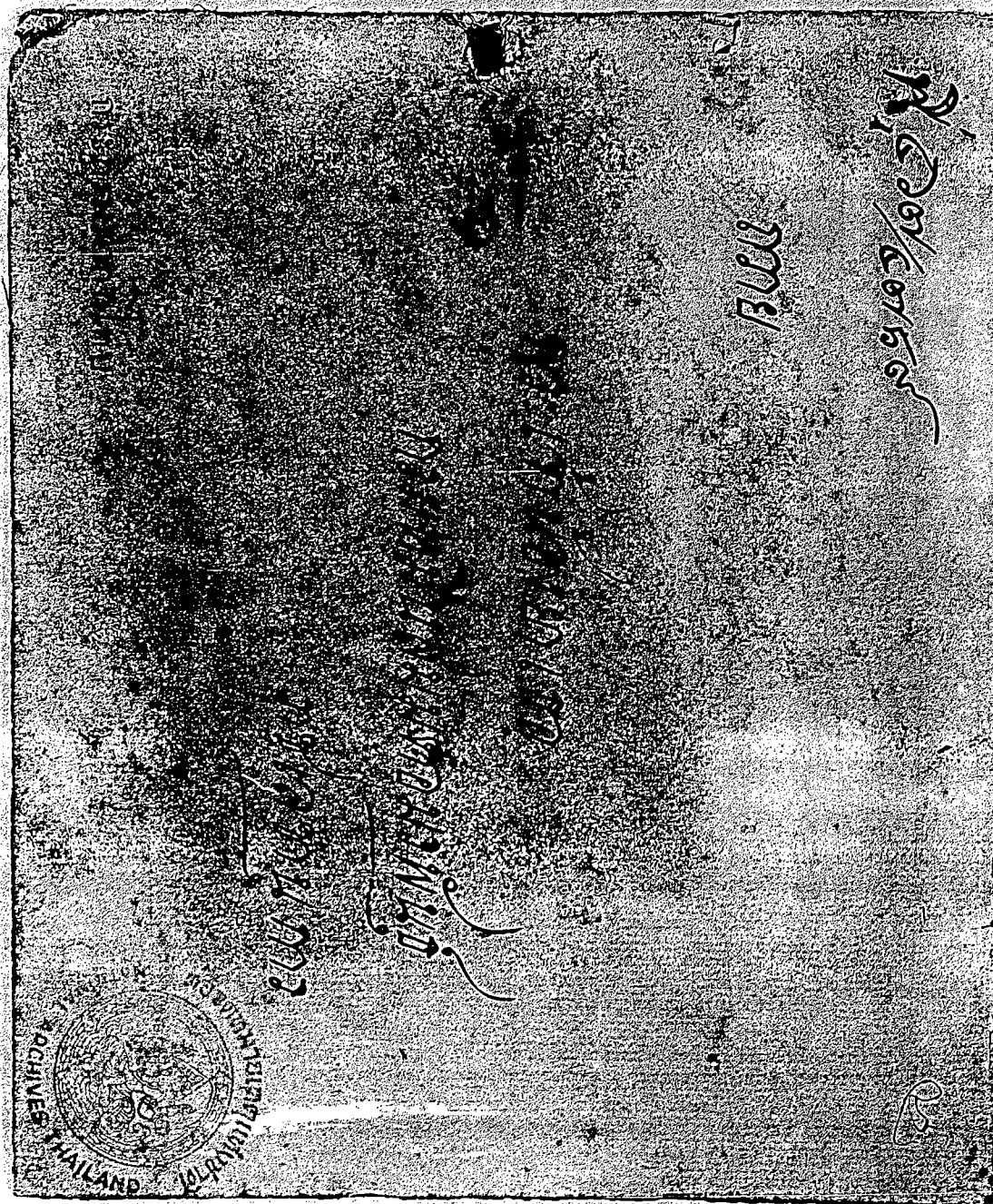
ขอเจ้าพระยาทศบาลความขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณา ทราบเข้า
ฉลองพระบาท ความสมควรแล้วจะโปรด

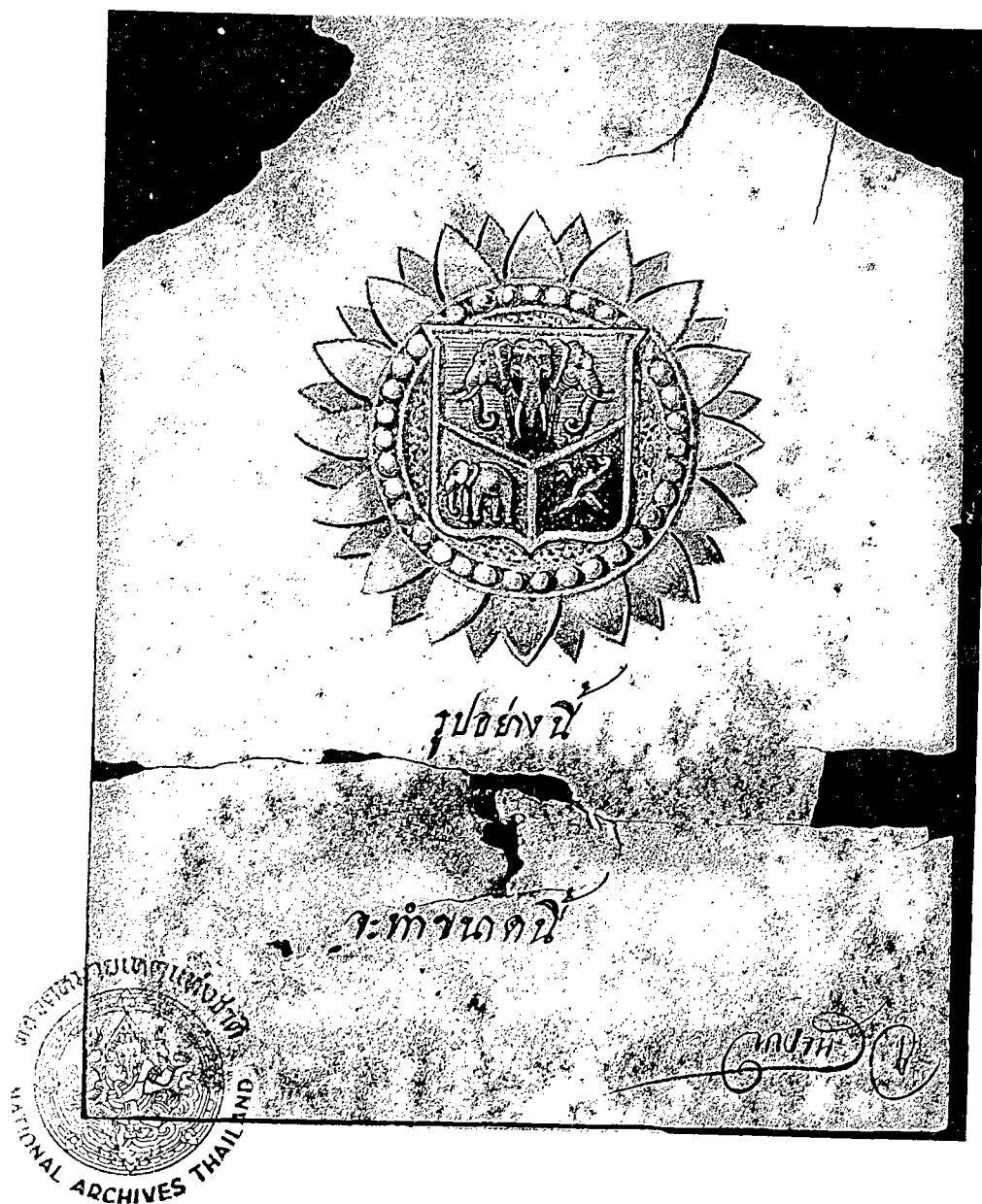
๑๖ ๖๖ ๖๖ ๖๖
เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

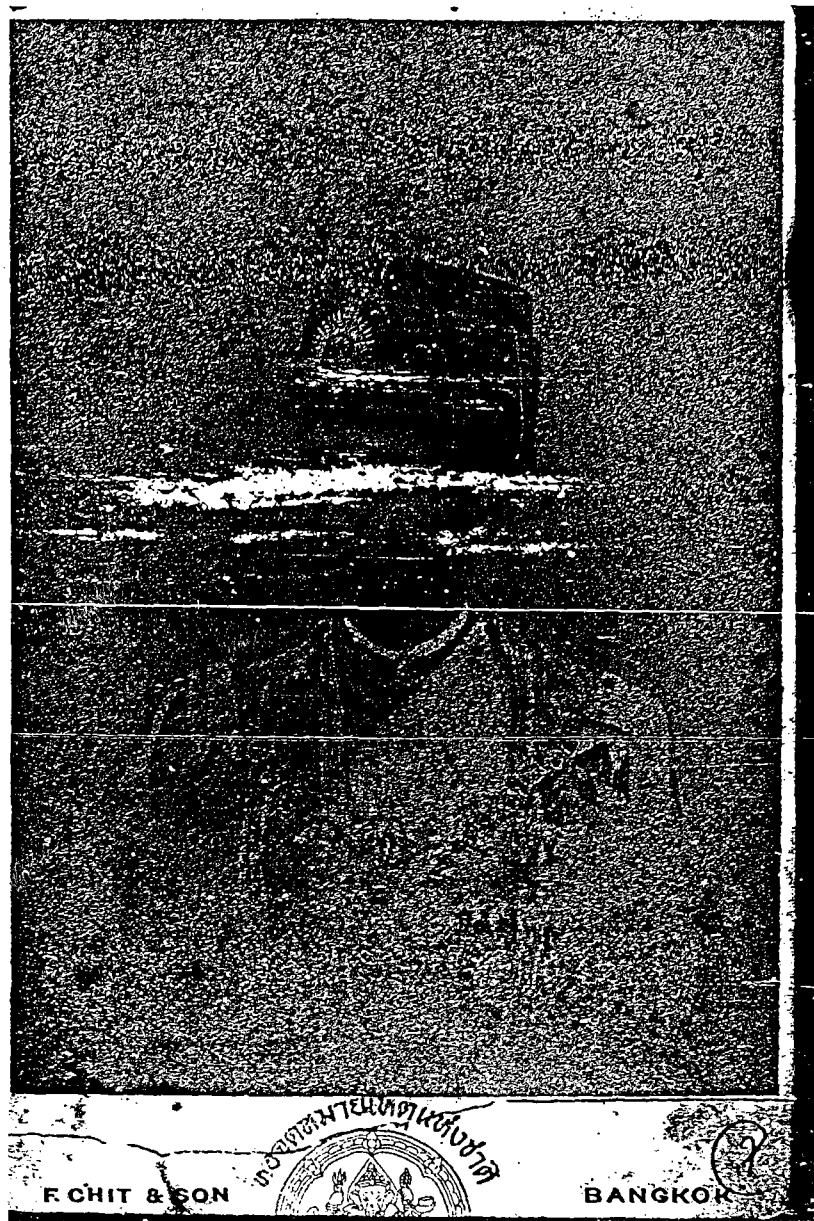

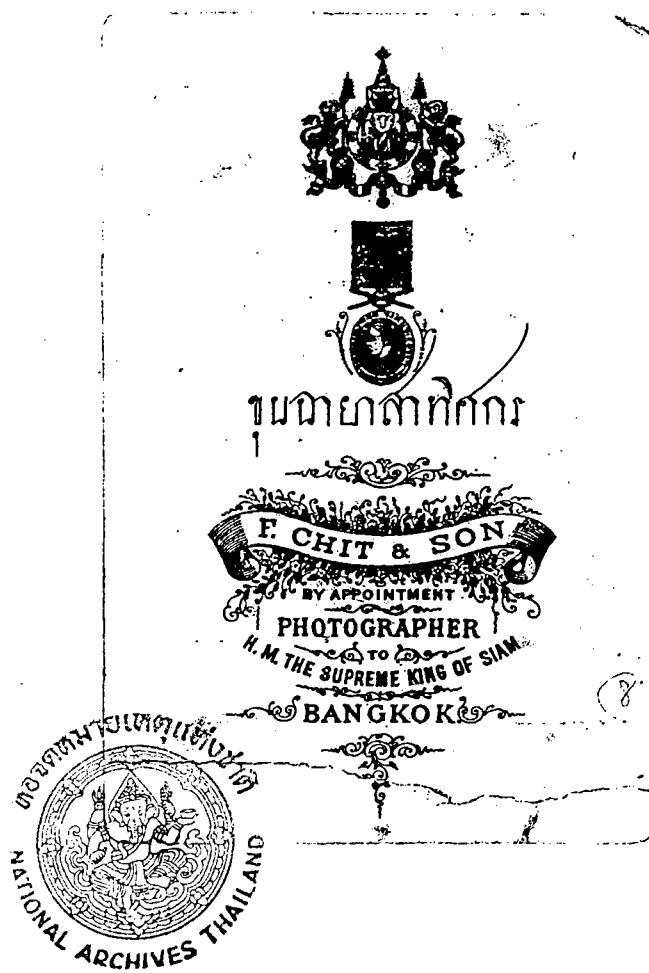
๓
แนบพิมพ์

ใบ สิบสอง

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
มหาวชิราลงกรณ

ที่

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมหาวชิราลงกรณ

ด้วย

มี

โดย

ทั้ง

ที่

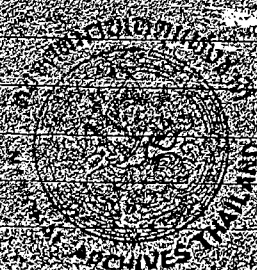
และ

ขอ

โดย

(9)

๑๐

(ม.ป.ป.)

ม.ป.ป. ๒๔/๓

๑/๓๓๓

๑๕/๑

เรื่องพระราชบัญญัติเครื่องแกงทั่วพลเรือน

ร.๑. ๑๑๙

(๒๕ ต.ค. ๑๑๙ - ๑ พ.ย. ๑๑๙)

1

พระราชบัญญัติเครื่องแต่งตัวฝ่ายพลเรือนหัวเมือง

oooooooooooo

มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ ว่า สั่งว่า เมื่อวันที่
ที่ ๑๓ เดือนธันวาคมรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้
ตราพระราชบัญญัติ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ข้าราชการฝ่ายพล
เรือนหัวเมือง ซึ่งมีตำแหน่งในตำแหน่งบรรดาศักดิ์ตามพระราชบัญญัติระเบียบ
บรรดาศักดิ์ ซึ่งได้ตั้งเมื่อวันที่ ๑๕ มีนาคมรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๑ ให้ใช้เครื่อง
แต่งตัวตามตำแหน่งบรรดาศักดิ์ ความแรงอยู่ในประกาศนั้นแล้ว

ต่อมาให้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้แก้ไขเพิ่มเติมแบบเครื่องแต่ง
ตัวอีกบ้าง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เรียบเรียงแบบแผนเครื่อง
แต่งตัวตามที่ได้แก้ไขแล้วใช้เป็นพระราชบัญญัติแทนที่ได้ประกาศเมื่อวันที่ ๑๓
เดือนธันวาคมรัตนโกสินทร์ศก ๑๑๒ ต่อไปดังนี้

มาตรา ๑ เครื่องแต่งตัวเต็มยศ

เสื้อ

สักหลาดกำรปูฟรอกปักทอง ชายยาวถึงเหนือเข่า มีลายปักทอง
ทั่วทั้งคันนี้ คือ ขันที่ ๑ ตกปักชายแลมีกรนกลนาค ๕ แถว
คอขลิบปักชายแลชายเต็ม ชายเสื้อข้างหลังปักลายกรนกลนาค
๓ แถว บ่าแลยทอง ๔ แถว

ขันที่ ๒ ตกปักชายแลมีลายกรนกลนาค ๒ แถว คอขลิบปักชาย
มีลายปักชายแลชาย ๓ แถว บ่าแลยทอง ๓ แถว

ขันที่ ๓ ตกปักชายแลมีลายปักชาย บ่าแลยทอง ๒ แถว

3

ท้าวเงินคิตยณเดบยา ชั้นเอกข้างละ ๓ กวาง ชั้นโทข้างละ ๒ กวาง ชั้นตรีข้างละ ๑
 กัง เกง สักหลาคำค้ำคิกแลบทองลายไชยพฤษภกว้างนิ้วกึ่ง
 รัศประคก ชั้นที่ ๑ ไหมทอง ชั้นที่ ๒ ไหมขาวปนทอง ชั้นที่ ๓ ไหมขาวล้วน
 หมวก เสดเม็ทขาว พั้นแถบทองลายไชยพฤษภกว้างนิ้วกึ่ง ยอดกุ
 มงกุฎแก้วร้อยทอง
 รองเท้า สีกา
 กระบี่ พลเรือนฝักคำเครื่องทอง

มาตรา ๒ เครื่องแต่งตัวครึ่งยศอย่างที่ ๑

เสื้อ สักหลาคำรูปพรอกปักคอ กุมทอง ๓ หลัง ๒ เม็ท คอแ
 บ่าปักเหมือนเสื้อเต็มยศ ข้อมือปักแค่ขอบอย่างแบบเสื้อเต็มยศ
 กัง เกง สักหลาคำค้ำคิกแลบทอง เหมือนกัง เกง เต็มยศ
 รองเท้า สีกา
 กระบี่ รัศประคก เหมือนเต็มยศ
 หมวก เสดเม็ทขาว รุกขาว แลพั้นผ้าขาว นำหมวกมิดราแนคินทอง
 หรือหมวกแป้นทรงหม้อตาล ปลอกขาว มิดราแนคินทองทึบ
 หมวก แลสายรัศคางไหมทอง กระบี่หมวกสีขาว ชั้นที่ ๑
 กระบี่มีขลิบทอง

มาตรา ๓ เครื่องแต่งตัวครึ่งยศอย่างที่ ๒

เสื้อ สักหลาคำรูปราชแปแทน กุมทอง ๕ เม็ท คิคแถบอย่าง
 เต็มยศ

ผ้าถุง ไหมสีน้ำเงินแก่

ถุงเท้า ขาว

รองเท้า กว้าง

หมวก เหมือนครึ่งยศอย่างที่ ๑

ไม่ใช่กระเป๋ เครื่องแต่งตัวครึ่งยศทั้ง ๒ อย่างนี้ใช้อย่างใดอย่างหนึ่งได้เหมือนกัน

มาตรา ๔ เครื่องแต่งตัวสำหรับชั้นที่ ๔

ใช้เหมือนกันทั้ง เต็มยศและครึ่งยศดังนี้ คือ

เสื้อ ลักหลาคำรูปฟรอก กุมทองน้ำ ส หลง ๒ เม็ก คอแลงมือ
ขลิบแถบทองดัก

กึ่ง เกว ลักหลาคำคิณแถบทองดัก

หมวก เต็มยศใช้เฮดเม็กขาว รุกขาว พันผ้าขาว มีกรวยตามแนบดิน
ทองดักนวมวก ครึ่งยศใช้หมวกเฮดเม็กพื้น หรือหมวกแถบ
อย่างชั้นที่ ๓ ก็ได้

กระเป๋, รัศประคก, รองเท้า เหมือนอย่างชั้นที่ ๓

เครื่องแต่งตัวครึ่งยศอย่างที่ ๒ ใช้ได้เหมือนกัน

มาตรา ๕ เครื่องแต่งตัวตามปกติในราชการ

เสื้อ ผ้าขาวรูปราชแปเตน กุมทอง ๕ เม็ก คิณแถบอย่างเต็มยศ

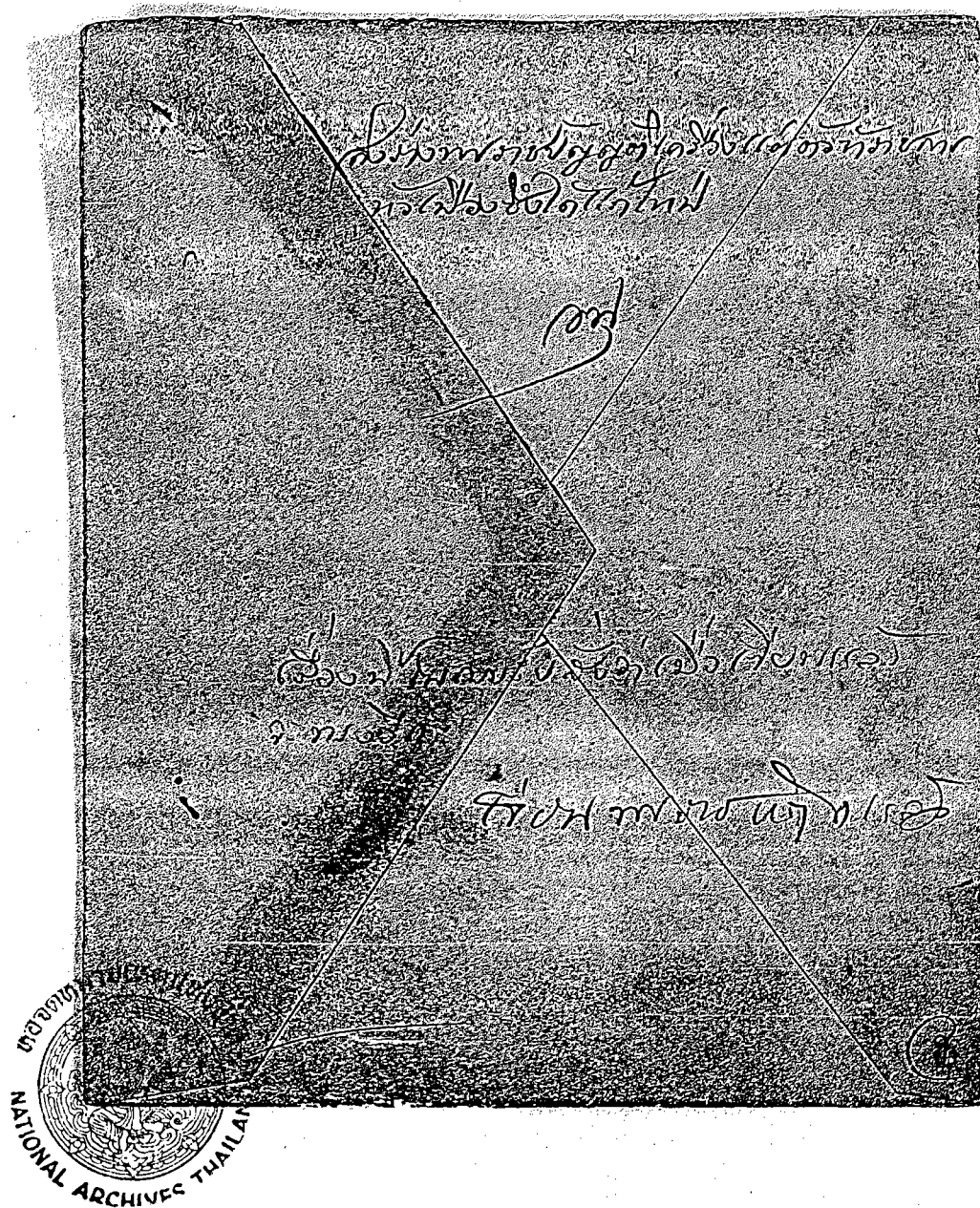
กึ่ง เกว, ผ้าถุง กึ่ง เกวผ้าขาว หรือถุงผ้าสีน้ำเงินแก่

ถุงเท้า สีขาว

รองเท้า สีดำหรือสีขาวก็ได้

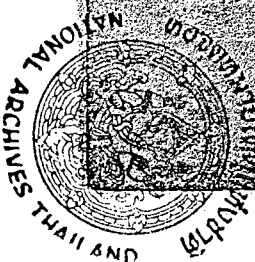

(5)

Handwritten text in Thai script, likely a signature or name, appearing in the center of the page.

Handwritten text in Thai script, located in the upper right corner of the page.

ประวัติย่อผู้วิจัย

ประวัติย่อผู้วิจัย

ชื่อ ชื่อสกุล
วันเดือนปีเกิด
สถานที่เกิด
สถานที่อยู่ปัจจุบัน

นายณัฐปิยะ อิศระสงคราม
4 สิงหาคม 2517
เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย กรุงเทพฯ
28/63 หมู่ที่ 4 ถนนสะพานปลา ตำบลบางรี
อำเภอเมือง จังหวัดระนอง 85000

ประวัติการศึกษา

พ.ศ.2533

มัธยมศึกษาตอนต้น โรงเรียนพิชัยรัตนาคาร จังหวัดระนอง

พ.ศ.2535

มัธยมศึกษาตอนปลาย ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน
จังหวัด ระนอง

พ.ศ.2537

ประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง (ปวส.) สถาบันเทคโนโลยี
ราชมงคล วิทยาเขตเทคนิคกรุงเทพฯ

พ.ศ.2539

คป. (คหกรรมศาสตร์) สถาบันราชภัฏธนบุรี

พ.ศ.2544

ศศ.ม. (ประวัติศาสตร์ไทย) มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ